

60
 60
 40
 40
 900
 300
 200
 500

Մատենադարան
 ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄՆ

ՀԱՅՈՑ

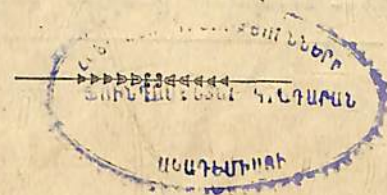
ԲԱՐԵԿԱՄ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՆՈՒԷՐ

ԱՌ ՀԱՅԿԱԶՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՍ

ԳՐԵԱՅ

Մ. ՍՄԲԱՏ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ա. ՅԱԿՈԲ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

1879

747
 748

معارف عمومیه نظارت جلیله سنک رخصتیه
Հրահանա հասարակաց կրթութեան պաշտօնարանին

Ա. Զ. Դ.

Բարեկամ Երիտասարդաց Ընկերութիւնս այս տետրակի նիւթն յանձնեց իւր Արժանապարգ անդամակցին՝ Սմբատ Էփ. Գաբրիէլեանի ։ Տետրակին պարունակութիւնն իւր գաղափարաց համաձայն , եւ Հայ Երիտասարդաց Ներկայ վիճակին օգտակար գտնելով , ուրախութեամբ ի լոյս կ'ընծայէ զայն ։

Փետր . 28 . 1879 յԱ.կն ։

Գ Ր Ա Գ Ի Ր

Ա. ՆԻԿՈՂՈՍ ԳԱԲՐԷԼԵԱՆ

Ա Տ Ե Ն Ա Պ Ե Տ

Ս. Սահակ Ժամբուլեան

Handwritten signature

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄՆ

ՀԱՅՈՑ

ԿԱՆԳՆԵՆՔ ԶՀԱՅ

Եղբայրներ,

Մեր հայր Հայկ է. աղատութեան առաջին ակոյեանը աշխարհի վերայ. Հայութեան սերմը աղատութեան սէրն է, ու որ աղատ չի սիր, նա չէ Հայ, և ո՛վ որ յաղատախօս բանից կը խորշի, կ'ուրանայ իւր հայութիւնը: Ես հայկաբար պիտի խօսիմ. պատրաստ եղէք և դուք ի լուր ճառիս հայկաբար:

Ուրախ եմ որ պատմական ջահիլ լուսաւորեալ է Հայուն ծագումը. այս լոյսն ալեւոր Հայուն այնպիսի փառք է, որով հասակակից ազգերն կը գերազանցէ: Դարուց անդունդին մէջ տեսնել իւր արմատը, և այնպիսի ազնիւ ու փառաւոր արմատ, այս արդարեւ գերազանժ առաւելութիւն է:

Եւ ի՞նչ երանաւէտ է Հայուն նախկին վիճակ: Եղեմաշունչ քաղցրասողոխ հովիկներ կը շնչեն: Հայուն մանկութիւն ի գիրկս երանութեան կ'որորի: Հայուն երիտասարդութիւն ի գահոյս փառաց կը բաղվի: Սակայն, ո՛հ, կու գան դառնութեան օրեր: Հայութեան բարձրաբերձ ճիւղեր, ամբարտաւանութեան և նախանձու մրրիկներէ վարեալ, զիրար կը ջախջախեն. կը բեկաթի հայութիւն: Ոչ ևս Հայուն ձեռք գաւազան իշխանութեան կը բռնեն, այլ շղթայք գերութեան կը կապեն զձեռս նորա: Ո՛չ ևս կրնայ կալ Հայն ի հաստատուն կայի. յարձակմանց բուռն հողմունք կը տատանեն զնա. մանաւանդ թէ և ինքն աշիւ զձախն կը վիրաւորէ: Կը քալէ ելեւէջուտ ճանապարհէ, կը յառաջէ խիտ առ խիտ հարուածոց տակէն, գետահոս արեամբը կը ներկանէ շաւիղն, շատ անդամներ կը կորուսանէ, տեղ տեղ կը խլեն զլեզու նորա ձեռք բռնութեան և, բա՛րէ, ձեռք հրապուրից. սակայն ոչ հարուածք ի թագամերկ գլուխն և ոչ որոգայթք յոտան

չկարեն ի սպառ ջնջել զնա երկրի երեսէն : Հայր կը հասանէ յիննեւ տասներորդ դար : Դեռ թշնամեայ անգութ ոտք հէք Հայուն լանջաց վրայ են , դեռ համարձակ հառաչելու թոյլ չկայ : Սակայն չանկանիր Հայն ի յուսոյ , որ է կարևոր տարր ուժոյ . սակայն նորա կրծոց տակ հեւացող շունչն հայկեան է . նորա կրծոց մէջ Հայկայ ոգւոյն երկնավառ բոցերէն կայծեր կան հրդեհելի . աստուածաշունչ հու վեր կընան վառել հոն սէր աղատութեան և ճշմարտութեան : Եւ յայնժամ այն կուրծք հայկաբար կը ճեղքեն հակընթաց հոսանս , որ զնա կը վարեն ի կորուստ , և կը գիմեն յայն կայան , զոր ցարդ զՀայն ի կեանս պահող նախախնամութիւնը սահմանած է նմա :

Եղբայրներ , գործենք ի փրկութիւն Հայուն , ընենք զկարելին մեր ի վերականգնումն Հայուն :

Հայր իւր նախնի փարախէն ցրուեալ է իրրեւ հօտ մասնեալ ի ձեռս գայլոց և առիւծոց . կարելի՞ է մեզ վերստին հաւաքել զայն ի փարախն , յայն արօտ պարարտ , ուր երբեմն գերեջանիկ կենցաղ վարեցին հայ դառնիք հայկազն հովուաց առաջնորդութեամբ , և որոյ քաղցր արդասիք սնունցին զդեղափթիթ մանկութիւն Հայուն . յայն երկիր քաջաբեղուն որ մեր քաջաց և շահատակաց արեամբ ուռուցեալ է , ուր են բարձրաբերձ լեռինք , ահեղասահ գետք , դեղածածան լիճք , արդասաւէտ հովիտք , մարդաղարդ բլուրք և կանաչագեղ դաշտորայք , յորոց ոչ ինչ կրնայ ջնջել ժամանակին ձեռք համայնաւեր . յայն երկիր որ անդին թանգարան է , ուր պահուած են ոսկրատին մեր Հայկ հօր և առաքինի զաւակաց նորա . յայն երկիր որ թատր է քաջագործութեանց , ուր փայլեցան մեր իշխանք , գուռացին թագաւորք , խիզախեցին շահատակք , յաղթեցին քաջք , շողացին սուսերք , շառաչեցին ղէնք , հնչեցին երգք :

Հայրենիք կը նշանակէ ազգին տունը . զանձն նախ դարմանել պէտք է , և ապա զտուն կանգնել կամ որոշել : Եղբայրներ , պարտ է նախ Հայուն կեանքն ապահովել՝ դարմանելով զվիրաւոր սիրտն , զուղեղն և զլեզուն : Հարստահարութիւն և գերութիւն , այո՛ , դժպէսի և սոսկալի են , սակայն չլիթայք մտաց ահեղագոյն են , չլիթայք խաւարի մահացու են :

Որդիք Հայկայ , զգնութեամբ խորհինք , ո՞ւր է Հայուն վերք , ո՞ւրա՞նի կ'աղբերանան նորա ազէտք , ի՞նչ միջոցներ կամ նեցուկներ կարևոր են զՀայն կանգնելու համար :

Քանի՞ ըզձալի է ինձ այս մասին նպաստել ազգիս , արդեօք չեմ կրնար գաղափարաց վերայ քանի մի նշոյլ ափռել :

Ո՛ր լոյս , ցոլացո՛ւ դրէս ինչ ինչ ճառագայթներ , որպէս զի և ես

ի վերականգնումն Հայուն կարևոր գործ մի գործած լինիմ :

Որդիք Հայկայ , Հայր պէտք է որ զօրանայ որպէս զի կանգնի : Աշխարհի վերայ անհատի և ազգի գոյութիւնը երեք տեսակ զօրութեանց վերայ կը յենու . մարմնական , իմացական և բարոյական : Այս զօրութիւնք որչափ մշակուին , ազգի գոյութիւնն ու կեանքն այնչափ կ'ապահովին և կը բարւոքին :

Մտածենք անհատի վերայ . ի՞նչ է նա , ի՞նչ կը լինի և ի՞նչ եղանակաւ :

Մարդ իւր կենաց սկզբնական հասակին մէջ կարողութեամբ ստորնագոյն է քան զանբան կենդանիներ , սակայն չյապաղիր քան զնոսա յոյժ վեր բարձրանալու : Լ՛ը անբանը կայ կը մնայ այն աստիճանին վերայ ուր ի ծնունդ կու գայ , մինչ մարդ օր քան զօր կը բարձրանայ : Այնու զի մարդ ոչ միայն մարմնական այլ և մտաւորական զօրութիւն կ'ընդունի տակաւ . այն երախայական խեղճ և անզօր երևութիւն տակ պատկեր Աստուծոյ կը թաքչի . կաղմութիւն , որ ընդունակ է անչափ զարգացման :

Խեղճուկ երախային աչք որ այսօր զսենեակ ունին սահման , քանի մի տարի յետոյ կրնան անդր քան զակն արևու տարածել զհայեցումս : Ապիկար մանկիկն որոյ տկար ճիշ այսօր անդուլի է , և որ անբաւական է ի բարբառ , յետ ոչ բազում ամաց կը լինի ճարտասան , որոյ հոգեյոյզ ձայն փութորկի նման զբազմութիւն ունինդրաց կը տատանէ իբր ալիք : Այսօր կը մնայ ուր կը դնեն զնա և անկարող է փոխել զօրն յոտանէ , վաղիւ կը նկրտի ի բարձրութիւն արքայական գահոյից , ուր և կը բազմի :

Եւ ի՞նչ եղանակաւ այսպիսի զօրութեանց կը հասանէ խեղճ մարդը :

Այն անկար և ճղճիմ երախայն ունի բերան , ստամոքս և այլ գործարաններ . իւր մօր ստինքէն և մեծ մօր կամ երկրի ծոցէն պատրաստուած սնունդ կ'ընդունի , կ'աճի և կը զօրանայ մարմնով օր ըստ օրէ : Ունի նա բանականութիւն , ներքին ընդունաւրան հոգւոյն մէջ : Մարսիչ գործարան , աչք , ականջ և այլ զգայարանք իբր երակներ գաղափարական սնունդն անդուլ կը տանին յընդունարան մտացն , ծծելով ի չրջակայ երևութից , ի գործողութեանց և ի խօսուածոց : Ահա այս եղանակաւ մարդն ապիկար կը մեծնայ , կը զարգանայ և կը զօրանայ իմացական և բարոյական զօրութիւն ստանալով օր ըստ օրէ :

Մարդկային ազգն ունեցաւ բիրտ զգայականութեան կամ մարմնական զօրութեան դար , ունեցաւ անհեթեթ առասպելաց կամ եւ

րեակայական զօրութեան դար . ունեցաւ փիլիսոփայութեան կամ ճշմարտութիւնը զգօն մտածութեամբ փնտռելու դար : Բազում անգամ անկաւ և կանգնեցաւ . այս կամ այն զօրութիւնը տկարացաւ և վերստին զօրացաւ . այս կամ այն զօրանալու եղանակն ընդունեց և մերժեց : Դիտողութեամբ զօրացաւ միտքը , և որչափ զօրացաւ , այնչափ ուժգին քաջեց և ծծեց իմացական զօրութեան այն սնունդը զոր Արարիչը իւր արարածոց մէջ պահած է իբր գանձ խնդրողաց համար :

Այսօր աշխարհի վերայ մարմնական դարմանոց համար բժշկական վարժարաններ կան , բժշկական բաղմաթիւ գրեան , հիւանդանոցներ , դեղարաններ , այլովքն հանդերձ . ասոնք երբեմն չկային : Մարմնական , իմացական և բարոյական զօրութիւններն մշակելու համար կան տպագրութիւն կամ մամուլ , վարժարաններ , լրագիրներ , անհամար գիրք , թանգարաններ , եկեղեցիներ , թատրոններ , այլովքն հանդերձ :

Որդի՛ք Հայկայ , Հայուն զօրութիւնն ու կենդանութիւնը ահաւասիկ այսպիսի միջոցներով կրնայ յառաջ գալ : Սակայն ազգ դարմանել ի՞նչ ծանր և մեծ դործ է . դեղը պատրաստելու համար որչափ ուշիւ և զգօնութեամբ պարտ է խորհիլ : Ի՞նչ դեղ պէտք է , ի՞նչ կարևոր նիւթ այն բաղադրութեան համար անհրաժեշտ է , որ դեղէն որչափ խառնել պէտք է , ի՞նչ կարգաւ զանազան դեղեր մատուցանել պարտ է , և մանաւանդ ի՞նչ է հիւանդութեան բուն պատճառը , ուր կը գտնուի ախտին արմատը , որ անդամն է տկարութեան կեդրոնը :

Ահա իմ յանդուգն նպատակն է այսպիսի խնդրոց վերայ խորհրդածութիւններ յառաջ բերել , ազնիւ եղբարք իմ :

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

Մարմնական զօրութիւնը պահելու և զարգացնելու միջոցներն , արտաքոյ բժշկականին , մարմնական դաստիարակութիւն կ'անուանին միահաղոյն :

Մարմնական դաստիարակութեան կարևորութիւնը քան զիմացականն և բարոյական վաղադոյն զգալի եղած է աշխարհի վերայ .

այնու զի հայրենիքը , որոյ համար կ'ապրէին ազինք , պաշտպանել կամ ընդարձակել ուղեր են , և առ այս ակներև պէտք են մարմնական զօրութիւն ու կրթութիւն :

Եգիպտոս , ինչպէս ուրիշ ճարտարութեամբ , նոյնպէս զինուորական օրինօք և հրահանգօք նշանաւոր էր : Մարմինը կրթելու արուեստին համար օլէն Գաղղիայի հնախօսը կ'ըսէ . « Բաշածանօթ էր նախնեացն , և գիւտ Եգիպտացոյց : Հետի ընթացք , ձիւնթացք և կառարչաւք սքանչելի ճարտարութեամբ լինէին յեգիպտոս , և չէր ուրեք ընդ տիեզերս ընտիր այրուծի քան զեգիպտացոյցն : »

Սպարտացի մանկտին գրեթէ պատերազմի մէջ կը ծնանէին , մարմնական խիստ դաստիարակութիւն կ'ընդունէին , կը վարժուէին ի ծարաւ և ի քաղց , ի սօթ և ի ցուրտ , ի ծանր աշխատութիւն և ի ծեծ տաժանելի : Սպարտացիք չունէին այլ ինչ զբաղում , բայց միայն մարմնոյ կրթութիւն ի պատերազմ :

Աթենացիք , և գրեթէ Ելլադայի ամենայն ազգերն , լաւ հոգ կը տանէին մարմնական կրթութեան : Նոյա կրթութիւնք էին պար , երաժշտութիւն , որս , զինավարժութիւն և հեծելութիւն :

Նոյա խաղերն ևս նշանաւոր էին , մեծ շքեղութեամբ կը կատարուէին քանի մի տարին միանգամ , և ողիմպիականն ամենէն հուշակաւորն էր . ամէն չորս տարին մի անգամ կը կատարուէր մեծ հանդիսիւ . և ոչ միայն Յունաստանի ամէն կողմէն հանդիսատեսք կու գային հոն , այլ և հեռաւոր երկիրներէ : Այսպիսի բաղմամբով հանդիսի մէջ մրցանակ առնուլ ի հարկէ մեծ գրգիռ էր Յոյն երիտասարդաց , որ հանապազորդեան կրթութեամբ պատրաստուէին ի մրցումն , այն է՝ ցաթկել , վաղել , արդէնքնկէց լինել , գիրկ ընդ խառն մրցել , ձիավարել , կառարչաւ , և այլն :

Ազգաց այսօրինակ մարմնական կրթութիւնները զարմանալի արդիւնք ունեցան : Պատերազմի մէջ անվեհեր և յաղթող եղան : Մարմնոյ զօրութիւն , քաջողջութիւն և բարեձեւութիւն ունեցան , և այն կրթութիւնք անտարակոյս նոյա մտաւորական զօրութեան վերայ ալ մեծապէս ազդեցին :

Եթէ ի վաղ ժամանակս ազգեր մեծ , և ոմանք չափազանց կարևորութիւն տուած են մարմնական կրթութեան , և անփոյթ եղած են մտաւորականին , պատճառն այն է որ , գիտութիւնք դեռափթիթ և աղքատ ըլլալով մտաց զարգարանք և զբօսանք կը համարուէին մանաւանդ քան թէ պիտոյք , և որ , ի պատճառս առաւել կամ նուազ բարբարոսութեան , մարմնոյ կրթութիւնը կը տեսնէին և զայն կը յարգէին իբրեւ կարևոր պայման յաղթու-

թեանց և փառաւոր աշխարհակալութեանց : Զարդիս , մտաւոր կրթութեան պէտքն զգացած են ազգք՝ իրենց քաղաքակրթութեան աստիճանաւ . սակայն վտանգ կայ , մանաւանդ մեզ նման ազգի , որ այն ինչ կը բանայ զաչս իւր ի թմբրութենէ , վտանգ կայ , կ'ըսեմ , որ հակառակ ծայրն անցնելով՝ մարմնականին անխիթ լինի կամ ըստ արժանւոյն հոգ չտանի :

Ի վաղ ժամանակս մարդիկ առողջ լինելու համար յատուկ մարմնամարդութեան անկարօտ էին կրնանք ըսել . քանզի դբադմունք մարմնաւոր էին : Սակայն յորմէ հետէ շոգեշարժ մեքենայք բազմացան , և մարմնոյն մտաւորական ոյժն քան զիւր մարմին զօրաւորագոյնն սկսաւ ընել գործի , յորմէ հետէ քաղաքականութիւն ծաղկեցաւ և նստողական կենաց պաշտօնք բազմացան , յորմէ հետէ դպրոցական կենաց և գրական պարապմանց պէտք առաւելան , մարմնական դաստիարակութեան աւելի կարեւորութիւն արուեցաւ :

“ Կրթել պարտ է զմարմին ,” կ'ըսէ Կիկերոն , “ զի հլութեամբ արբանեկեացէ խորհրդոյ և բանին՝ ի գործել և ի կրել զաշխատութիւն :” Մարմինը հոգւոյն արբանեակն է , այս արբանեկին միջոցաւ կ'առնու իւր զօրութիւնն , և կ'արտայայտէ ու կը գործադրէ զայն , ուստի մարմնոյ կրթութիւնը հոգւոյն համար մեծապէս կարեւոր է :

Մարդկային միտքը ի զօրութենէ զուրկ կը մնայ առանց մարմնոյն օգնութեան : Մարմնոյ զգայարանք են աղբիւրք գաղափարաց և ծանօթութեան , և թէպէտ միտքը ներքսածին գաղափարներ կ'ունենայ առանց մարմնոյն միջնորդութեան , սակայն ասիկայ չլինիր մինչև որ արտաքսածին գաղափարօք չհարստանայ միտքն ու չարթննայ : Յայտնի է ուրեմն , թէ գաղափարաց ճշգրտութիւնը զգայարանաց առողջ վիճակէն կախումն ունի , և հարստութիւնն ալ առանց ոյժէն և տկուն գործունէութենէն : Աչաց կուրութիւնը գրեթէ մտաց կուրութիւն ըսել է , աչաց տկարութիւն՝ մտաց տկարութիւն : Աչքը փակել մտաց զօրութեան մէկ աղբիւրը փակել կը նշանակէ :

Հաստատապէս կրնանք ըսել թէ մտաւոր դաստիարակութիւնը մարմնոյն առողջութեան աստիճանակից պիտի լինի , կամ մտաւորական վիճակը մարմնաւորէն մեծամեծ ներգործութիւններ կը կրէ : Վերջապէս առանց մարմնոյ առողջութեան չիք մտաց առողջութիւն : Եթէ մէկուն ջիղերը տկար են , ուղեղը տկար է , ուստի անբաւական է մտաւորական զօրաւոր աշխատութեան , հետեւապէս անընդունակ քաջ դաստիարակութեան : Ուրեմն զմարմին քաջ խնամել և կրթել պարտ է :

Մարմնոյն առողջութիւնը կարեւոր է որչափ ի զօրութիւն և ի կրթութիւն մտաց , նոյնչափ հարկաւոր է զմիտս գործածելու համար ի շինութիւն անձին և աշխարհի : Մեր գաղափարներն կամ մտաց խորհուրդներն առանց մարմնոյ միջնորդութեան անկարելի է մեզ բացատրել կամ արտայայտել , և ի բարեւոք արտայայտութիւն բարեւոք մարմնոյ կը կարօտինք : Թող երիտասարդ մի ամենայն ուսումնական և բարոյական պատրաստութիւն ունենայ , սակայն եթէ մինչև զանոնք ստանալը կորուսանէ զառողջութիւն , անկարող է լաւ քարոզիչ , վարժապետ կամ փաստաբան լինել : Խօսքի մը զօրութիւնն , այո՛ , փաստէն է , սակայն ոչինչ նուազ նաև ի զօրութենէ մարմնոյն , որով թէ յատենաբանելն և թէ ի խօսելն ազգու և զօրաւոր արտասանութեամբ պիտի արտայայտէ զիմաստս : Մարմնոյն այլ և այլ անդամոց , ձեռաց , աչաց , գլխոյ , և այլն շարժմունք , ձայն և շունչ , մարմնական դաստիարակութեան են անկ , և ասոնք խօսքին զօրութիւն են :

Մենք այնպիսի պաշտօնի կամ գործոյ վերայ խօսեցանք օրինակի համար , որ մտաւորական կրնան համարուիլ : Եւ եթէ այսպիսի պաշտամանց մէջ մարմնոյն կրթութիւն և զօրութիւն կարեւոր է , ո՞րչափ յայտնապէս այն արուեստից մէջ , որ մարմնոյ ոյժն բացարձակ կը պահանջեն :

Որդիք Հայկայ , ոչ միայն ճշմարտասէր և ազատասէր եղէք իբրեւ զհայր ձեր , այլ և զօրաւոր և ճարտար մարմնով իբրեւ զնա : Մանաւանդ դուք , որ զուսումնական ասպարէզ ընտրած էք ձեզ , քաջ ուշ գիք մարմնական կրթութեան , մի համարիք թէ կը վառնէք ձեր ժամանակ , եթէ օրը երկու երեք ժամ զոհէք մարմնական կրթութեան և զօրաւոր աշխատութեան :

Երբ բաւական աշխատութեամբ ուղեղը կը խոնջի , գաղաթել պարտ է : Կամքի մտրակն եթէ զխոնջ իմացականութիւն ի գործ վարէ , և՛ իմացական և՛ մարմնական կարողութեանց կը վնասէ : Ընդհակառակն պարապ տալ աշխատութեան ի հանդիստ ուղղոյ օգտամատոյց է թէ՛ մտաց և թէ՛ մարմնոյ : Հանգուցեալ և կազդուրեալ ուղեղն կրնայ առաւել ժրութեամբ և օգտակարութեամբ գործել :

Այն որ մտաւոր աշխատութեամբ կ'անցունէ օրերն առանց մարմնոյ մարդից , ի հարկէ տկարանալով նշաւակ լինի այլ և այլ հիւանդութեանց , յաճախ հարբխոյ և դժուարամարտութեան , և այլն . ասոնք օրեր պիտի կողոպտեն ի նմանէ , որ կը դժկամակէր ժամեր զոհել : Անհանճար է այսպիսի խնայութիւն ժամանակի :

Ժամանակի այսպիսի խնայողութեամբ մարդ իւր կեանքէն ոչ թէ միայն ժամեր այլ և թերեւս տարիներ պիտի զոհէ՝ կեանքը կարճեցնելով վաղահաս մահուամբ :

Ուսումնականը պարտի այնպիսի իմաստութեամբ խնամել և զօրացունել զմարմին , որ քան զայլս ուժեղ և երկարակեաց լինի : Գիտական ասպարիզին մէջ նշանաւոր յառաջդիմութիւն ընելոյ և օգտակար արդիւնք թողլոյ համար առողջ երկարակեցութիւն պէտք է :

Եթէ մեծամեծ գիտնոց ցանկը նայինք , պիտի տեսնենք որ նոքա մեծագոյն մասամբ երկարակեաց եղած են : Եւ եթէ նոցա կենսագրութեան հայինք , պիտի գտնենք որ մարմնական մարդից և աշխատութեանց հոգ տանող եղած են :

Ո՛ր երիտասարդք , պարտինք ազգին մէջ կրթութեան այս ճիւղոյն նկատմամբ լուսաւոր դադափարներ տարածել : Այս մասին ծնողք և դասատուք մեծ դործ ունին : Անյարմար չէ աստէն յուշառնել երիտասարդ վարժապետաց , որ պարտ անձանց վարկանին խնամ տանել աշակերտաց մարմնական դաստիարակութեան : Առ այս երկու կարևոր միջոցներու , որոց ոչ սակաւք անփոյթ են , ու չադրութիւն կը հրաւիրեմ , 1. մարմնամարզութեան , և 2. մարդաւ կազմութեան :

1.

ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶՈՒԹԻՒՆ

Ազգային վարժարանաց մէջ առ հասարակ կարևորութիւն տրուած չէ մարմնական մարդից , ասիկա մեր արդի դաստիարակութեան դրութեան մէջ մեծ թերութիւն է : Շատ դասատուք կը համարին թէ վարժարանին ուսմանց հետ մարդից կարևորութիւն տալով՝ զմանկալին ի խաղամուլութիւն զառաժանելու վտանգին մէջ կ'անկաշինն : Արդէն նոքա կը խաղան , այն մարդ է նոցա , և որպէս զի չափը չանցնին , վարժապետք հարկ կը համարին պատուիրել որ արդայք չխաղան , որպէս զի գէթ չափ պահեն :

Ոչ , վարժապետք ճշմարտասէր և անաչառ պարտին լինել , և գիտնալ թէ զոր ինչ բնութիւն կ'ազդէ առ հասարակ՝ այն օգտակար է : Թող ըսեն աշակերտաց թէ խաղն տղոց կարևոր է իբրեւ երկրորդ հաց , և ոչ միայն չարգելուն , այլ և հրամայեն որ խաղան , չափազանցին վնասուցն ևս խեղամուտ ընելով զնոսա :

Ի՞նչ պէտք է տգէտ ձեանալ բնութեան օրինաց : Այս վտանգաւոր է վարժապետաց ազդեցութեան : Ոչ միայն տգիտութեան կասկած կու տայ , այլ և անիրաւութեան . բնութիւնը կ'ըսէ տղուն , “Խաղա” . վարժապետն իրաւունք չունի ըսելու , “Մի խաղար :” Վարժապետը բնութեան օգնականն է ոչ թէ հակառակորդը . ուստի ոչ թէ բնութեան մղումներն կասեցնել ջանալու է , այլ կարգաւ կանոնաւ վարել : Վարժապետ մը որ կ'երկնչի թէ խաղալու թողտուութեամբ տղայք կը զեղծանին , իւր տկարութիւնը կը ցուցնէ . թող այնպէս կառավարէ զնոսա , այնպիսի կարգադրութեամբ դործել տայ նոցա , և մանաւանդ զուսումն քաղցրացունէ ի ճաշակ նոցա , որ վարժարանէն դուրս ալ աշխատին ուսման :

Թէ և տղայք արտաքոյ վարժարանի խաղան , ասիկա մարդից կարևորութիւնը չբառնար : Մանկուոյն միտքը չզօրեր քանի մի ժամ անդուլ աշխատիլ . յետ խոնջելոյ պարապ և մարդք պէտք են , եթէ ոչ կը ստիպուին տղայք հանգչել , շուրջ նայել , խօսակցել և այլն , և այնուհետեւ ով որ կը հրամայէ նոցա զաշխատութիւն շարունակել՝ մտաց օրինաց անդիտութիւնը կը յայտնէ , և ով որ զնոսա կը պատժէ՝ կ'անիրաւի :

Մարդից օգուտներէն զմանաւ կրնանք համառօտիւ ի համար արկանել :

1. Տղայք մարմնով կը զօրանան :

2. Միւս ժամանակներն ժիր և արագ աշխատութեամբ դործելու կը ստիպին , վարժապետն առանց խղճալու կրնայ ստիպել , և այս պէս տղայք գործունէութեան կը վարժին , մինչդեռ շարունակ աշխատելու դրութեան մէջ բնական է որ հեղգութիւն և յուլութիւն տիրեն :

3. Կան այնպիսի տղայք որ բնութեամբ մեռեալ ջրոյ նման են , ոչ կը խաղան , ոչ կը շարժին և ոչ իսկ ի տան . այսպիսիք անդործ և մեռելատիպ մարդիկ կը լինին յետոյ , եթէ յեռանդ չգան կրթութեամբ . և այս վարժապետաց պարտքն է , ծնողք չեն խորհիր , միայն կը վշտանան : Վարժարանին հրամայեալ մարդք և խաղք զայսպիսիս ի շարժումն և ի խանդ կը բերեն , այնուհետեւ կը խաղան և ի տան , կը կայտառանան և կ'ոգևորին :

4. Վարժարանը կը քաղցրանայ տղայոց , քանզի հոն կը գտնեն տղայք նաև զզուարճալին : Առանց այս միջոցին , ինչպէս փորձերն առաջի կան , վարժարանն դժպճի և ձանձրալի է նոցա , և տարիներ յետոյ , եթէ ապրին , թերեւս զգան ուսման քաղցրութիւնը : Աւելորդ է բացատրել թէ մեր վարժարանաց սակաւապտղութեան

մէկ պատճառն այս է, որ ջանք չգործուիր զվարժարան և դուստուն անուշել ի ճաշակ մանկուտոյն:

5. վարժապետն այս միջոցին ի զնին կալով խաղուցն՝ պատահու թիւն կ'ունենայ ի սիրտ և ի բարոյս աշակերտաց թափանցել. խելամուտ լինել նոցա աշխուժոյն, հանճարոյն, միտմանց և բնաւորութեան, զորս գիտել մեծապէս պիտոյ է վարժապետին: Կրնայ օրինակներ առնուլ այն խաղերէն թէ բարոյական թէ ուսումնական ընտել և գիւրդմունքի սկզբանց վրայ ճառելու: Կրնայ նաև հասկնալ թէ ո՞վ ի բնէ յո՞ր ուսումն և պաշտօն մէտ է և յարմար:

6. վարժապետն ևս ինքնին սիրելի և քաղցր կը հանդիսանայ աշակերտաց, վասն զի զախորժելին կը շնորհէ նոցա վայելել, և վասն զի իւր գիտողութեամբ նոցա խաղը պատուելով, մարդից վերայ խօսելով և երբեմն խաղակից իսկ լինելով, կ'ընտելանայ և գիւրամատոյց քաղցրութիւն մը կ'առնու:

7. Աշակերտաց վարուցն ևս կրթութիւն կրնայ լինել խաղը: վարժապետն խրատներ և բարոյախօսութիւններ գործադրելի ընելու միջոց կամ կրթութիւն մի կրնայ ընել զմարդս, կանխաւ պատուէր տալով և մանաւանդ հսկելով: խաղուց մէջ կը սսրդին անգթութիւն, վրէժ, նենգութիւն, նուաստութիւն, տկարամտութիւն և այլն. ասոնք առաքինական որպիսութեանց կրնան փոխուիլ: Տղայ մի ի խաղս ինչպիսի է, նոյնպիսի պիտի լինել ի կեանս: Եթէ վարժապետն անդէն հոգ տանի որ մանկտին մարդասէր, իրաւասէր, ներողամիտ, վեհանձն, արի, խոնարհ, համբերող, ևայլն, լինի, ցկեանս այնպէս լինելու շաղկին մէջ կը դնէ զնոսա:

Այսպիսի օգուտներ թող համոզեն զմեզ, որ մարմնական մարդից և խաղուց կարեւորութիւն տանք հայ վարժարանաց մէջ:

2.

ՄԱՐԴԱԿԱՆԳՆՈՒԹԻՒՆ

Մարդակազմութիւն այն գիտութիւնն է, որ կը խօսի մարդկային մարմնոյ գործարանաց կազմին, նոցա գործողութեանց և առողջապահիկ կանոնաց վերայ:

Որպէս զի կարող լինի մարդ ի քաջողութիւն իւր անձնականամ լինել՝ պարտի ճանաչել իւր մարմինն, մարդակազմութիւնը պիտի տայ այս ճանաչումն: Մարդակազմութիւնը կ'ուսուցանէ թէ ինչ օրինաց տակ են մեր գործարանք, ինչպէս պարտինք վարել զնոսա,

ինչ կը վնասէ մարմնոյն և ինչ կը նպաստէ: Այս գիտութիւնն ըզմեզ իբր բժիշկ կ'ընէ մեր անձանց:

Մարդիկ կրնան լսել կամ կարգաւ առողջապահիկ ինչ ինչ կանոններ, սակայն այս եղանակաւ չեն կրնար զկարեւորս գիտնալ բոս բաւականին: Սակայն այսպիսի ծանօթութիւններ ոչ միայն թերի են և անբաւական, այլև անդօր: Մարդիկ յայնժամ սրտադին կը յարին ի միջոց ինչ, յորժամ անձամբ վերահաս լինին օգտին. ահանատես համոզումն զմարդ ի գործ կը մղէ, մինչ ականջալուրն այնպէս չաղդեր: Պատճառի ծանօթութիւնը շոգի է ի մեզ շարժիչ ի գործ: Անկարելի է որ մարդ լի և, հետեւապէս, յաջող ջանք ի գործ դնէ ո և իցէ բանի համար, որոյ նկատմամբ յերկբայս է, որոյ ճշմարտութեան քաջ խելամուտ չէ:

Ուրեմն ճշմարիտ է թէ այս ուսումն ուսեալ և հետեւապէս զգոյշ և խնամատ աչօք հայել պիտի տայ մեզ ի մեր մարմին: Այս ուսումն մեր վարժարանաց մէջ խնամով աւանդուելով՝ պիտի պարսպէ զմանկտին այնպիսի կենսածախս սովորութիւններէ և մոլութիւններէ, յորոց ազատիլ գրեթէ անհնարին է միանգամ պարանեալներուն:

Աղդին մէջէն վնասակար սովորութիւններ բառնալու ջանք կը լինի. արդ՝ յաջողելու համար այս ուսումը տարածել աղբու միջոց է, ամենայն ոք թող ճանաչէ իւր մարմին, ոչ ևս պէտք կը մնայ արտաքին խրատուց:

Որդիք Հայկայ, ահաւասիկ ազգասիրական ջանից նիւթ, աշխատեցէք այս ուսումը ճանչցնել և տարածել մեր աղդին մէջ, որոյ բարօրութեան կը բաղձաք:

Այս ուսումն մարմնական դաստիարակութեան խարխիս նկատելով միայն կատարեալ ջերմութեամբ պարտ էինք ընդունել մեր վարժարանաց և աղդին մէջ, սակայն կան ինչ ինչ պատճառներ որ առաւել կը դժուարեն առաջին պատճառն:

1. Մարդակազմութեան նկատմամբ տգիտութիւն ամօթալի է: Ինչո՞ւ համար կարեւոր կը համարինք ճանաչել զաշխարհ, որոյ մէկ անկիւնը կը բնակինք, և ոչ զայն աշխարհ, որոյ ամբողջին մէջ է մեր բնակութիւնն: Քան զաշխարհագրութիւն կարեւոր չէ՞ արդեօք այս ուսումն: Աստեղագիտութեան հետ չպիտի բաղդատեմ: Ինչո՞ւ ամօթ լինի չգիտնալն թէ աշխարհի այլեայլ հեռաւորութեանց մէջ ինչ ծովեր, լերինք, լիճք, գետեր, նեղուցներ, քաղաքներ կան, և ոչ մեծագոյն ամօթ՝ անգիտանալ թէ իր բնակած մարմն նոյն մէջ ինչ և ինչ գործարաններ կան, ինչ հեղուկներ: Գիտնալք թէ երկիրներ, զորս չենք տեսներ և որոց հետ յարաբերութիւն

չունինք, ինչ օրինօք կը կառավարին . և ինչո՞ւ չսորվինք թէ մեր ներքին գործարանք ինչ օրինօք կը դործեն և կը կառավարին : Մանաւանդ որ այն աշխարհաց օրինաց հետ յարաբերութիւն չունինք, սակայն մեր մարմնոյն տէրն ու կառավարին ենք մենք , և անոր մէջ գործող կարգաց և կանոնաց տեղեակ լինելով կրնանք օգտակար և կարևոր ներգործութիւններ ազդել ՚ի նոսա, խնամել և արժանաւոր կերպով կառավարել : Վարժարանի ընթացքն աւարտած է սա պատանին, սա երիտասարդն . « ֆ . . քաղաքն ո՞ւր է , պարոն . » — . . . է . » — « ֆայծաղդ ո՞ւր է . » « ֆայծայն ի՞նչ է »

$$\frac{748}{562}$$

Հոս յարմար է ծանուցանել թէ այս ուսումնս ի կրթութիւն մանկական մտաց մեծ յարմարութիւն ունի, և աւանդելի է յառաջ քան զայլ ուսմունս: Դասավանդին և մտակործան դրութիւն է ընթերցանութենէ ետքը քերականութեան դժուարին ուսման լուծն անցնել մանկաւոյն պարանոյն, և մինչև վարժարանէն հրաժարին չարչարել զնոսա: Փերականութիւնը որչափ կարեւոր է, այնչափ դժուարին է, և ընդունայն է ջանալ ուսուցանել զայն մանկաւոյ, որոյ միտք դեռ գաղափար և մշակութիւն չունի: Սակայն մարդակազմութիւնը հետ ընթերցանութեան աւանդել շատ աւելի յարմար և օգտակար է, աղայոց միտքը կը զարթուցանէ, ի հետաքրքրութիւն կը շարժէ, անոնց աչքը կը բանայ, կը զբօսցնէ, և վարժարանը սիրելի կ'ընէ: Ասկէ ետքը տեղ պատրաստուած կը լինի քերականութեան:

3. Մարդակազմութիւնը խմացական դաստիարակութեան կը ծառայէ, ինչպէս 'ի վերոյ յիշեցի : Խորհելու և հետաքրքրութեան առատ նիւթ կ'ընծայէ ուսանողին, ճամբան տեսած ոսկրն, և կերած միտն ալ իւր դասուց վերաբերութիւն ունին, անոնց վերայ հետաքնին աչօք կը նայի և բան մը կը փնտռէ : Մանաւանդ որ իւր մարմին իւր դասագիրքն, միշտ իւր հետ է, նորա գործողութիւնը անդադար են, հետեւապէս դիտողութիւն ընելու և խմացական կարողութիւններն գործածելու մշտագէտ և ինքնեկ առիթներ կ'ունենայ : Մարդակազմութեան ուսուցած բաներն ուրիշ ուսմանց պէս

անդործութեամբ կորսուելու վտանգէն աւելի ազատ են :

4. Մարդակազմութիւնը բարոյական դաստիարակութեան ևս կը ծառայէ: Վասն զի կ'ուսուցանէ մանկան այնպիսի բաներ, զորս անձին պահպանութիւնն ի գործ դնել կը յորդորէ: Մանուկը կ'ուսանի թէ, զորօրինակ, իւր կողերն և ողերն ինչպէս վանդակ մի կը կազմեն և ինչպէս մնասակար է ծուռ կամ շեղ դրիւք նստել և կայնել, ինչ տկարութեանց և ախտից պատճառ կրնայ լինել այն դէրքը, կը սորլի և հասու կը լինի. և սրովհետեւ ի բնէ կը սիրէ զըրութիւն և զառողջութիւն, կը ջանայ ուղիղ նստել միշտ: Ասով ոչ միայն դասատուն կ'ազատի տղայը միշտ խրատելէն որ ուղիղ նստին, այլ և տղայն բարոյապէս կ'օգտի քանի մի եղանակաւ: Վարժարանը կը սիրէ, տեսնելով որ ուսումն իրեն օգտակար է: Կը տպաւորի ի միտս նորա թէ, զոր ինչ կ'ուսանի ի վարժարանի, ի գործ դնել պարտի: Այո՛, մարդակազմութիւնը մեծ օգուտ կը մատուցանէ մանկաւոյն բարոյականին, եթէ օգնէ, ինչպէս որ յարմարութիւն ունի, որ նոքա սովորին գործադրել ինչ որ կը դիտնան թէ օգտակար է: Եւ դարձեալ, մանկալին ինքզինք կառավարելու և իւր օգուտը խորհելու և հոգալու կը վարժի, ահա ասիկա ալ դաստիարակութեան պարտքն է արդէն:

Ուսանողն թէ մանուկ լինի և թէ երիտասարդ, յայտ է թէ մարդակազմութիւնը զմարմինն ճանչցնելով՝ զՍրարիչն ևս ճանչցնելու կը ծառայէ։ Ամէն բնական գիտութիւնք ևս այս յարմարութիւնն ունին։ Այս ուսմամբ աշակերտին խորհուրդները կը վերանան առ Հեղինակն, որ զմարմինն այնպէս գերադանց ճարտարութեամբ և գերմարդկային իմաստութեամբ կազմած, և այնպիսի սքանչելի օրինաց տակ դրած է։ Պիտի ճանաչէ նաև իւր տկարութիւնն և տգիտութիւնը, ի զինն կալով անթափանց անդեղոց, զորս Սրարիչն մարմնոյն մէջ դրեր է։

Վերջապէս այս ուսումնաւոր շահասէր սրտից ալ ընդունելութեան արժանաւոր է, այնու զի նիւթական յաջողութեան համար կարևոր պատրաստութիւն մ'է սա . վատասողջն ոչ մարմնական վաստակոյ կրնայ տանիլ . և ոչ մտաւորականին տուալ, այս պատճառաւ մարդակազմութիւնն ի յարգի պէտք է լինի, իբրեւ նպաստաւոր արբանեակ առողջութեան, նաև յաչս նոցա որ զուսումն իբրեւ միջոց ընչաւոր նպատակաց կը խնդրեն: Զարմանալի է որ այսու ամենայնիւ չընդհանրանար այս ուսումն:

Եղբայրներ, արժան չե՞ք ուրեմն որ ձեր օրերին ժամեր ընծայե՞ք այս ուսման, որ նիւթական, մետաղական և բարդյական նպաստուք

կը հարստացնէ զմիտս և զմարմին, և ջանաք մուծանել զայն ի Հայ վարժարանս, որ այս օգուտներն կրնայ մատուցանել առանց ժամանակի և աշխատութեան մեծ փոխարինութիւն պահանջելու, ո՛հ, այս դիւրագին շահը:

ԳԼՈՒԽ Բ

ԻՄԱՅԱԿԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

Աւելորդ չէ ըսել թէ միտքն կամ հոգին երեք կարգ կարողութիւններ ունի, իմացական, Զգացական և Կամական:

Իմացականութիւն բառին մէջ կը բովանդակին մտաց այն կարողութիւնը, որովք մարդ գաղափար կը ստանայ և կը խորհի: Այն կարողութիւններն են ըմբռնում, մտադրութիւն, յիշողութիւն, բաղդատութիւն, երեակայութիւն, տրամաբանութիւն, այլովքն հանդերձ:

Այն կրթութիւնը որ իմացական կարողութեանց վերայ կ'աշխատին, կը վերաբերին իմացական դաստիարակութեան:

Հետևապէս այս դաստիարակութիւնն անկատար կը լինի, եթէ իմացական կարողութեանց զմանա մշակէ և զայլս թողու:

Իմացական դաստիարակութիւնը խեղ գործող երկու մուրթութիւն կայ: Նախ, ոմանք կը կարծեն թէ, և ասոնց մէջ ոչ սակաւ վարժապետներ կան, իմացական դաստիարակութեան նպատակն է միտքը զանազան ծանօթութեամբք խռկել: Ոչ, նպատակն յիշողութիւնն ամբարել չէ. մարդը գիրք պիտի չլինենք, մարդ պիտի չլինենք. պարտ է ուշ ունել միշտ որ իմացական կարողութիւնը զարգանան և զօրանան: Զոր օրինակ, թուաբանութեան ուսման մէջ հաշիւներ գիտնալ և ի հարկին և առ ի զբօսանա կատարել չպիտի լինի նպատակ, այլ միանգամայն զօրացնել զմտադրութիւն, զյիշողութիւն, զտրամաբանութիւն:

Երկրորդ ֆասակար մուրթութիւն մ'ալ սա է, որ կը կարծուի թէ ուսմանը կարևոր են զմարդ կարող ընելու յաջողակութեամբ գործել յառա և ի տուրս կամ զանազան պաշտամանց մէջ: Յայտնի է թէ ի՞նչ վտանգաւոր է ասիկա ուղիղ և ճշմարիտ դաստիարակութեան: Այո, արդիւնքը կը տեսնենք մեր վարժարանաց մէջ, մինչև իսկ հուշակեանքներէն ոմանց մէջ, ուր լեզուներ և թուաբանութիւն միայն կը գտնուին իրօք և անուամբ ալ: Զգոյշ լինել և ընել պար-

տինք այս սխալէն, ո՛ր եղբայրներ. առողջ իմացականութիւն, զօրաւոր և կիրթ իմացականութիւն ստանալն է գլխաւոր նպատակ, մարդկային կատարելութեան կարևոր պայմանաց մին ունենալ, որ բան զհարստութիւն լաւագոյն բարիք է և ոչ միայն հարուստ լինելը կը յարմարէ զմեզ, այլ և մեր ամէն տեսակ գործոց մէջ յաջողակ և կարողագոյն կ'ընէ զմեզ: Երբ դաստիարակութեան նպատակն զմարդ ոչ թէ կատարեալ մարդ, այլ հարուստ կամ ուրիշ որ և իցէ բան ընել լինի, այնպիսի դաստիարակութիւնն ի հարկէ անկատար և խեղ պիտի լինի, և կրնամ ըսել թէ դաստիարակութիւն չէ այն:

Իմացական դաստիարակութեան մէջ ուղիղ ընթացք ունենալու համար պարտ է իմացական կատարելութիւններն ի նկատի ունենալ միշտ: Յայտ է թէ իմացական կարողութեանց զգուշ լինել կատարելութեան պայման մ'է, ուստի, ինչպէս ըսի, պարտ է այսմ ուշ դնել ուսմանց մէջ:

Երկրորդ, լայն իմացականութիւն, զայն պարտինք ստանալ: Մէկ երկու գիտութեանց անձնատուր լինել և անոնց ծանծաղ կամ խորին տեղեկութիւնն ունենալ կատարելութիւն չէ, խորհուրդներն անձուկ սահմանի մէջ փակել է: Մեր իմացական տեսութիւնը ներկայէն դուրս անցելոյն ընդարձակութիւնն ունենալու է հորիզոն, (պատմութիւն գիտնալու ենք): Այս երկրէն դուրս տեղեկաց ընդարձակութեան մէջ ևս թափանցել պարտինք առաւել կամ նուազ (աստեղագիտութիւն): Մեր ներսը գտնուող հոգեկան աշխարհն ալ կարևոր է յոյժ ճանաչել և զննել (մտաւորական փիլիսոփայութիւն): Բուսական աշխարհը, որ ամէն ուրեք զմեզ կը շրջապատէ թիւն): Բուսական աշխարհը, որ ամէն ուրեք զմեզ կը շրջապատէ և մշտադէպ առիթ կրնայ տալ խորհրդոյ, չճանաչել կամ միայն անոր կեղեկն նայիլ և ի ներքս չկարենալ նայիլ, իմացական աչաց տկարութիւն է (բուսաբանութիւն): Պէտք է որ ճանաչենք նաև այն երկիրը, որոյ վերայ կը թափառինք և որոյ հետ կը խաղանք, որոյ ծոցէն կ'ընդունինք մեր սնունդն և որոյ գիրկն կը հանգչինք, պէտք է նորա ներքին վիճակին ալ նայինք, կարգանք նորա անցելոյն դաշտան վիճակներն (երկրաբանութիւն):

Գժբախտաբար այսպիսի կարևոր գիտութեանց մէջ զարգանալու դիւրութիւն չունի Հայ երիտասարդութիւնը: Եթէ վարժարանաց մէջ նոցա համառօտն ուսանին, կրնան յետոյ զանձինս կատարելագործել կամ առաւել հմտանալ ի նոսին: Սակայն ոչ վարժարանաց մէջ դեռ այն փոյթը կայ՝ և ոչ արտաքոյ կարևոր նպատակ: Զունինք նոր գիտութեանց գրեան, ոչ կենդանաբանութիւն, ոչ բուսաբա-

նութիւն, ոչ երկրաբանութիւն, ոչ ալ աստղաբաշխութիւն գրեթէ փողոնք արուեստականներն. թող չունենանք բժշկական և ոչ մէկ հատոր, այսպիսեաց չլին դեռ ներելի է. սակայն մեր գիտունք, մեր թարգմանիչք, ինչո՞ւ գիտնական գրեանք ի հայ հեղուլ չեն աշխատիր ։

Երրորդ, «*Հայաստան*» կամ պատճառից տեղեակ իմացականութիւն ։ իմացական կատարելութենէ հեռի է նա՝ որչափ և շատ բան գիտնայ, եթէ պատճառ չգիտեր, եթէ արդեանց և արտագրիչ պատճառաց մէջ կապակցութիւն չտեսներ կամ չլինաւ, եթէ կանոնն բղիտման ի սկզբանց չտեսներ, եթէ ուսած բաներուն միջիւստիայութիւնը չուսանիր, նա կեղևը կ'ուտէ, և ոչ գիտութեան նուշը. այն իմացականութիւնը իւր ուսածին տէրը չէ, զոր ինչ կուտան՝ կ'ընդունի առանց քննութեան. ստրուկ է այն իմացականութիւն ։

Սեւրորդ չէ ըսել թէ աղագագիտութեամբ ուսեալն չմոռանար այնպէս դիւրաւ ինչպէս եթէ առանց պատճառաց ուսած լինէր. եւ թէ, պատճառաբանութեան մէջ իմացական կարողութիւնը դրժուարութեանց դէմ մաքառելով, իբր թէ կեղևն կոտրելու աշխատութեամբ կը զօրանան ։

Ուստի թէ առանձին և թէ վարժապետական աշխատութեանց մէջ աղագագիտութեան մեծ փոյթ տանել պէտք է ։ Ամէն ուսումն և գիտութիւն տեսակ մը պատճառաբանութեան ընդունակ է, ոչ միայն թուաբանութիւնն այլ և աշխարհագրութիւնն ու քերականութիւնն պատճառներ ունին ։ Առանց պատճառի կամ գիտաւորութեան մարդիկ չեն գործեր. քերականական զարտուղութիւնը ևս հիմնեալ են գիտմանց վերայ, զորս գիտնալ պէտք է իբրեւ պատճառ ։

Թուաբանական դասագրոց մէկ երկուքին մէջ պատճառաբանութեան ուշադրութիւն եղած է ։ Պողաճեան թուաբանութիւնն այս մասին բաւական մօտեցած է կատարելութեան, ուրախ եմք և կը յուսամք թէ մեծարգոյ հեղինակն պիտի ջանայ իւր գրութիւնն կատարելագործել յաջորդ տպագրութեամբ, և այսպէսով մեծ ծառայութիւն մի մատուցած պիտի լինի ազգին ։ Իսկ քերականութեանց մէջ հազիւ երբեք պատճառաբանութեան նշոյլ կու գայ ի նշմար, և այն յերկս Գարագաշեանի ։

Գուցէ կարծեն ոմանք թէ այս մեթոտն յապագկոտ է և շատ ժամանակ կը պահանջէ ։ Փորձը պիտի ցուցնէ զհակառակն ։ Պատճառն ուսանելու համար թէև աւելի ժամանակ պէտք կը լինի, սակայն

նոյն բանն քանի մի անգամ մոռնալու և ուսանելու վտանգն կը բառնայ, զմարդ գիտութեանը տէր կ'ընէ, և 'ի հարկին նոյն կանոններն ի պատճառաց մտքին յօրինելու բաւական կը գործէ ։

Չորրորդ, «*Հայաստան*» և «*Հայաստանի իմացականութիւն*» իմացականին կատարելութեան պայման է գործունէութիւնը, այսինքն, կանոնաւոր և օգտակար եղանակաւ միշտ զբաղիլ ի խորհուրդս ։ Խորհիլ ըսելով չհասկնանք մտաց այն վիճակը, ուր և բարբարոսք և անկիրթք կը գտնուին ։ Խորհիլն ինչ և իցէ իմացական շարժում չէ. արդէն մարդկան իմացականութիւնն առանց գործոյ չկրնար մնալ, մարդ ամէն երկխոյրկեան բան մի կը մտածէ ։ Ուստի կրթութեամբ ստանալու գերազանցութիւն մի չլիովեմք այն վիճակին հետ, յորմէ մարդթէև ուղէ, չկրնար ելլել ։ Խորհիլն այնպիսի վիճակ է, յոր մեծ ճգամբ կրնայ բարձրանալ մարդ և կալ մնալ, և գրեթէ անհնար է որ երբեմն երբեմն ինքզինք անկեալ չտեսնէ այն բարձրութենէն ։ Խորհիլ բառիւ չհասկնանք մարդոց յախուռն թափառիլը մտածութեանց մէջ, իմացականութեան անուղղեակ նաւու նման տատանիլը՝ կամքին իշխանութենէն և առաջնորդութենէն զուրկ, երթալով ուր որ կը տանին զուգորդութեան օրէնք, առանց սահմանեալ կէտի մը գիմելու ։ Մարդուն իմացականութիւնն ընդ զառ ի վայր գլորող քարի պէս է, որ չկայնիր, սակայն խորտուբորաններն որոց կը հանդիպի՝ կողմէ կողմ կը մղեն զնա և կ'երթայ ուր որ գետինը կը տանի. կամբը պէտք է անոր առջևէն կառավարի պէս առաջնորդէ և տանի ուր արժան և օգտակար է երթալ ։ Եթէ կամաց առաջնորդութեամբ չշարժիր իմացականութիւնը, անոր շարժմանցն առաւել յարմար է մտածելութիւն քան մտածութիւն բառը ։

Գաստիարակութեան մէջ պէտք է այսմ ուշ ունել որ իմացականութիւնը ի մշտախոհութիւն կրթուի ։ Ճշմարիտ է որ հարկը երբեմն կը բռնադատէ զիմացականն ի խորհուրդ որոշ և ուղղութեաց. սակայն ուրիշ ժամանակ անհոգ և ծոյլ կը մնայ, ինչ որ յուշ լինի, զայն կը մտածէ, և արագ արագ յառաջ կ'երթայ նիւթէ ի նիւթ, առանց նորոգ տեսութեան և շահու ։ Սակայն իմացականին կատարելութեան համար կը պահանջուի որ միտք կրթուին միշտ կարեւոր և օգտակար իրաց վերայ մտածելու. այսպիսի իմացականութիւնն ընդ կառավարութեամբ կամաց է, կը դառնայ զայս ինչ առարկայիւ, կը զննէ զայն, թաղուցեալ պատճառին թափանցել կը նըկրտի, և տարաժամ չխոտորիր անկէ առանց կամքին որոշման ։ Խորհուրդէ խորհուրդ կը ծնանի. բնական և բարոյական երևոյթներն շուրջ զիւրեւ ինքնին կ'առնու ընտրանօք, զանոնք պատճառներ

բու կապել կը ջանայ, և անոնցմէ այլեայլ օգուտներ կը քաղէ : Կը դիտէ ինքզինք, զիւր անցեալն կանոնաւոր ժամանակի մէջ ի դատ և ի քննութիւն կը կոչէ : Ամէն օր իւր բարքն ու բնաւորութիւնը կը նկատէ . կը ճանաչէ իւր թերութիւններն ու գերազանցութիւններն, իւր միտումներն, իւր վաւաքներն և դործողը բուն կամ թաքուն շարժառիթներն : Մշտախոհ իմացականութիւնն այսպիսի նիւթեր ամէն վայրկեան ունի և կանոնաւոր ընթացիւք օգտակար մտածութիւններ և խօսքեր կ'ընէ ամէն ժամանակ : Մեղուի նման է, և չնստիր ամէն բանի վերայ որ առջին կ'երէ, այլ ժամանակին և իւր պիտոյիցը յարմար ծաղկանց վերայ ընտրանաւ կը թառի և անկէ սնունդ կ'առնու, և յետոյ կ'անցնի :

Մշտախոհ և աչալուրջ իմացականութեան համար ասկէ յառաջ յիշուած հանգամանք պատրաստութիւն են : Լայնախոհ իմացականութիւնն յարմար է ի մշտախոհութիւն, ուստի որչափ հնար է, բազմաթիւ գիտութեանց գէթ սկզբունքն ու հիմունքն ուսանիլ պէտք է, որով մտածութեան բազմատեսակ նիւթ կ'ունենանք, և կը պարտինք ու կը կարենանք ինչ որ ուսած ենք ի զարգացումն անոր քննութեամբք դիպաց և երևութից :

Ուսմանց և գիտութեանց մէջ պատճառներն կամ փիլիսոփայութիւնն սովորիլ պէտք է, որ իմացականութիւնը սիրէ և վարժուի պատճառներ խնդրել և գտնել ամէն բանի մէջ :

Գպրոցաց մէջ աշակերտաց, նաև նորաւարժից, ճառ գրելու կամ խօսելու նիւթ տալն բազմադան նպաստներ կը մատուցանէ ի մշակութիւն մտաց, և մասնաւորապէս կը կրթէ զիմացականութիւն ի խորհուրդ, ի քննութիւն, ի հարց փորձ : Փոքր մանուկ մ'իսկ կրնայ, եթէ յարմար նիւթ յանձնէ նաև վարժապետն, իմացական գործունէութիւն ունենալ, զորօրինակ, քարին, հողին, ջրոյն, հովուն ևն. օգուտներն մտածել, հարցնել և որոշեալ օրն խօսիլ ի վարժարանի : Այս պարտքը զմանուկն իսկ մտածող կ'ընէ, աւելորդ է յիշել առաւել յառաջագէմներն :

Գիտութիւն մի կայ որ այս մասին մեծ կարևորութիւն ունի, և ուրիշ այնպիսի օգուտներ, որ իմացական դաստիարակութիւն չկրնար լինել թերևս առանց այն գիտութեան : Բլէյքը որ այս գիտութիւնն ճանաչի առ մեզ և յարգի, առանձինն և սակաւ մի ընդարձակօրէն պիտի խօսիմ նորա բազմադիմի օգտից վերայ :

1. ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ

Այս գիտութիւնը մարդկային մտաց վերայ կը ճառէ, մարդակազմութեան եղբայրն է, սա՛ մարմինը, նա զհոգին կը ճանչցնէ :

Կը ճառէ մտաց կարողութեանց վերայ, թէ ինչ օրինօք կը գործեն, ինչպէս կը զօրանան և սրպէս կը տկարանան, ի՛նչ կ'ողղին և ի՛նչ կը խանգարին ևն :

Մարդիկ արտաքին շքեղութենէ կը շլանան, կը յարգեն զայնպիսի որ ոսկի շատ ունին, փառացի հագուած են, ի ձի կամ ի կառքս նստած են. սակայն աչքի չեն երևար նոքա որ արտաքին փառք չունին, թէև ի ներքուստ ազնիւ սիրտ և հարուստ միտք կրեն : Գիտութիւնը ևս այսպէս են, որոնք որ պատկերաց, փորձերու և թանգարանի շքեղութիւններն ունին, որոնք որ ստակ շահելու կամ արուեստի կը ծառայեն, ի պատուի են, ինչպէս բնական գիտութիւնք, լեղուագիտութիւն ևն : Սակայն անդին մտաւորական փիլիսոփայութիւնն կը կենայ, չունի արտաքին փայլ և շողիւն, և ոչ նիւթական շահու բացայայտ խոստում կ'ընէ, ուստի և ոչ ոք ի խնդիր է նորին : Ըսել չեմ ուղեր թէ մտաց փիլիսոփայութիւնը գործնական կենաց կարևոր չէ, ընդհակառակն միւսներէն առաւել կարևորութիւն ունի, և ամէն մարդու համար, սակայն այս բանը գիտուած չէ առ մեզ :

Գիտնալ պարտինք նախ, թէ այս գիտութիւնը քան զամենայն առաւել գործ ունի դաստիարակութեան, մանաւանդ իմացականին մէջ : Այս յայտնի է նոյն իսկ անունէն : Որչափ կարևոր է բժշկին ճանաչել զմարմին կամ գիտնալ մարդակազմութիւն, նոյնչափ կարևոր է, արդեօք կը սխալիմ, մտաւորական փիլիսոփայութիւն գիտնալ այնմ, որ քաջ դաստիարակութեան կը բաղձայ : Եթէ իմացական դաստիարակութեան նպատակն է իմացական կարողութիւններն զօրացունել, ահա այս գիտութիւնն է որ այն կարողութիւններն մեզ կը ցուցնէ և կը ծանօթացնէ, և կարող կ'ընէ զմեզ խնամ տանել մեր իմացական կարողութեանց, որ չանկանին ի զօրութենէ, և եթէ մեր անխոհեմութեամբ անկեալ են ոմանք, գործածել միջոցներ ի զօրութիւն նոցա : Այս գիտութիւնն է որ զմեզ կարող կ'ընէ զուգորդութեան ընթացից վերայ հսկելով մեր խորհուրդներն կառավարելու : Այնու միջոցները կը գիտնանք ստանալու զօրաւոր յիշողութիւն, խորին մտադրութիւն, բեղմնաւոր երևակայութիւն, նաև ուղիղ դատումն և տրամաբանութիւն ընելու յարմար :

բութիւնն : Այս գիտութեամբ պիտի կարող լինինք մեր բնութեան մենայնորհներն չարաչար գործածութեամբ խաթարելէ զգուշանալ, և ի բնէ մեզի բաժին տրուած իմացական թերութիւններն կրթութեամբ ուղղել :

Այս գիտութիւնը մեծապէս կը նպաստէ մեզ ի մշտախոհութիւն և ի զգաստ մտածութիւն . վասն զի կարգ մի մշտադէպ երևոյթներ որ ի մեզ և մեր շուրջը կու գան ի յայտ, իմացականին քննութեան առարկայ կը լինին : Մանկան կաթնկերութենէն, լեզուէն, բրած գործերէն սկսեալ անցիր այլ և այլ հասակներէ և գնա ցիր ծերութիւն, բոլորն ալ մտաւորական օրինաց ցոյցերն կը կրեն և դիտողութեան նկիւթ կը մատակարարեն մտադիտին : Եւ ոչ միայն այսպէս իրմէ դուրս, այլ և յանձին կը տեսնէ նոյնպիսի մտաւորական երևոյթներ, և կրնայ ի գնին այնոցիկ պարապիլ երբ ուղէ, և ժամանակ չկորուսաներ :

Չպիտի զանց ընեմ նաև ըսել թէ այս գիտութեան մէջ արմատ ունին այլ գիտութիւնք, և ուսանողն պիտի գտնէ հոս քերականութեան, ճարտասանութեան և տրամաբանութեան օրինաց վերաբերեալ ոչ նուազ գաղտնիք :

Չկայ գիտութիւն մը որ իմացական դաստիարակութեան նպաստէ որչափ սա : Որք միանգամ այս գիտութեան յարգ և ժամանակ ընծայած են, նորա բեղմնաւորիչ և զօրացուցիչ հզօր ներգործութիւններն վայելած են :

Այս գիտութիւնը բարոյական դաստիարակութեան ևս մեծապէս կարևոր է : Հոն կը սովորենք մարդկային սրտին նկարագիրը, բոլոր հակամիտութիւններն, կիրքն, ակորժակներն, բաղձանքն, և ասոնց խանգարմանց պատճառներն : Հոն կը տեսնենք Արարչին իմաստութիւնը որ կը փայլի պայծառ բոլոր մտաւորական օրինաց վերայ : Հոն կը գիմաւորենք նաև խնդիրներ որոց առջև կ'ստիպի մեր բարձրափիղ իմացականութիւնը գլխակորի՛ն տկարութիւնն զգալով : Հոն մարդ կը տեսնէ ոչ միայն իւր գեղեցիկ կարողութիւններն, որոց համար շնորհ ունիլ պարտի Արարչին, այլ և իւր մտաց աններդաշնակ վիճակն, որոյ դարմանին համար կը կարօտի հզօր լին երկրորդաբարչագործութեանն իւր հոգւոյն վերայ : Ասոնք տեսնել բարոյական կրթութեան ի նպաստ միթէ փոքր բաներ են :

Այս գիտութիւնն դաստիարակութեան գործոյն մէջ այնչափ կաբեւորութիւն ունի, որ իրաւամբ անկատար համարելի է դաստիարակութիւնն առանց այս գիտութեան : Սակայն են գեռ նկատումներ, որովք մտաց փիլիսոփայութիւնը առաւել ևս մեծարոյ կը հանդիսանայ :

Այս գիտութիւնը կարևոր է նոցա որոց պաշտօնը կամ գործը մտաց հետ յարաբերութիւն ունի : Բժիշկներու կարևոր է, վասն զի միտքը մարմնոյն վերայ ներգործութիւն ունի, և հիւանդութիւնք և տկարութիւնք երբեմն մտաց վիճակէն կը ծագին, և միշտ կը ներգործուին անկէ : Երբեմն հիւանդութեան մը դարմանը մտքին միջոցաւ մատուցանել պէտք կը լինի, կամ զմիտս մարմնոյն նպաստաւոր վիճակի մէջ դնել, ասոնք ընելու համար մտաց օրէնքն և ինչպէս ներգործուին ճանաչել պէտք է : Այս նկատմամբ ևս լաւ է որ ամէն մարդ ուսանի այս գիտութիւնն յօգուտ առողջութեան :

Վարժապետութեան մէջ կարևոր է : Մտաւորական փիլիսոփայութիւնն է որ միտքը կը ծանօթացնէ մեզ, և կ'ուսուցանէ այն օրէնքներն, որովք կրնանք գտնել կերպեր զմիտս կրթելու, իմացական կարողութիւններն զօրացունելու, աշակերտաց ուշը գրաւելու, դասուց ժամանակին և յաջորդութեան կարգը սահմանելու, դիւրացուցիչ և նպաստաւոր եղանակ ուսուցման հնարելու, աշակերտաց մտաւորական մասնաւորութեանց կամ զանազան յարմարութեանց հասու լինելով, Արդեօք որչափ վարժապետներ աշակերտաց այս կամ այն միտման հակառակելով աղնիւ տաղանդներ խեղդած են և ընդհակառակն ինչ շաւիղներէ քալեցնելու յամառած են, ընդ որ քալելու ի բնէ բնաւ օգնական մղում չունի աշակերտն և տարապարտուց կը չարչարուի : Հէյլլին զմիտս կը նմանցունէ բազմազի նուագարանի, և այն վարժապետը որ մտադէտ չէ, կը նմանցունէ նուագածուի, որ իւր երգը միայն գիտէ, առանց ճանաչելու նուագածուի, որ իւր երգը միայն գիտէ, ևս ամէն մարդ կարօտ է այս գիտութեան, որպէս զի կարող լինի ինքզինք դաստիարակելու պարտքը լաւ կատարել :

Գատաւորութեան մէջ ևս կարևոր է . նոյն պատճառաւ զոր ի վերոյ յիշեցինք, վասն զի միտքն ի մարմին կը ներգործէ, ուստի մարմնոյ այլեայլ երևոյթներէն չառ բան կրնայ գուշակել դատելոյն նկատմամբ և դատախազին : Ըփհամ ևս տեղ մի կը յիշէ թէ մտաց օրինաց ու այլևայլ հանգամանաց անգէտ դատաւորներ երբեմն զմարդ ի բանտ կ'ուղարկեն, զոր ի յիմարանոց պարտ էին զրկել : Եւ որովհետեւ վարժապետք ևս դատաւորութիւն ստէպ ընել կը պարտելու պէտա կ'ունենան, ուստի ամէն պատանի և երիտասարդ, արու և էգ, այս գիտութիւնն ուսանելու են, քանզի օր մի ծնող պիտի լինին :

ասով ազգին մատենագրական ծառայութիւն մի մատուցին : Սակայն զայս ըսելու նպատակաւ կը խօսիմ մատենագրութեան այս ճիւղին վերայ , կը թուի թէ բազմաառաջը չափազանց աշխատութիւն եղաւ այս մասին :

Աւելորդ է հոս ի ցուցակ արկանել այն բաղմամբիւ բանաստեղծական հատորներն , որ վերջին ամաց մէջ ունեցանք , ստուար դրեան ոչ սակաւութիւ : Ասիկա դիտելու համար լրագրաց վերջին երեսներն նայեցէք :

Բանաստեղծութիւնք մանաւանդ դրօսանք են երեակայութեան քան թէ մտաց սնունդ . գինի և ոչ հաց , գրգիւ քան թէ զօրութիւն , զարդ քան թէ պիտոյք : Արդ մեր գրականութեան չափաւոր ճոխութիւնն ինկատի առնելով պիտի դատենք համարձակ թէ զարդը չափազանց է այն աղքատ կացութեան :

Ճշմարիտ է որ դասադիրք մեծագոյն մասն են մեր գրականութեան , սակայն և նոքա դոյզն փոփոխութեամբ կրկնութիւններ են . դիւրին գործ , ուրիշ ածական չտամ : Թուաբանութիւն , աշխարհագրութիւն , և քերականութիւն , հայերէն քերականութիւն և գաղիերէն քերականութիւն :

Յանդգնութիւն , կը լսեմ ինչ կ'ըսէք , եղբայրներ :

Թող յանդուգն դատուիմ , սակայն հաւատացէք , անկեղծ սէրն ու ցաւակցութիւնն է որ զիս այսպէս խօսելու կը շարժէ :

Ինչ կ'ըսէք , պէտք է գրեթէ բոլոր ոյժն տալ դասագրքեր կրկնաբանելու և բանաստեղծութիւն թարգմանելու : Ասիկա՞ ընել կ'ուզէ հայ ուսումնականն : Աւա՛ղ :

Թէ և ունինք կրօնական և գիտական գրեան , սակայն շատը հին և անգործածելի են : Գիտութիւնք այժմ արագ կը զարդանան իբրեւ զմանկունս , քանի մի տարուան մէջ բաւական ուղղութիւն , փոփոխութիւն և կատարելութիւն կը մտնէ ինոսա , թէ գիտելեաց թէ մեթոտից մէջ , ուստի և անոնց նորանորքն պէտք են , ապա թէ ոչ կէս դար , դար մի , քանի մի դար , ըստ թուականի երկասիրութեանն , առաջ աշխարհ եկած կը լինինք , նորոգ լուսաւորութենէ թափուր :

Բառարան ունի՞նք : Իրաւ որ հայերէն բառարան ըսելու արժանի բան մի չունինք , բացի Հայկազեանէն երկոյ վարդապետաց , որ իսկ կատարեալ չէ , մանաւանդ թէ հաղուադիւտ : Առ ձեռն բառարան անգամ չունինք :

Չունինք ճարտասանութիւն ի պէտս զարգացելոց :

Չունինք Աստեղաբաշխութիւն գրեթէ : Ո՛չ երկրաբանութիւն , ո՛չ բուսաբանութիւն , ո՛չ կենդանաբանութիւն , ոչ հանրաբանութիւն :

Թիւն , ո՛չ արուեստական դրքեր , ո՛չ իսկ երկրագործութեան վերայ հատոր մը : Ասոնք այնպիսի գիտութիւններ են , որոց վերաբերեալ հազարաւոր հատորներ կան առ Եւրոպացիս , մենք մէյմէկ հատոր իսկ չունինք : Եւ ի՞նչ ունինք , չորս տարբեր թարգմանութիւն ունինք Տելեմաքի , երեք տարբեր թարգմանութիւն Պօղ և Վիրգիլի նետայ . աւելին չգիտեմ :

Թող բանաստեղծութիւնը լինի այն աղը , որով զմանկտին և ըզժողովուրդն ուսումնաստեաց՝ հրապուրենք ի մարդս և ի մարմանդս ընթերցանութեան , թող հրապուրեալ դան զինի , և ո՞ւր , քանի որ գիտութեանց ազգի ազգի գեղ դալար չծածկեր զարօտ գրականութեան : Քանի որ ուրեք ուրեք հաղիւ կը տեսնուին առոյգ , թարմ և սննդաւոր դալարիք :

Թող բանաստեղծութիւնը լինի գրականութեան սեղանոյն գինին , թող ախորժակ գրգռէ , ի՞նչ օգուտ , մինչ պարարտ կերակուրք սակաւ են յոյժ : Ի՞նչ պէտք է այնչափ գինի պատրաստել :

Մինչդեռ ազգն իւր աղքատութենէն կը դանդաւոր , ի՞նչ իրաւունք հրապուրել զնա ի գինս գինոյ , մինչդեռ նա սովալլուկ է :

Ի՞նչ կը նշանակէ մտրակել , մինչ մտրակեալն չգիտէ յո՞ գիւմել , սկզբունք չսովորած ժողովուրդ մը ի մտրակ բանաստեղծութեան դրդուելէն ինչ օգուտ . ո՞ւր պիտի ընթանայ , ի՞նչ պիտի գործէ :

Անցնինք երկրորդ վնաս մը գիտելու :

Միտք մարդկային այլեայլ կարողութիւններ ունի . յիշողութիւն , դատողութիւն , տրամաբանութիւն , երեակայութիւն , կամք ևն . ասոնց անձնիւրն խնամոց և մշակութեան կարօտ է : Արդ , բանաստեղծութիւնը յերեակայութենէ կը ծագի և յերեակայութիւն կ'աղդէ : Ինչո՞ւ վնասակար չդատենք երեակայութեան շատ ոյժ տալ և սնունդ , և ուրիշ կարողութիւններն թողուլ անգործ և տկար , չղօրացնել հաւասար : Ասիկա միտք դաստիարակել չէ , այլ զներդաշնակութիւն խանգարել և վնասել :

Մտաց ուրիշ կարողութիւններն իբր անտես առնել , և երեակայութիւնը մեծաւ խնամով զօրացնել ի՞նչ է .— Ի՞նչ է մարմնոյ ուրիշ գործարաններն գրեթէ անգործ և անզօր պահել և երեսներն չափազանց ընուլ պարարտել , որ տգեղ դերութիւն մի առնուլ այլ անդամոց քով :

Այս ընթացից հետեանքն ի՞նչ պիտի լինի :

Մեր պատանիք և երիտասարդք բանաստեղծութիւն շատ պիտի կարդան քան գիտութիւն , հետեապէս բանաստեղծելու եռանդ պիտի առնուն . ինչ նիւթի վերայ որ գրեն՝ պիտի ձգտին ի ձևս բա-

նաստեղծութեան, նիւթն ընդունակ լինի կամ ոչ: Այսպիսի դժուարութեան տեսած չէ՞ք:

Նոքա չպիտի սիրեն զբանաստեղծութիւն առաւել քան զգիտութիւնս, և ասիկա իրենց վնասակար չպիտի լինի: Երեւակայել չատ, դատել և տրամաբանել հազիւ երբեք: Զի ճանաչել և բառ, և ոչ խմատ և սկզբունք:

Անշուշտ նոցա խմացական կարողութիւնք կը վնասին: Ի բանաստեղծութիւնս դեգերեալ միտքը, իբր այնպիսի ոք է որ սովոր է շրջապայելու ի դրօսալի և ի հեշտագնաց պարտեղս, ապիկար պիտի լինի ի վերելք գիտութեանց տաճարին, ուր հանող ճանապարհ առապար է և դժուարաքայլ:

Ինչ ինչ գիտողութիւններ ևս ունիմ ընել մեր ունեցած բանաստեղծական գրեհոյ համար, ոչ ակորժալուր գիտողութիւններ:

Երրորդ, իմաստիւք ճոխ բանաստեղծութիւն քիչ ունինք, ինչպիսի է Տեղեմաքը. կան որ կարծես թէ զբօսցնելու նպատակաւ գրուած են: Կան որ ի դրօս իսկ չեն ծառայեր, այնչափ անհամ տեղեր ունին: Ճղճիմ և տաղտուկ նկարագրութիւններ, ոսկն և ժամովատին երկարաբանութիւններ չեն բանաստեղծութիւն:

Խաբեբայ բանաստեղծութիւն, որոյ ճակատը կը տեսնես հրապուրիչ գիւթական դուռ մի, ուժգին կը քաշուիս ի ներքս, կը վազես, կը վազես, ի՞նչ կը յուսաս դռնել, անապատ է այն և ոչ իմաստից տաճար, հազիւ ուրեք պիտի տեսնես ովսիս: Էս այսպիսի բանաստեղծութեան մի երկրորդ հատորին մէջ կասեցայ, խոնջ յընթացից, անապատին անչէն և անդալար երևութէն յուսահատ: Անոնք որ յառաջ կ'երթան այսպիսի հատորներու մէջ, երկայնամիտ են արդեօք թէ ունայնամիտ:

Սեղան, ուր անիւղ և անալի ուտելիք մի կը ներկայանայ, թեփով լի, փողկը կը փակչի, չես կրնար կլանել, սեղանը ի բաց հրել կ'ստիպիս: Կը փափաքէի որ այսպիսի կերակուրներէ ակորժող ճաշակ չունենային եղբայրներուս ոչ մին:

Չորրորդ, բանաստեղծութեանց մէջ կան շատեր որոց բարոյական առաւել կամ նուազ սոցտանելի է: Թատերական զաղիր տեսարաններ կան, ապականեալ՝ Պօղ և Վիրդինեայ գիւցաղնը աղջկորդի է: Մօնթէ ֆրիսթօ բաղմահատոր բանաստեղծութեան գիւցաղնը վրէժխնդիր ողուով վառեալ է: Յաջ հեթանոսաց Մօնթէ ֆրիսթօ թերեւս սքանչելի մարդ մ'է, սակայն ոչ յաջ քրիստոնէին: Լա՛ւ է որ ընթերցողն ջանայ նմանիլ այն գիւցաղին, լա՛ւ է որ թըշնամեայն քինահատոյց լինել կատարեալ և վեհանձն մարդու գործ

համարի, և այնպէս ընել փափաքի: Զեմ պատկառիր հեղինակին անունէն, թարգմանչին ալ անընտրողութիւնը չեմ կրնար անստղծա համարիլ, ո՛չ ես, այլ երկնատուր սկզբունք մի կայ, որ կը դատապարտէ գնոսս, այն է «Բարեաւն յաղթեալ չարին»:

Հինգերորդ, կարևոր բան մի դանց բրած կը լինիմ եթէ չիչեմ այն թերութիւններն ևս որ թարգմանեալ բանաստեղծութեանց, որպիսի են ընդհանրապէս մերքն, մէջ կը գտնուին:

Բանաստեղծութեանց նիւթերն եթէ սրբազան են, ամէն ազգի կը յարմարին. ունինք այնպիսի, զորօրինակ, Մահ Աբելի և Կորուստ դրախտին: Սակայն կան այնպիսի քաղաքական և կրօնական նիւթեր, որ ամէն ազգի նոյն յարմարութիւնը չունին: Եւրոպական ազգաց համար գրուած բանաստեղծութիւններն Հայոց մատուցանել օգտակար չլինիր, ոչ թարգմանութեան և ոչ տպագրութեան ծախքը և ոչ ընթերցանութեան ժամանակը փոխարինելու չափ օգուտ կրնան ընել: Եւրոպական ազգը իշխան են և ազատ, մեծ և զօրաւոր, քաղաքակիրթ և ուսմանց մէջ զարգացեալ, իսկ մենք հպատակ, տկար, ի քաղաքակիրթութիւն և ի գրականութիւն այն ինչ կը խլրախնք քայլովովսել... պէտք չկայ ամէն հակադիր յատկութիւն ի մէջ բերել: Արդ, այնպիսեաց համար պատրաստուած բանաստեղծութիւններն թարգմանել և տալ ի ձեռս այսպիսեաց՝ չ'նմանիր հակառակ կլիմայի և պարագայից հիւանդի մի համար շինուած դեղերն մատուցանել իւր հիւանդին: Կամ բարձր դասուց յարմարեալ դասագիրքն տալ ի ձեռս նորուս և դեռակիրթ աշակերտաց:

Գաղղիացիք կ'ուզէին զթագաւորութիւն փոխել ի ռամկապետութիւն կամ հասարակապետութիւն, առ այս նպատակ նպատաւոր բանաստեղծութիւններ կրնային մատուցանել Ժողովրդեան, սակայն մենք զանոնք կարգալու պէտք չունինք, դռնէ այն աստիճան որ թարգմանչութեան և դրամական ուժերնիս կիսով մասամբ զոհենք անոնց: Գաղղիացի ուսումնականք կ'աշխատին մոլեռանդ և բռնաւոր կղերականութեան ոյժը խորտակել կամ չափաւորել, թող աշխատին, թող թշուառներ չարագրեն, սակայն մեք զանոնք կարգալու պէտք և ժամանակ չունինք, մեր կղերին և կաթողիկ կղերին մէջ լեռնահանգոյն խտիր կայ, փառք Աստուծոյ: Մեր Ժողովուրդն զանոնք կարգալով եթէ կարգայ, առ հասարակ կրօնական պաշտօնէից դէմ չափազանց ատելութեամբ պիտի ընու, ասիկա օգուտ չէ: Եւ եթէ դոյզն օգուտ մի կայ, վնասը մեծագոյն է, այն ժամանակն ու ստակը հարիւրապատիկ առաւել օգտակար և իւր վիրացն յատուկ դրական դեղոց կրնայ տալ:

Վեցերորդ, սա ևս նկատել պարտինք որ Եւրոպական ազգաց քաղաքական կացութիւնն և սովորութիւններն տարբերին ի մերոցս, ուստի թարգմանեալ բանաստեղծութիւնք տեղ տեղ մութ և անհամ կը լինին ասիաբնակ Հայոց, զորօրինակ, ծառուղի, երկաթուղի, կառք, նախասենեակ, այսպիսի ոչ սակաւ բառեր նշանակութիւն չունին մեզ, կամ անհամ և անզօր են իմաստըն:

Այս գիտողութիւններէն կը տեսնենք թէ

1. Բանաստեղծական գրեան շատ ունինք. գիտական, բարոյական, պատմական և կրօնական ճիւղերուն, որ յոյժ տկար են, ոյժ տալ պարտին մեր ուսումնականք:

2. Թարգմանելու մէջ չափ պահելու է. մեր ազգին մասնաւոր թերութեանց, մոլութեանց, մոլորութեանց ի դարման պէտք է աշխատիլ, ուստի մեր բանաստեղծներն իւրազիր երկասիրելու են ի պէտս ազգին:

3. Թարգմանելու մէջ զգուշութիւն ունենալ և հասուն քննութեամբ ընտրել, բնագրին բարոյականին, լեզուին և նիւթոյն քաջ ուղղենք և զկատարեալն միայն թարգմանել պէտք է:

4. Պատանիք և երիտասարդք պարտին զգոյշ լինել որ չմոլին յընթերցուած բանաստեղծութեանց, եթէ ոչ կը փաստին ճաշակ և ոճ և իմացական կարողութիւնք: Նաեւ պէտք չէ որ յախուռն ձեռնարկեն յընթերցուած բանաստեղծութեան, քաջ խորհելով և կարգացողէ խորհուրդ հարցնելով պարտին ընտրել արժանքն թերցնելն ըստ բարոյականին և ըստ ոճոյն ևս, քանզի կան որք փաստաւոր տպաւորութիւն կ'ընեն յոճ ընթերցողին: Եւ ոչ միայն բանաստեղծութեանց ընտիրներն, որ սակաւաթիւ են, կարգալու ենք, այլ և ընդհանրապէս երբ խոնջ են միտք ուսումնական զբաղմամբ, այո՛ւ առ ի զբօս և ի հանգիստ մտաց:

ԳԼՈՒԽ Գ

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

Բարոյական զօրութիւն ստանալի է ի ձեռն բարոյական գաստիարակութեան, որոյ գործն է մարդուն բարոյական բնութիւնն ուղղել և զարգացնել:

Ի՞նչ է բարոյական բնութիւն մարդոյ:—

Մարդկային մասաւորական կարողութիւնք, ինչպէս արդէն յիշեցինք, յերիս ճիւղս կը բաժանին, այսինքն յիմացական, ի զգացական և ի կամական: Մարդուն բարոյական բնութիւնն այս երեք կարգ կարողութեանց մէջ կը տեսնուի: Իմացականը կը պարունակէ բարոյական գաղափարներ, զորօրինակ, բարւոյ և չարի, արդարութեան և անիրաւութեան, վարձուց կամ պատժոյ արժանաւորութեան գաղափարներն: Զգացականը կը պարունակէ հաւանութեան և անհաւանութեան զգացումներ, զոր կ'ունենայ մարդ երբ գործոյ մի արդարութիւնն կամ անիրաւութիւնն ի միտ կ'առնու: Եւ այն միւլմը, զոր կ'զգայ մարդ արդարութիւնը գործելու և անիրաւութեանէ հրաժարելու, որ պարտուց զգացումն է: Կամական կարողութիւնն ի սպառ բարոյական զօրութիւն է, որով մարդս ազատ է պարտազգացութեանը անսալու կամ անոր հակառակ գործելու:

Մարդ գլխաւորապէս բարոյական բնութեամբ կը գերազանցէ զանբաններն, քանզի սօքա ևս, թէպէտ բնազդապէս ունին ծնելատիրութիւն, ընկերատիրութիւն, երկիւղ, ցասումն, յիշողութիւն, սակայն չունին արդարութեան վերայ ոչ գաղափար, ոչ հաւանութիւն և ոչ զայն գործելու կամ չգործելու կամք: Այս պատճառաւ գաստիարակութիւնը պէտք է մեծ հոգ ունենայ մարդու բարոյական բնութեան, այսինքն նորա գերապանծ մասին:

Եւ զայն խորհիլ պէտք է թէ մարդկային ազգին երջանկութեան և թշուառութեան աղբերք՝ նորա բարոյական բնութենէն կը ծագին: Մինչև անգամ նիւթական չարեաց պատճառն բարոյական ապակաշնութենէ է: Հիւանդութեանց մեծ մասն և մարմնոյ զանազան տկարութիւնք արդիւնք են հեշտասիրութեան, փափկասիրութեան, ցասկոտութեան, և այն ճնշող և տառապեցուցիչ հոգերուն, որ յառաջ կու գան յաղահութենէ, ի փառամոլութենէ և ի նախանձուէ: Աղքատութեան գլխաւոր պատճառքն են շուայլութիւն, ծուլութիւն և կեղծ վեհանձնութիւն:

Ինչպէս անհատը նոյնպէս ազգը ի բարոյական ապականութենէ կը կործանին: Տաճկաստան ազգու և ծանօթ օրինակ է այսմ, նորա տկարութեան պատճառք ի՞նչ են. ո՞չ ապաքէն փառամոլութիւն, աղահոլութիւն, կաշառակրծութիւն, անձնասիրութիւն և շուայլութիւն. այս բարոյական ախտք էին, որ զՏաճկաստան արկին ի զօրութենէ:

Կը թուի թէ արատքին յարձակմունք կը կործանեն զազգս և զազգինս, սակայն ճշմարիտ է թէ այն յարձակողաց զօրութիւնը յարձակելոց տկարութենէն է: Կան անտառներ ուր բոլոր ծառերն որդնահար կը փախն, սակայն կանգուն և դալար կը կենան, բայց երբ

փոթորիկն ուժգին մռնչելով կը յարձակի, ծառերն խոկոյն յերկիր կը տապալին: Ազգաց մոլութիւնք այն որդերուն նման են, և արտաքին յարձակմունք այն փոթորիկներուն:

Համայն ազգաց անկման պատճառք մի և նոյն տեսակէ են, բարոյական են: Պարսիկք տկարացան և անկան այն բարձունքէն, ուր յառաջ քան զՄեծն Կիւրոս և մանաւանդ առ Կիւրոսիւ կը կենային, և ինչ պատճառաւ. — հպարտութեամբ և հեշտախտութեամբ, պերճանօք և զեղխութեամբ: Թագաւորք և զօրաւորք և սպայք տիկնամբք հանգերձ կ'երթային ի պատերազմ, և բազում սպասուք զեղխութեան: Ի հարկէ չեն յաջողիր քաջագործել այնպիսի կնաս, հեշտասէր և զեղխ մարդիկ. այնպիսիք, որ փոխանակ ահարկու զինուոյ դրդաբարկու աւարօք կ'երթան ի պատերազմ: Դարձեալ, Պարսկաց թագաւորք իրենց ծայրայեղ ամբարտաւանութեամբ ժողովուրդն իրենց գերինկատելով և այնպէս վարուելով՝ ըրին զայն արգարե գերի և տկար, դժգոհ և եռանդնաթափ, ժողովուրդը ոչ կամը և ոչ սիրտ կամ աշխոյժ ունէր պատերազմի: Պարսկական պետութեան վատթարանալուն և կործանման պատճառքն ահաւասիկ այս բարոյական ախտերն են գլխաւորապէս:

Աթենացիք, որ երբեմն գոռացին ընդ Ասիա և բարձրացան, նոյնպէս բարոյական ախտիւր տկարացած անկան ընդ լծով Մակեդոնացի Փիլիպպոսի: Քանզի զառաժան ի թատերասիրութիւն, ի դրօսանս և ի խաղս. պատերազմական ծախուոյ յատկացեալ գանձերն շուայլեցին ի շինութիւն զբօսարանաց և ի ծախս զբօսանաց, զուարճութիւն բանասիրական և հրճիւ երաժշտական կը խնդրէին մոլեղին, ուստի և անբաւական և անյարմար եղան ի տոկ աշխատութեանց և նեղութեանց մարտի:

Մեր ազգին տկարութեան և անկման պատճառներն ալ միտք բերենք: Ազգային պատմութեան տեղեակ ամէն ոք գիտէ թէ ինչ են այն պատճառք: Միջին Տիգրան թերեւ մեր հզօրագոյն թագաւորն համարելի է. ինչո՞ւ յաղթեցաւ ի Հռովմայեցոց: Եթէ համազգի պատմաց պարտ է հաւատալ, ինչպէս պարտ է, հպարտութեամբը պարտեցաւ նա. քանզի Լուկուլլոս ցտիտ Հայաստանի միւսցաւ, և ոչ ոք կը համարձակէր նորա դալուստն ազգ առնել Տիգրանայ, քանզի առաջին անգամ լուր տուողն մահապարտ եղաւ իբրեւ անվստահ ի զօրութիւն Տիգրանայ: Ինչ չարիք հասուցին ազգին վասակներ: Ինճիճեան Հայաստանեայց Հնախօսութեան Բ. Հատորոյն վերջերն ընդարձակ կը խօսի այս մեր ազգին մոլութեանց և նոցա արդեանց վերայ, երկպառակութեան, նախանձու, քսութեան, մատ-

նութեան և ուրացելոց դաւաճանութեանց վերայ, և կ'ըսէ այս ախտից համար թէ «եղծիչք են հասարակաց խաղաղութեան, պատճառք ազքատութեան և ամենայն աղիտից»:

Ուրեմն բարոյական դաստիարակութիւնը՝ դաստիարակութեան գերագոյն մասն է, քանզի զմարդ քան զկենդանիս գերի վերոյ բարձրացնող որպիսութիւնը, բարոյական բնութիւնը, ունի առարկայ: Նաև, դաստիարակութեան այս ճիւղն որչափ բարձր նոյնչափ կարեւոր և կենսական է, քանզի ազգաց և անհատից անկման և կանգման, թշուառութեան և երջանկութեան պատճառքն բարոյականին յոռի կամ լաւ վիճակէն կ'արտադրին:

Ուրեմն կարեւոր է ի միտ առնուլ թէ ազգին մարմնական և իմացական զօրութեանը միայն աշխատիլ բաւական չէ, որդիք Հայկայ, կ'այ ուրիշ զօրութիւն մի յորում է անհատին և ազգին կեանքն. բարոյական զօրութիւն, բարոյական ուղիղ բնութեան մէջ, առանց որոյ ո և է ազգի կանգնումն անկարելի է:

Թէև ստանանք մարմնոյ և իմացականի զօրութիւն, այսինքն գիտութեամբ և ուսմամբ բարգաւաճին մեր իմացական զօրութիւնը, չենք կանգնիր. բարոյականին նեցուկը անհրաժեշտ է, մանաւանդ թէ նորա հարուածք մեր մարմնական և իմացական զօրութիւններն կրնան կործանել, և, որ չարագոյնն է, զնոսա մեր խորագոյն կործանման պատճառներ ընել:

Արդ, որպէս զի բարոյական ախտից դարմանին վերայ խօսիլ կարենանք, նախ պարտինք խորհիլ թէ ինչ աստիճանի ախտաւորութիւն է այն:

Ի բացատրութիւն ասոր՝ մարդկային ազգին վիճակն պիտի առնունք ի քնին, ոչ թէ այս կամ այն ազգը, քանզի թէև ազգաց մէջ բարոյական ախտաւորութեան այլ և այլ աստիճան եղած է, և գլխաւորապէս այն աստիճանաց համեմատ մին միւսում յաղթած է, սակայն ամենայն ազգք և աղինք, համօրէն մարդկային սեռն այն ապականութեան մէջ գտնուած են և կը գտնուին ցայսօր, թող որ դարման մի մեղմութիւն և աստիճան մ'ապաքինութիւն գործած է անոնցմէ ոմանց մէջ:

Այս խնդիրն մարդկային ազգին անկման խնդիրն է:

Ամէն ազգ, հետեւապէս Հայն, իբրեւ անդամ մարդկութեան համակործան անկեալ է, և որովհետեւ անկումն նոյն է, բոլոր ազգաց դարմանն ևս նոյն պիտի լինի:

Նպատակ չունիմ այսպիսի համառօտ գործոյ մէջ մարդկային անկման մանրամասն և կատարեալ նկարագրութիւնն ընելու, կ'ուզեմ միայն մէկ երկու գլխաւոր բաներ յիշել:

Չպիտի նկարեմ բարոյական գաղափարաց մասին մարդոց ահեղ խառնարը, և ոչ այն ողբալի շղթաներն, որք զկամական աղատութիւն մարդոց կը կաշկանդեն և գերի կ'ընեն զայն. պիտի իջնեմ սրտին խորը, և հոն երկու ստակալի որպիսութիւն պիտի ցուցնեմ: Այսպիսի բաւական պիտի լինի այն ապականութեան վերայ ուղիղ տեսութիւն ունենալու:

Մարդ երկու որոշիչ տարբերութիւն ունի յանասնոց, խորհելու կարողութիւն և բարոյական բնութիւն: Եթէ մարդ բարոյական բնութիւն չունենար՝ խորհելու կարողութեան անկարօտ կը լինէր. ահա անասունք չունին խորհելու կարողութիւն, վասն զի բարոյականութիւն չունին: Ուտելու, խմելու, ինքզինք պաշտպանելու և պահպանելու, ապրելու, ծնանելու և զծնեալս խնամելու համար խելք պէտք է, ահա անասունք բնազդմամբ այն ամէնը կը կատարեն:

Խելքը պէտք է իրեւ արբանեակ բարոյականին, քանզի արդարութիւնը և անիրաւութիւնը խորհելով որոշել պէտք է, նիւթական բան չէ որ ճաշակելով կամ հոտոտելով ախորժ կամ անախորժ ըլլալէն որոշենք: Իմացականութիւնն իբր քննիչ պաշտօնեայ է կամ ընդ, արդարութիւնն ու անիրաւութիւնը պիտի քննէ նա, որ սիրան կամ խիղճն իւր հաւանութիւնը յայտնէ և հոգւոյն թագաւորն այսինքն կամքն ալ վճիռ տայ:

Այս խորհրդածութեամբ կ'ուզէի նախ ցուցնել թէ արդարեւ մարդ բարոյական բնութեամբն է որ իսկապէս կը գերազանցէ զանասունս, իմացական կարողութիւնք կ'արբանեակեն բարոյականին. երկրորդ թէ՝ մարդ իմացական և բարոյական գերազանցութիւններով օժտեալ է ոչ առ այլ ինչ, հապա որ արդարութիւնը ճանաչէ, սիրէ և դործէ, կամ իւր պարտքերն կատարէ. եթէ ոչ իւր բարձրութիւնը ոչ միայն պատիւ չլինիր, այլ և ըստ այնմ չկենցաղելով չարաչար կը նուաստանայ քան զանասունս:

Գիտենք թէ կարգ մի զգացողութիւններ կան բնական անուանեալ, որ ըստ մասին հասարակ են մարդուն և անբանին. բնազդ մունք, ախորժակը, հակամիտութիւնը և կիրք: Անասունը կ'ուտէ վասն զի ախորժակ ունի և հեշտանք կամ ախորժ կ'զգայ. եթէ մարդն ևս նոյնպէս ուտէ կը հաւասարի անասնոյն: Սակայն մարդ բարոյական շարժառիթ մի ունենալու է, որ այն գործողութիւններն ըստ երեւութին միայն անասնական լինին, իսկ ըստ նպատակին կամ ներքին բնութեամբ՝ մարդկային լինին: Այսպիսի գործողութիւններ ազնուացնող զգացմանց մին է փափաք մի որ պարտքերը կատարելու կարողութիւն ունենայ: Թէ մարդ ուտելու, խմելու և միւս

ախորժակներն ևս կատարելու մէջ հեշտանքն ունի նպատակ՝ աշխարհի վիճակն ակն յանդիման կը ցուցնէ զայն:

Կերակուրը իրենց կատարեալ պարզութեան մէջ կատարեալ յարմարութիւն ունին զմարդ անուցանելու և զօրացնելու, ուրեմն պարտքը կատարելու համար կարեւոր անունը առնուլ չէ նպատակն, երբ մարդ այնչափ հոգ կը տանի կամ տանիլ կու տայ կերակրոց համար, որ լինին որչափ հնար է համեղ, շատ ուտելի, ախորժ գրգռող համեմային օժանդակներով և բազմատեսակ:

Եւ ի՞նչ կը նշանակեն մանաւանդ այն ջանքերն, որով մարդիկ աւերորդ ախորժակներ կը յօրինեն իրենց: Զոր օրինակ, յայտնի է թէ ծխախոտոյ ախորժակն բնական չէ, բնութիւնը մեծ դիմադրութիւններէ և դժկամակութիւններէ ետեւ կը բարեկամանայ նմա: Ծխախոտոյ, ըթախոտոյ, ափիոնի, ոգելից զանազան ըմպելեաց անչափ դործածութիւնք կը նշաւակեն մարդուն հեշտասիրութիւնը, հետեւապէս անկումն ի մարդկային բարձրութենէ:

Նոյնպէս անասնական աստիճանի դիտաւորութեամբ կը կատարէ մարդ իւր բարձրագոյն բաղձանքն, այսինքն դիտութեան, զօրութեան, ստացուածոց, բարեկամաց, պատուոյ և զաւակաց տէր լինել կը ջանայ և կը ճգնի իւր անձին ի նպատ, իւր հանգստեան, իւր իսկ երջանկութեան համար. ուրիշին համար բան մի չընէր, եթէ ոչ առ հարկի: Ընտանեաց խնամ կը տանի, քանզի այնպէս կազմուած է բնութիւնը, որ չկրնար նոցա նեղութիւններն տեսնելով հանդիստ լինել: Ծնողաց և կառավարութեան կը հնազանդի, ոչ զի պարտքը կատարէ, այլ որ չարտօժուի կամ չանարգուի: Ընկերական զանազան պարտքեր երբեմն երբեմն կը կատարէ, սակայն ոչ իբրեւ պարտք, այլ իբր միջոց իւր բաղձանաց, կամ վասն զի հարկ ի վերայ կայ, կամ վասն զի պատիւ մի կ'ակնկալէ:

Անձնիւր ոք բաղձանքի մի անձնատուր է, զայն կատարել իւր նպատակն է, ինչ որ կ'ընէ իբրեւ միջոց նորին կը գործածէ: Թէպէտ փառամոլութիւն և հեշտասիրութիւն մարդկային սրտին երկու դըլխաւոր ախտերն են, սակայն կէսը միոյն և այլը միւսոյն հետամուտ են իբրեւ նախապատիւ բարեաց: Այնպէս որ հեշտասէրն զպատիւ աննկատ կ'ընէ ի հարկին, և փառամոլն՝ զհեշտ կ'արհամարհէ շատ անգամ:

Այս երկու ախտերն զանազան ձևոց, առարկայից և միջոց իսկ առաքինական կերպարանաց տակ կը մանեն: Ոմն զարդու է մոլի, ոմն բարձի և համբաւոյ, ոմն խաղոց, այլ ոք նուագաց, կէսը աւարդ և խայտառակ ախորժակաց: Իբրեւ միջոց ո՛ր է ինչ բաղձանք

կատարելու առ հասարակ կը խնդրեն զգրամ, որով վայելեն զոր ինչ երջանկութեան պայման կը համարին : Այսպէս ամէն ոք կ'աշխատի ի շահ, ի հանգիստ և ի փառս անձին . արուեստով կը զբաղի, առ և տուր կ'ընէ, կը վարդապետէ, կը խմբագրէ, կը մատենագրէ, քաղաքավարութիւն, բարեկամութիւն կ'ընէ ոչ ի շահ և ի բարօրութիւն ընկերութեան, այլ անձին : Չխորհիր թէ ընկերական է, և աշխարհ իւր մարդասիրական գործոց և անձնուիրութեան պէտք ունի, ինքզինք կամ զիւրան կը խորհի : Յընթացս իւր, հետևապէս, կ'ընէ զոր ինչ նպատակով կը վարկանի ի նպատակն, կը շողորթի, կը կեղծէ, կը ստէ, կը խարդախէ, կ'ուրանայ, կը բամբասէ, կը զրպարտէ, քանզի մարդկութենէ վերջացեալ է, արդարութիւն չխնդրեր, այլ զհանգիստ և զփառս անձին :

Միթէ մարդուն այս վիճակը անկեալ չէ : Արարիչն զնա այս ոգւով ստեղծեց . ինք իր մէջ կ'ծկելով և դուրսէն առնելով դուրս չտալով բնութեամբ : Աստուծոյ այլ արարածք ի՞նչ կ'ընեն, որո՞ւ համար կը գործեն : Ո՛վ արև, ո՛վ լուսին, ամպ, օդ, որո՞ւ համար կը գործէք : « Բուսոց և կենդանեաց համար, » կը պատասխանեն : Ո՛ր բուսեղէնք, ծաղկունք, թուփք և ծառք, որո՞ւ համար կ'աճիք, կը տերևիք, կը ծաղկիք, կը բուրէք, կը պտղատրէք և կը չորնաք : Կը պատասխանեն, « Կենդանեաց համար : » Կենդանիք, որո՞ւ համար են ձեր բեռնակրել, ձեր ուտել խմել, ձեր միս, ձեր մորթ, ձեր կաթիւն, ձեր ձու, ձեր դայլայլիկք : « Մարդուն համար են, » կ'աղաղակեն միահամուռ համադուր : Դուք ամէնքդ որ կայք ի բնութեան, գոյութիւնք իւրաքանչիւր, որո՞ւ համար կը գործէք, « Ուրիշներուն համար, » կը պատասխանեն համաձայն աղաղակաւ :

Ի՞նչ կ'ըսէք, մարդն անկեալ է թէ ոչ : Ի՞նչ օգուտ եթէ դուք գանդաղիք ի պատասխանի, քանզի էք համօրէն միաձայն կը գոչեն թէ մարդ անկեալ է, կը վճռեն, կը քարոզեն :

Մարդկային շրթունք զինչ և ըսեն, մարդկային սիրտ « Ես », կ'ըսէ միշտ : Մարդ, ո՞վ է աշխատութեանցդ նպատակն : « Ե՛ս : » Մարդ, ո՞յր են ձեռքիներդ : « Ի՛մ : » Մարդ, ո՞ւմ կը վայել հաճոյք, շահ և պատիւ : « Ի՛նձ, » կը գոչէ սիրտն : Մինչ բնութեան մէջ ամենայն ինչ, խոտոյ ծիւնն մինչև երկնաբերձ ծառն, անշմարելի որդէն մինչև ամենհի կենդանին, կ'աշխատին ուրիշին համար և օգուտ կը գործեն անձնուէր, մարդը, այս տիեզերական օրէնքէն դուրս ելած, իւր համար կը գործէ . մի և նոյն ԵՍն է որ գոյութեանց այս սոսկալի հրէշին բոլոր գործոց, խորհրդոց, բաղձանաց, վշտաց և ուրախութեանց մէջ կ'երևի այլ և այլ ձևով :

Մարդ իւր անձնասիրութեամբն կամ յօդուտ ընկերաց չգործելովն՝ կը նուաստանայ քան զյետին փուշն ու որդ : Բայց վասն զի կը խաբէ նաև, կը խարդախէ, կ'ատէ, կը հարստահարէ, կ'արատէ, և կ'սպաննէ, այսու ո՞ւր կ'իջնէ, նուաստութեան անդունդին յատակէն վար ո՞ւր : Ի՞նչ է քան զայն ստորնադոյն կայանին անուն, դո՛ւք ըսէք :

Աւաղ որ վախճան չեղաւ նկարագրին, զոր ինչ ցայս վայր ըսինք, բաղդատաբար թեթև էր, անկման խորութիւնը ասկէ ետև պիտի դիտենք : Դեռ անձնասիրութիւնը տեսանք, նոր պիտի տեսնենք անձնապաշտութիւնը : Դեռ եղբայրական պարտուց զանց առնելն նկատեցինք, պիտի նկատենք այժմ՝ որդիականին զանցառութիւնը :

Մարդ արարած է, ուրեմն արարիչ մ'ունի, յորմէ է իւր գոյութիւնն ու կեանքը : Նա շնորհած է նմա բանական և բարոյական բնութիւն, որով կը գերազանցէ և կը կառավարէ բնական և կենդանական զօրութիւններն աշխարհի : Իւր Արարչէն ընդունած է մարմին սքանչելի և գերազանց, ընդարձակ երկիր մի ի բնակարան՝ աստեղազարդ ձեղուամբ, լայնածաւալ ծովեր պարարտ և համեղ ձկամբք, բեղմնավորիչ գետեր, քաղցրախոտի վտակներ, վճիռ աղբիւրներ, քաղցրաբոյր և գեղափթիթ ծաղիկներ, համեղ պտուղներ, կենսաբեր ճառագայթներ, հեշտաշունչ օդ, օդասլաց նուագածուններ, ճարտար և հզոր սպասաւորներ երկոտանի և չորքոտանի :

Ուրեմն մարդ ինքն և իւրքն Աստուծոյ են : Ինչ որ Արարչէն ունի՝ զամենայն պարտի նմա զոհել, նաև զանձն՝ անհուն երախտագիտութեամբ . սակայն ոչ ոք է որ այս փառաւոր պարտքը կատարէ : Մարդ պարտ էր զԱրարիչն ճանաչել իւր վեհապետն ու օրէնսդիրն, սակայն ընդհակառակն կ'ուզէ ինքնիշխան լինել, և, եթէ ձեռնհաս լինի, սրբագրել Նորա օրէնքն : Այնչափ ներքին և արտաքին, բնական և բարոյական բարիք ունի Արարչէն, սակայն փոխանակ գոհ սրտիւ և անկեղծ վստահութեամբ ընդունելու Նորա տնօրինութիւններն, անխրաւ կը համարի զՆա, երբ Նա մարդուն բաղձանաց համաձայն չբարգաճրէր բոլոր պարագայք : Արարչին սիրոյն, կարողութեան և իմաստութեանը արդեամբքն և փաստիւք լի է ինքն և շրջապատեալ, սակայն փոխանակ վստահութեամբ զԱյն պատուելու, անզգամ և ամբարտաւան հոգւով կը հնարի անձամբ զանձն երանաւէտել՝ անկախ յԱրարչէն . զոր ինչ պայման կը համարի իւր երջանկութեան, կը ջանայ բոլոր ուժով ստանալ զնոյն, պահել յամբի, չկարօտիլ ումք : Եւ քանզի զոր ինչ Արարիչն պիտի ընէր իրեն՝ անձամբ կ'ուզէ ընել, Արարիչն ալ, թէև իւր խնամքն ի սպառ չբառ-

նար, սակայն երբեմն այնպիսի բաներ կ'ընէ, որ աստատմբ դաւկին ուսուցանէ թէ ինք իր Աստուածն չկրնար լինել. սակայն մարդ իր նեղութեանց մէջէն չուզեր յԱստուած նայիլ և ընթացքն առ Նա ուղղել: Իր շուարմանց մէջ անհուն խմաստնոյն չդիմեր. իւր վտանգաց մէջ անհուն Հղորին չապաւինիր. իւր աղիտից մէջ անհուն Բարւոյն չաղաղակեր. ընդհակառակն արարածոց կը դիմէ, մարդու, բարեկամի, կամ ընթերցմանց, կամ խաղուց, կամ զինուց, կամ մահուան: Փոխանակ Հղորին առջև ի ծունդ գալու, կու գայ նարտի տախտակին. ըմպելեաց շիշին առջև կ'երկրպագէ և մխիթար կը հայցէ: Անհուն էն պաշտելէ կը հրաժարի, և իւր սպասաւորաց, փանաքի աւարածոց ոտքը կ'անկանի. անկողնին ողբալի, անկողնին յիմարական, անկողնին խորին. ո՛հ, անկեալ է մարդ:

Տեսնենք արդ թէ բնութիւնն ի՞նչ վկայութիւն կու տայ այս մասին անկման:

Ամենայն արարածք վախճան ունին յոր կը դիմեն: Գոյութեանց մէջ ազնուութեան կարգ մի կայ, զոր բանականութիւնը սկզբնական թելադրութեամբ կարծես թէ կ'ընդունի: Յաշտ բանին սողունն և թռչունն նոյն պատիւն չունին: Ազնուութեան այս կարգին համեմատ իրարու կը ծառայեն կամ իրարու կը նուիրին: Անկենդան տարերք բուսոց կը ծառայեն. հողը, ջուրը, օդը, արեւը բուսեղինաց ճարակ կը լինին. և բուսեղէնք կենդանեաց կեր կը լինին, կենդանիք ալ մարդոց կը ծառայեն բիւրազդի եղանակօք:

Կան այնպիսի մարմիններ կամ դունդեր, որոց անշափ մեծութիւնն անըմբռնելի է մեր մտաց, սակայն ի պատճառս յոյժ հեռաւորութեան չեն երևիր մեր աչաց: Կան ընդհակառակն յոյժ փոքր մարմիններ, որ չեն մեղ նշմարելի ի պատճառս յոյժ փոքրիկութեան: Զուկն ինչ ընդարձակութիւն որ կը գտնէ համատարած ովկիանու մէջ, կայ կենդանի գոյակ՝ որ զնոյն կը գտնէ կաթիլ մի ջրոյ մէջ, երթալով երթալով չկրնար այն ովկիանին, այն կաթիլին միւս եղբրքը հասնիլ: Մէկ կաթիլի մէջ անթիւ բաղմութիւն կենդանեաց կայ, ըստ կենդանաբանից, զորս չենք տեսներ և չենք տարակուսիր. և չենք գիտեր բնաւ թէ այնպիսի անծանօթ աշխարհներէ մեզի ծառայութիւն կը մատուցուի: Սակայն ճշմարիտ է թէ նշմարելի կենդանիք զաննշմարելիս ուտելով կը սնանին, և հետզհետէ կարգէ ի կարգ վեր կ'ելլեն անճնուիրութեամբ և մարդուն ծառայութիւն կ'ընեն: Զոր օրինակ, փոքր զեռուններ աննշմարելի ճճինքով կը սնանին, հաւերն ու բաղբն այն զեռուններն կ'ուտեն, և մարդ զհաւն և զհաւկիթ կ'ուտէ:

Կը տեսնենք թէ առանց ծառայութեան և վախճանի բան չկայ, մանաւանդ կը մակաբերենք թէ պէտք չէ դտնուի: Գոյութիւնք իւրարու դո՛հ կը լինին, ստորինք գերակայից, և երկրի վերայ ամենայն ինչ անմիջական նպատակ մ'ունի, սակայն ամենուն անդրադոյն վախճանը մարդն է, ամէնն ալ ի՞նչ կը մատչին ուղղակի կամ անուղղակի:

Ինչպէս որ լուսինն երկրի շուրջը կը դառնայ, երկիրն լուսնով հանդերձ կը դառնայ արեգական շուրջը, արեգակն ևս իւր մոլորակներով հանդերձ առաւել մեծ կեդրոնի մի շուրջն, նոյնպէս աննշմարելի կենդանին քան զինքն բարձրաստիճան կամ մեծագոյն կենդանոյ կը ծառայէ, որպէս թէ նորա շուրջը կը դառնայ, ասիկա ալ քան զինքն բարձրագունին շուրջը: Այսպէս երկրի համայն գոյութիւնք իրարու շուրջ դառնալով բուսական և կենդանական շրջաններ կը կազմեն, և ամէնը իրենց մանրամասն արբանեկօք կը դառնան իրենց արեւուն այսինքն մարդուն շուրջը. այսու իրենց պաշտօնը կը կատարեն, իբրեւ արարած իրենց վախճանին կը ծառայեն:

Մա՞րդը:

Ահե՛ղ ճշմարտութիւն, մարդ իւր շրջանը չկատարեր քան զինքն գերագունին շուրջը: Չնչին որդը, փոշոյ հատիլը, համօրէն արարածք իրենց շրջանը հաւատարմութեամբ կը կատարեն, սակայն մարդը, Աստուծոյ բանակա՛ն արարածը, զիւրն չկատարեր. մարդը տիեզերաց մէջ սոսկալի բացառութիւն մ'է, քան զփոշին ստորին կացութիւն. ո՛հ, ի՞նչ խոր է անկումը, ով մարդ:

Ըստ սահմանադրութեան բարերար Արարչին գոյութիւնք երկրի կ'արբանեկեն մարդուն, բոլորը կը ժողովին և կը դառնան նորա շուրջն, սակայն մարդ փոխանակ այն արբանեկօք դառնալու իւր Արարչին կամ Արեւուն շուրջը, զանոնք ամէնը կը կասեցուցանէ իւր շուրջը, որպէս թէ իւր զօրօքն, աստուածատուր զօրօքն կ'ապստամբի տիեզերակալ Արքայէն: Զուգեր այն լուսատու և կենսաբաշխ Արեւուն շուրջը դառնալ, թէպէտ Նա իւր ճառագայթներն չքաշեր. մարդ ինքն իւր Արեւն լինել կ'ուզէ. ինքզինքն երջանիկ ընել, որ Աստուծոյ միայն է: Ուրեմն մարդ Աստուած լինել կ'ուզէ: Ասիկա յայտնի է նաև մարդոց հետ ունեցած վարմունքէն:

Բոլոր մարդիկ եղբարք են, հաւասար են, անմահութեան և բանական ու բարոյական բնութեան նայելով զուգակիւ են, սակայն մարդ կ'ուզէ որ ուրիշներ իրենց հաւասար մեծութեամբ իր շուրջը դառնան, ինքզինք մեծագոյն կը համարի քան զայլս: Այո՛, կ'ուզէ որ մարդիկ զոր ինչ Աստուծոյ կը պարաին՝ իրեն ընեն այն ամէնը:

կը փափաքի որ ամենայն ոք, որ իւր շուրջն է, իւր կամքը կատարէ. ամէն ոք իր կարծիքն յարդէ, ամէն ոք իւր խորհուրդն հարցնէ, ամէն ոք իրմէ կախումն ունենայ, ամէն ոք զինքը գովէ, իւր վերայ խօսի, և իւր ունէ մէկ գերազանցութեան, գեղոյն, հանճարոյն, ճարտարխօսութեանը, զօրութեանը, ճոխութեանը կամ ուրիշ մէկ առաւելութեան վերայ սքանչանայ: Եթէ մարդիկ զնա սիրեն յանձափա, երկրպագութիւն և պաշտօն մատուցանեն, չհրաժարիր. մեծ ուրախութեամբ, յիմար ամբարտաւանութեամբ կ'ընդունի: Կը փափաքի որ իբրեւ քան զինքն թեթեւ մարմիններ մարդիկ յինքն քառուն, նոցա զարմանք, ուշադրութիւն, գովեստ, այցելութիւն յինքն ձգուին:

Մարդկային անկման այս նկարագիրն գիշարանութեամբ չէ՝ իւրաքանչիւրի ուշադրութիւն բաւական է հաստատել. մարդոց ներկայն և անցեալն ամէն օր ասիկա կը հաստատէ: Ո՛վ որ պատմութիւններն ուշիւ կարդայ, իւր շուրջը դարձող գործերն լաւ նկատէ, և իւր իսկ փափաքներն ու շարժառիթներն գիտէ, պիտի խոստովանի թէ մարդ անկեալ է: Մարդ ինքզինք աստուածացունել ու զերով որչափ որ բարձր ելնել ջանացած է, այն համեմատութեամբ նուաստութեան մէջ խորասոյգ անկեալ է: Մինչ կը մտաբերէ աստուծութեան վեհափառ և բարձրաբերձ դահոյքը բազմիկ, շղթայաւ կապ ի կրից՝ կայ կը մնայ գերութեան բանտին մէջ, ստորերկեայ խաւարչտին բանտին մէջ, և տակաւին այն անդնդախոր փոսէն տիեզերք կառավարել կ'ուզէ: Հոն իւր յիմար սրտին մշտահունչ սէգ ձայնն է “ԵՍ, ԵՍ, ԵՍ”. դու ի՞նչ, հէ՛ք մարդ: Կը պատմուի թէ խենթեր եղած են որ ինքզինքնին այս կամ այն թագաւորին տեղ գրած են. ո՛հ, աշխարհս յիմարանոց մ'է, ամէն մարդ ինքզինք արարածոց թագաւորը կը համարի:

Պէտք է հոս յուշ լինի մեզ թէ մարդկային ազգին ազէտից բուն պատճառն նորա այս անկումն է: Մարդ երջանկութեան կը տենչայ, սակայն անհնար է այլազգ յագել այն պապակը, բայց միայն իր բնութեան պահանջներն կատարելով: Մարդ ունի անասնական բնութիւն, որով քան զինքն ստորին արարածոց շղթային կը յօդի, և ունի բարոյական բնութիւն, որով քան զինքն բարձրագունից և մինչև Աստուծոյ հետ կը կապուի: Մարդուն ստորին բնութեան մէջ կան ուտել ևն, բարոյական բնութեան մէջ կան բարւոյ, արդարութեան, առաքինութեան և սիրոյ գաղափարներն կամ պահանջներն: Մարդ այնպիսի կազմութեամբ ստեղծեալ է, որ առանց զԱրարիչն պաշտելու և ընկերն սիրելու անկարելի է որ երջանիկ լինի: Մարդուն բարոյական

բնութեան պահանջներն այս երկու պարտուց մէջ բովանդակեալ են, և զանոնք կատարելով միայն կրնայ յագել և հանգչիլ: Մարդուն մարմինն ի նիւթոյ է և ի նիւթականութենէ կ'ընդունի սնունդ՝ ուտելով, խմելով, շնչելով ևն. իսկ հոգին՝ յԱստուծոյ է, և ի նմանէ միայն իւր սնունդն ու յագուրդ կրնայ գտնել, կամաւ դայն վայելելով, նորա հետ որդեկան, հնազանդ և սիրալիր յարաբերութիւն ունենալով. և քանզի մարդ ասիկա չըներ, չյագենար: Թէև մարմինը կը յագեցնէ, չհանգչի սիրտը. չափազանց կերպով մարմնական հաճոյք վայելելու կը ջանայ, տակաւին անյագ կը մնայ հոգին. նորա նոր ախորժակներ կը յօրինէ, դնոսա ևս կը յագեցնէ ջերմ ծառայութեամբ, դարձեալ անհանդիստ է, և պիտի մնայ այնպէս ինչ որ ալ ընէ, մինչև որ զՀայրն իւր հոգւոյն վայելէ:

Ահա ինքնայայտ կը տեսնուի մարդկային մարմնոց անկման կամ տկարութեանց և ախտակրութեանց պատճառն ալ: Հոգւոյն ստամբսը անձնասիրութեան և անձնապաշտութեան ժանտափուտ թունով լի է. կը մերժէ մարդասիրութեան և աստուածապաշտութեան բարձր և ճշմարիտ ուրախութիւններն. հոգին դժգոհ, անյագ և սովեալ կ'ընկզմի ստորին վայելից և հեշտութեանց մէջ. հեշտութեան հոսանքն առատօրէն ներս քաշել կը ջանայ, որով մարմնոց շինուածն կը խանգարի, չկրնար տոկալ այնպիսի անբնական և չարաչար գործածութեան ընդ երկար: Այսպէսով մարմինը կ'անկանի յուժոյ, ի գեղոյ, ի գունոյ, անկումն ողբալի: Կ'անկանի ի տկարութիւնս և յախտս զանազան, անկումն սոսկալի:

Հոգւոյն թշուառութեան աստիճանը կ'առաւելու դրական պատճառներով: Ոչ միայն զուրկ է իւր կենսատու սնունդէն, կ'ըսեմ, ոչ միայն չսիրեր զընկերն և զԱրարիչ, այլ և կ'ատէ և կը չարագործէ: Ինչ որ իւր երջանկութիւնը պիտի աճէր, իւր թշուառութիւնը կը յաւելու: Եթէ սիրէր զընկերն, նորա առողջ կամ հարուստ կամ բարձրացեալ վիճակն ուրախութիւն պիտի պատճառէր իրեն, սակայն այս անկեալ և ատող հոգին կը նախանձի, հոգեբով կը ընու, չար ցանկութեամբ կը չարչարուի. եթէ ձեռքէն կու գայ, կը նկրտի ձգել զընկերն ի պատուոյ, յընչից, յիշխանութենէ ևն:

Գարձեալ, եթէ մարդ զԱստուած պաշտէր, զնա իւր միակ բաժինն ու գանձն ընէր, անանց և անկողողպտելի բաժին կ'ունենար: Սակայն փոխանակ Արարչին ուրիշ բաներ իբր պայման երանութեան կը խնդրէ և կը պահէ: Արարիչն ալ ի զգաստութիւն մարդոյ երբեմն այն պայմանը կը բաժնէ մարդէն փոխանակ զմարդ մահուամբ բաժնելու ի սին պայմանէն: Այսպէս աշխարհի վերայ շատ կորուստներ

և փոփոխութիւններ կը կատարուին նախախնամութեամբ Մարդասիրին . դեղեցկութիւն կը խաթարի, զօրութիւն կը տկարանայ, հաստութիւն կը կորնչի, իշխանութիւն կ'առնուի, դահ կը կործանի, զաւակ կը մեռանի, յոյս կը դերևի, այլովքն հանդերձ : Այս դէպքեր ո՛րչափ ցաւ և վիշտ կը պատճառեն մարդոց :

Ո՛վ կրնայ ուրանալ մարդկան անկումն, ո՛վ անզգայ է իւր աղէտից . եթէ զանկումն ոչ գէթ անկման ցաւերն ու վէրքն կը զգայ : Եթէ մարդուն սրտին խորը կրծող որդերն, դիշատիչ առիւծներն, անադորոյն վագրերն և հեշտախիտ շուներն չեն տեսնուիր, սակայն նոցա մռնչիւնը կը լսենք՝ երբ մարդ կը կատաղի, նոցա հարուածներն կը գուշակենք՝ երբ մարդ կը հառաչէ, նոցա ճիրանունքն և ժանիք կ'երևութանան՝ երբ մարմնոյն վէրքերն կը դիտենք, նոցա արիւնարբու երախներն կ'երևակայենք՝ երբ արեան ցամքին կը դիտենք :

Ո՛հ, մարդ . ի բարձանց ի խոր վիհ անկեալ է, վիրաւոր և խոցոտ, ջախջախ և ճմլեալ, վտակահոս արտասուք և դետահետ արիւնը իւր վիրաց արտահոսութիւնքն են :

Աշխարհ արդեօք ի՞նչ դարման պարտի ընել իւր ակտիւց, ի՞նչ միջոց պարտի դործածել ազատելու համար այն դժնդակ աղէտներէն որ ի դլուխ իւր լեռնացած են :

Եւ նախ տեսներ թէ ի՞նչ անկատար և անզօր դարմաններ դործածուած են :

1. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ

Սոկրատ եղաւ առաջինը որ զփիլիսոփայութիւն ծառայեցնել ուզեց մարդկան բարոյականին : Նա աստեղագիտական զննութիւններն իբր անօգուտ մարդոց օգտին և բարօրութեան՝ թողլով, պարապեցաւ ի բարոյական վարդապետութիւնս : Նորա հանապազօրդեան զբաղումն էր աշակերտաց և ժողովրդեան խօսիլ յուղղութիւն բաւուց, նաև ի բարեկարգութիւն վարչական օրինաց : Թէև յառաջքան զնա իմաստասէրը ի սպառ զանց չէին ըներ զբարոյական, սակայն այսմ՝ մասնաւոր փութով խնամ՝ տանել ի Սոկրատոյ կը սկսի :

Բայց ի՞նչ կը զօրէին փիլիսոփայից ջանք ի դարման մարդկային մահացու ակտիւց : Մարդ իւր անկումէն կանգնելու համար այնպիսի լուսոյ կարօտ է, որ ոչ միայն տեսնէ զուր և զղիարդն իւր, այլ և զօրութիւն առնու որ կանգնի : Թողունք զօրութեան խնդիրն, փիլիսոփայից լոյսն թափուր էր ի կենսաւորիչ ջերմութենէ, և ոչ կարևոր պայծառութիւնն ունէր : Մարդկային ազգին բարոյականին վե-

րաբերեալ էական խնդրոց վրայ ոչ սակաւ մութ և մռայլ կայր ծաւալեալ անթափանց ի փիլիսոփայ աչաց :

Այն խնդիրներն, որ ի լոյս քրիստոնէութեան անադօտ պայծառութեամբ վայլեցան, զորս Քրիստոսի վեց կամ եօթն տարուան աշակերտը այսօր պարզ կ'ըմբռնեն և վճռաբար կ'արտայայտեն, առ իմաստասէրն խնդիր էր դժուարալոյծ : Յիշեցէք միանգամ զոր ինչ ցնորեցին նոքա Աստուծոյ վրայ :

Թաղէս զՅուր համարեցաւ իբր Աստուած . Անաքսիմանդը՝ զաստղերն, երկարակեաց և յամրածին աստուածներ . Անաքսիմէն՝ օդը . Անաքսագոր տիեզերաց կարգն ու շարժումն համարեցաւ արդասիք անսահման մտաց, սակայն ոչ ստեղծումն . Պիլթագոր՝ զշունչ ամենայնի . Բսենոփանէս անսահման և իմացական կը համարի զԱստուած, սակայն նաև Բուշէ՛ ածականաւ կը ցուցնէ զաշխարհ . Եմպեդոկլ՝ չորս տարերքը . Պլատոն վարդապետեց թէ աշխարհիս Հայրն անանուանելի է . . . աշխարհս և երկինք, աստղեր և հողիք և այն ամենայն, զոր նախնեաց կրօնք աստուածացուցին, ամէնը աստուած է . Արիստոտէլ՝ մերթ զիմացականութիւն, մերթ զաշխարհ, մերթ եթերական հուրը . Բսենոկրատ ութ աստուած կը վարդապետէ, հինգ բուսական, մէկ՝ բոլոր անմղար աստղերն իբրև անդամներ Աստուծոյ, եօթներորդ՝ զարեգակն, ութերորդ՝ զլուսին . Թէոփրատ՝ մերթ զիմացութիւն, մերթ զերկինս, մերթ զմի մի յաստեղաց . Զենոն՝ եթերական հուրը, հետեապէս աստուածացոյց արեգակը, լուսին, աստղերն, հրանիւթ մարմիններն, նաև օդը, երկիրը, քանդի երկնային հրովն հողեւորեալ են . նաև մեծ մարդիկ, վասն զի աստուածեղէն հուրն աւելի կը նշողէ ի նոսա : Ապաքէն ոմանց դաղափարն այնչափ խզճալի չէ . Պլատոնի վարդապետութենէն կը հասկըցուի միաստուածութիւն, թէև բազմաստուածութեան կերպարաւորումի միաստուածութիւն, թէև բազմաստուածութեան կերպարաւորումի միաստուածութիւն, թէև ճշմարիտ Աստուած մէկ է : Սոկրատ լաւ ևս կը ճանաչէր Աստուծոյ միութիւնը : Թէպէտ եղան նաև ստիպւք, որ Աստուծոյ գոյութիւնը տարակուսելի կամ սուտ համարեցան :

Բարոյականի հիմունքը կրօնն է, և կրօնին հիմը՝ Աստուած . արդ, փիլիսոփայից բարոյական վարդապետութիւններն ի՞նչ կրնան լինել, մինչդեռ հիման վրայ այնպիսի շփոթ, աղօտ և պղտոր գաղափարներ ունին : Փիլիսոփայութիւնն ի՞նչ կրցաւ ընել հեթանոսական կրօնին . ոչ ինչ : Սոկրատ Համարձակեցաւ Արիստագոսի ասենին առջև Աստուծոյ միութիւնն դաւանել, ընդհակառակն՝ երբ ամբաստանեցին թէ աստուածոց հակառակ կը խօսի, խոստովանեցաւ և

հաստատեց թէ ինք ի նպատակ դից աշակերտած է զմանկտին :

Փիլիսոփայութիւնը մինչև իսկ չձեռնարկեց զգիտ սրբել այն պիղծ ստորոգելիքէն , զորս դիցաբանութիւնը կ'ընծայէր նոցա , և այն աղտեղի և զաղիւր տօներէն , որ նոցա իբրև պատիւ ախորժելի կը մատուցանէին :

Շնականաց փիլիսոփայութիւնն ծանօթ է ամենուն . նոքա ամօթն ու պատկառանքը , որ մուլութեանց կարևոր սանձերն են , վատարտութիւն կը համարէին , և թէ՛ ամէն ինչ կրնայ մարդ ընել՝ այլոց առջև ընել համարձակ և անպատկառ : Այն աստիճան խիստ և ծայրայեղ էին առաքինութեան մէջ , որ առաքինութեան անունը ժողովրդեան ատելի կ'ընէին :

Զարմանալի՛ բան , գթութիւնը անկեալ մարդոյն բնութեան մէջ ազնիւ և քաղցր ծաղիկ մ'է , թէև ոչ նախնի պայծառութեամբ իրայլեալ . սակայն Ստոյիկեան փիլիսոփայութիւնը նկրտեցաւ ի բաց քերել և զայն իբր արատ : «Խօթամտութիւն է» , կ'ըսէ Սենեկա , «լինել կարեկից ընդ աղէտս այլոց . . . իսկ խօթամտութիւն յայր ի մաստուն ոչ պատկանի :» Գեղեցիկ կշտամբանօք կ'եպերէ Բօլէն . «Ստոյիկեանք» , կ'ըսէ , «տապալեցին զկարդ բնութեան , ուղղել զայն կարծելով : Դրօշեալ իմն պղնձի և անդրի քարեղէն արարին զիմաստունն :»

Նուազ ցնորական չեն այն վարդապետութիւններն , զոր երկնեցին իլուծումն սա խնդրոյն թէ մարդուն ճշմարիտ երջանկութիւնն ինչ բանի մէջ կը կայանայ , կամ մարդ ինչ բանի ի խնդիր պարտի լինել իբր ի նպատակ անդրադոյն : Այս նկատմամբ բոլոր փիլիսոփայք զլիսաւոր երկու վարդապետութիւն ունին . երկու աղանդ իւրարու ներհական : Եպիկուրեանք հեշտութիւնը երջանկութիւն համարեցան , ուտել , խմել , խաղալ , երաժշտել , վառաշել : Այս վարդապետութիւնը հաստատելու համար յինչ մոլորութիւնս գլեցան , աւելորդ է պատմել : Ըստ այսմ Եպիկուրեան փիլիսոփայք են նաև այժմ աշխարհի մեծ մասն . փիլիսոփայութիւն . լի է աշխարհ :

Իսկ Ստոյիկեանք առաքինութեան մէջ կայացուցին երանութիւնը , և պարտաւորեցան ըսել թէ ցաւերն չարիք չեն , և սաստիկ ցաւոց մէջ անոնցմէ մին , Պոսիդոնիոս , կ'աղաղակէր . «Ո՛վ ապիկար ցաւեր , թէև բուռն և սաստիկ լինիք , ոչ երբէք զձեզ չար պիտի կուչեմ :» Ուրիշ մը , Գիոնեսիոս , ախտին ցաւերէն բարձրաձայն ճեց . «Շատ տարիներ զոհեցի յուսումն փիլիսոփայութեան , և չեմ կըրնար հանդուրժել ցաւոց , ուրեմն չար են ցաւեր :» Սակայն այս աղանդաւորաց մոլորութեանց անհեթեթագոյնն էր այն որ կ'ըսէին թէ

«կայ բան , որով իմաստունը ի վեր է քան զԱստուած , քանդի նա իւր էութենէն ունի աներկեանութիւնը , իսկ իմաստունն՝ իրմէ ,» քանդի կ'ըսէին թէ առաքինութիւնը մարդ իւր ջանիւք ձեռք կը բերէ , իսկ ուրիշ բարեքներ կ'ընդունի ի դից :

Տեղի և ժամանակ չկայ , և ոչ պէտք , խօսելու Սկեպտիկեան , Հերակլիտեայ , Դեմոկրիտեայ և ուրիշ փիլիսոփայութեանց տկարութեան վրայ . այսչափը հերիք է ի ցոյց մարդկային , և այն փիլիսոփայական ջանից և հանճարոյ անբաւականութեան . և անցնինք նոցա օրինակին կամ վարուց վերայ վայրիկ մը մտածելու :

Մարդկային ազգն , ինչպէս ի վերոյ բացատրուեցաւ , անկեալ է յանձնապաշտութիւն և յանձնասիրութիւն , որով զանազան մոլութեանց դերի կը լինի իւրաքանչիւր ըստ իւրում պարագայից : Փիլիսոփայութիւնը թող որ ի կանգնումն աշխարհի չկարաց օգնել , փիլիսոփայք զանձինս իսկ չկարացին բարձրացունել : Նոքա տգէտ և հասարակ մարդկան նման , և ևս առաւել անձնասէր և փառամոլ եղան : Այս ցուցիչ են ոմանց վարդապետութիւնք , որովք հեշտասիրութիւնը մարդուն երջանկութիւն դրին : Զանազին փաստաբանութեամբ օրինաւոր ընել իրենց մոլութիւններն :

Մեծն Աղեքսանդր , կամ , ինչպէս ըսուած է յարժանի , մեծն աւաղակ , որ զաշխարհ արիւնյուայ ըրաւ , փիլիսոփայ էր . անդստին յորորոցէ Արիստոտէլի աշակերտ էր . չգիտե՞ր սաչափ թէ անձին փառաց հաղարաւոր անմահ էականը զոհել օրէն չէր , արդարութիւն չէր , անզգամութիւն և վայրագութիւն էր , սակայն փառասիրութեան կամ անձնապաշտութեան ուժգին իղձն անդիմադրելի կերպով մեղեցաւ յառաջ , մինչև այնպիսի աշխարհ , որ ոչինչ յարարելութիւն ունէր իւր երկրին , որ կրնար ըսել «Չի՞ կայ մեր և քո :»

Գիոնեսիոս համբաւեալ բռնաւորն քերթող էր գէթ եթէ փիլիսոփայ չէր , և իւր պալատն լի էր փիլիսոփայիւք և գիտուն անձերով :

Փառասիրութիւն և հպարտութիւն այնպիսի առաքինական կերպարանօք կը ծաղկին ընդհանրապէս , որ չատեր կը խաբուին նոյն ինքն գործողներն իսկ երբեմն : Գործոյ բարոյական որպիսութիւնը գործողին նպատակէն դատելի է . ուստի եթէ ոք ի փիլիսոփայից ձրի աշակերտէ այնու դիտմամբ թէ իւր իմաստք անգին են , կը սնափառէ , չառաքինանար : Եթէ ուրիշ մը աղքատիկ կեանք կ'ընտրէ վասն զի չկրնար մեծատուն լինել , կամաւոր վիճակ չէ այն , ընտրութիւն չէ , այլ հարկ , զոր խորամանկութեամբ յառաքինութիւն կը կերպարանէ :

Արիստիպպոս փիլիսոփայն , Սոկրատայ աշակերտ էր և Կիւրենեան աղանդոյն պետ , փութաց ի Սիրակուսա , ըսելով որ Գիոնեսիոսի

և մեծ դործ, սակայն ոչ ոք կրցած է կամ պիտի կրնայ ցուցնել իւր լուսովն այն ճշմարտութիւններն որոց կարօտ է մարդ անկեալ վիճակէն բարձրանալու համար: Բարոյական և կրօնական հիմնական խնդրոց նկատմամբ ինչ որ կրնային ըսել նախնեաց պարագլուխներն, ոչինչ տարբեր կրնային ըսել վերջինք, քանզի աղբիւր չկայ: Տալուսական խօսքեր անկարող են զմարդ ի դործ շարժելու. մարդ պարզ, ստոյգ և հաստատուն ճշմարտութեանց կարօտ է իւր ընթացքը փոխելու համար: Ո՞ր մեծախոհ փիլիսոփայն, ո՞ր նրբամիտ գիտունը կարող է աստղերն ղննելով, տարերքը լուծելով, երկրին խաւերն կարգալով գիտնալ կամ գտնել թէ ի՞նչ են Սատուծոյ բնութիւն և կամք քանի մի կարեւոր նկատմամբ, ի՞նչ է մարդկան ծագման և անկման պատմութիւնը, ի՞նչ է մարդուն ստեղծման նպատակը որում պարտի գիմել, և ի՞նչ պիտի լինի յետ մահուան վիճակը:

Մինչև անգամ Սոկրատայ, Պլատոնի, Պիլթագորայ և Կիկերոնի պէս հանճարներ այսպիսի խնդրոց վերայ որոշ և հաստատուն դատարարներ չկարացին ձևացնել, և իրենց համար իսկ անբաւական եղան վստահ չաւիղ ընտրել: Սոկրատ, իւր Պլատոնին վկայութեանը նայելով, թէև միմիայն Աստուած կը ճանաչէր, բայց երկչոտ էր ի քալողել, կը ծաղրէր դիցաբանութիւնը, սակայն ոչ հրապարակաւ, և ուսմիկն հետ կ'երկրպագէր ծաղրած դից ամբոխին, և ի շունչ վախճանին, «Երիտոն», ըսաւ իւր մտերմին. «աքաղաղ մի ուխտեցի Ասկղեպեայ, կատարէ ուխտս իմ կողմանէ, չմոռնաս»: Պլատոն նոյնպէս կը վեհերէր: Կիկերոն սկեպտիկեան անվստահութեամբ կը խօսի հոգւոյն անմահութեան վերայ: Պիլթագոր հանդերձեալ կենաց մէջ անմահ հոգւոյն զբաղմանց նկատմամբ ինչ ինչ գիտարութիւններ կը փարատէ հոգեփոխութեան վարդապետութեամբ, և իւր մարմնափոխութեան ազգաբանութիւնն անգամ կ'ընէ:

Ապաքէն ծանծաղամտութիւնն այնպիսեաց խղճալի է, որք մարդկութիւն, բանականութիւն ըսելով կը խորխտան. ահա մեզ օրինակ վեհմախոհ, արի և գերիմաստ մարդիկ, որ էական խնդրոց մասին չեն կրնար անաղօտ և յստակ խորհուրդներ ունենալ, կ'անկանին ի մոլորութիւնս, կը գլին ի հակասութիւնս, և կը վեհերին կենսական ճշմարտութիւնը որ միոյն Աստուծոյ վերայ ունեցան, հրապարակել համարձակ:

2. ՈՒՍՄՈՒՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՔ

Դաստիարակութեան իմացական մասին կարեւոր են ուսմունք և գիտութիւնք: Կատարելութեան պայման մ'է իմացականին զօրանալն

ու զարդանալը սննդեամբ գիտութեանց. ասիկայ մերժելու հակառակութիւնը դործել չէ նպատակաւ, այլ սա ցուցնել թէ նոյա դործը ուրիշ է, չեն կրնար մարդկային աղղը կանգնել:

Իմացական կարողութեանց զօրութեամբ բարոյականք չեն ուղղուիր: Եթէ դժուարալոյծ դործողութեանց կնճիռներն լուծէ մաթեմատիքայն, կրից չլթանեն անլոյծ կը մնան դեռ: Թող բնական գիտութիւնք յանչափա զարդանան, ուսանողք և ուսուցիչք գիտեն յարարածս Արարչին խորին իմաստութիւնն և գերազանց բարութիւնը, այս կերպով իմացականը կ'ընդարձակի և սիրտը կ'զմայլի, սակայն չսիրեր: Ո՞ր կը մնայ գիտնական խուզարկութեանց աղղեցութիւն, մինչ մարդ հանապազօր կը վայելէ Արարչին մեծամեծ երախտիքն, և սիրտը կը մնայ ապերախտ և անզգայ:

Թող աստեղաբաշխն զգենու ամենէն հեռատես աչերն, թող գիտունն շարժէ երեւկայութեան թռիչներն. թող տիեզերաց ընդարձակութեան մէջ ճամբորդեն, թող շրջին անթիւ դաւառներ: Թող գիտեն անհամար աշխարհներ, որ անըմբռնելի արագութեամբ կը սլանան: Թող նկատեն այն անտես բայց անմահ շղթայն որ այն ահագին գունդերն իրարու կը կապէ, կամ այն սանձը որ կը զսպէ զնոսա այն ահեղ արշաւանաց մէջ չղարտուղիլ երբէք յորոշեալ շաւղաց: Թող նկատէ նաև այն ձեռքն, որ կը բռնէ այն սանձը, հզօր ձեռն:

Պատուակա՞ն գիտութիւն, սակայն, աւա՞ղ, պարտաւորեալ են ի խոստովանութիւն դառն, թէ գիտութիւնը անկեալ մարդուն վնասակար կրնայ ըլլալ:

Հանդարտ մտածենք: Եթէ մարդ զԱստուած ընդունած լինէր իր պաշտօնանը, ո՞րչափ պիտի զօրանայր իւր վստահութիւնն ի նա, ճանաչելով նորա հզօր զօրութիւնը: Եթէ մարդ զնա իւր բարերարն ու խնամակալն ընդունէր, սիրան ինչպիսի խորին պատկառանք պիտի ընոյր, և պիտի յարմարագոյն լինէր ի պաշտել զԱստուած իւր հայրն ընդունէր, գիտելով նորա անսահման տիեզերակալութիւնն ու գանձերն՝ որպիսի՞ ցնձմամբ պիտի զեղոյր սիրան և յուսով բազմաց ժառանգ լինելու: Սակայն, բարէ, մարդն այնու ախմբ հայիր յԱստուած. նորա օրէնքը զանց կ'ընէ և կ'ապստամբի, վստան որոյ չախորժիր այն զօրութիւնն ու իմաստութիւնը Արարչին վերաբերութեամբ խորհիլ. և եթէ խորհի, կը ճանաչէ այն Տէրը, զորոյ կամքը կ'անարգէ և կը կոտրէ: Աստուած հզօր է քան զկարծ իւր. կը փափաքի որ Աստուած չկենայ, և երբեմն բոլոր ուժով կը պատերազմի ի ցոյց թէ չիք Աստուած: Եւ եթէ ասիկայ ամօթա-

պարտ մոլորութիւն համարուի, իւր սլաքներն կ'ուղղէ Գրիտոնէութեան, քանզի Մուրբ Գրոց մէջ կը տեսնէ այն Աստուծոյ ահեղ ստորագրութիւնը:

Գրիտութիւնը այլադէ ևս կը ֆլատէ բարոյական վիճակին: Ո՞չ ապաքէն մարդ ամբարտաւանութեամբ կը բաղձայ կաթողին և կ'ըզձայ պատուոյ և փառաց և մինչև Աստուծային ստորագրեաց. գրիտութեամբ կը փորձուի դանձն դերազանց համարելու քան զայլս, և մեծապատիւ մեծարանաց արժանաւոր: Կը գիտէ աշխարհներ, յոյժ մեծամեծ և մանր մանր մարմիններ, որոց գոյութեանն իսկ անդէտ են այլք. այսու կը հպարտանայ, իբր թէ ամենատեսութեան կարողութիւնն ստացաւ: Կը տեսնէ գիսաւոր մի, մոլորակ մի, զոր այլք տեսած չեն, կ'ուռի և կը փքանայ, իբր թէ ինքն ստեղծեց զայն, իբր թէ իւր անմահ կենաց և համբաւոյ դահոյքն ըրաւ զայն, յաւերժական կեանք ստացաւ իւրովի: Կը գուշակէ ապագայ երևոյթներ, ահա ունեցաւ յապագայս թափանցելու կարողութիւն, ամենազիտութիւն:

Առանց չափազանցութեան մեծ է այս ֆլատան, կասկած չկայ: Այնք որ, առանց դաստիարակութեան կարեւոր մասին, բարոյական մասին, միայն իմացականը կ'ունենան կամ գրիտութիւն կ'ուսանին, այսպիսի ֆլատաներ անշուշտ կը կրեն: «Ս. յն մարդը», կ'ըսէ Սմայլս, «որ միայն իր մտաւորական (իմացական) կարողութիւններն մշակելու ետեւէ կը լայ՝ այն մարդը հիւանդ իմացականութիւն մը և թերեւ հրէշ մը կը դառնայ:»

Նոյն հեղինակն կ'ըսէ նաև. «Գրիտութիւնը կարողութիւն մ'է ըսելը ճշմարիտ և իրաւացի է. բայց բնաւորութեան ազնուութիւնն ալ ուրիշ կարողութիւն մ'է ըսելն ալ աւելի ճշմարիտ է: Միտք առանց սրտի, իմացականութիւն առանց վարմունքի, ճարպիլութիւն առանց բարութեան, կարողութիւններ են, որոնք քանզի անոնցմէ, չենք կրնար զարմանալ ատոնց վերայ, ինչպէս որ գրպանահատի մը ձեռաց արագութեան կամ աւաղակի մը իր ձին գործածելու ճարպիլութեան վերայ չենք կրնար զարմանալ:»

Առանց բարոյական ուղղութեան կամ նպատակի մտքորութեան՝ մարդ իւր գորութիւններն բոլոր ի չարն կը ծառայեցնէ: Այսօր ո՞ր չափ գիտուն, ուսեալ, սրամիտ և հանճարեղ մարդիկ կան, որ ի ֆլատ ընկերութեան կը գործեն դաւեր, նենգութիւններ, խաբէութիւններ, վրէժխնդրութիւններ և սպանութիւններ, որ չպիտի գործուէին այնչափ յաճախ և այնպիսի գիւրութեամբ, եթէ գրիտութիւնը այն-

չափ զարգացեալ և իմացական կարողութիւնը այս աստիճան մշակեալ չլինէին:

Մեր ազգին վերայ փորձը կրնանք տեսնել եթէ ուղենք հայել շուրջ: Խորմեան Հայրիկ ի՞նչ կը վկայէ. «Եթէ մեր ազգային կամ ընտանեկան կեանքին մէջ մտնես ու շրջիս, պիտի տեսնես շատ առաւել Կարգաւորութիւն. մանաւանդ Բիւզանդիոնի և այլ ծովեզերեաց քաղաքներու մէջ, ուր կը կարծենք թէ քաղաքակրթութիւն, դրպրոց, ուսումն յառաջ գնացած են: Այո՛, այդ այդպէս է, բայց անդաստիարակ (առանց բարոյականի) յառաջադիմութիւնը մեր ընտանեկան կեանքը չբարւոյցեր:»

Արուեստք և գիւտք ալ, իբրեւ ծնունդք գրիտութեանց, նոցա ֆլատակար ազդեցութեանց ձեռն կուտան: Ո՞չ ապաքէն մարդ կ'ուղէ անձամբ դանձն երջանիկ կացուցանել՝ անկախ յԱրարչէն և առանց արդարութեան, ահաւասիկ նպատակներ կը դնէ այս փորձին կամ փորձութեան մէջ յառաջ երթալու: Ուսմանը իմացական հաճոյք կուտան, նոր գրքեր, զարմանալի պատմութիւններ, ակտիւ թիւրքեր, նաատեղծութիւններ կ'ըբօսցունեն զմարդ: Յաւել նաև հոյակապ շինուածք և շքեղ պալատներ, չքնաղ արձաններ, կենդանատիպ և ակնպատիր պատկերներ, պերճ զգեստներ, նրբագոյն զարդեր, ամենայն ընծայք արուեստից: Զգայական հաճոյից համար կը դնէ մարդ ընտրելագոյն կերակուրներ, զանազան ծխելու նիւթեր և ըմպելիներ, քաղցրահոտ և ակնպարար բուրաստաններ և պարտէզներ: Եւ ահա կառքեր, երկաթուղիներ, շողենաւներ, թիւնէլ, հեռագիր, օդապարիկ, նուագներ, զբօսարաններ. կը քաջալերի, ընկերական հաճոյիք երջանկանալու յոյսը կ'արծարծի: Կը տեսնէ կամ կը լսէ ճարտարագոյն հրացաններ, մահատիւու թնդանօթներ, ծածուկ թոյներ, անթափանց զրահներ, որովք իւր ատելութիւն և փառասիրութիւն գոհ ընելու խրախոյս կ'առնու:

Կը տեսնենք թէ գրիտութիւնը և արուեստք և հնարք հանճարոյ չեն ծառայեր մարդկային սեռին կանգման, այլ խորագոյն կործանմանը, քանզի նորա ապականեալ ըզձիցն մարդատեաց նպատակներուն կ'արբանեկեն, կը հպարտացնեն, կը քաջալերեն առանց Աստուծոյ և առանց արդարութեան երջանիկ լինելու, ստորին բազմաթիւ և առանց արդարութեան երջանիկ լինելու, զմարդ մոլոր ընթացիցն և ֆլատակար փորձերուն մէջ յերկար ևս թափառել կուտան, նորա սովատանջ հոգւոյն մատուցանելով խաբուսիկ յոյս և քաղցական սնունդ:

Աղէտալի՜ հիւանդութիւն յոր անկեալ է աղբ մարդկան . այն-
պիսի բարոյական ակտաւորութիւն , զոր կը զայրացունեն ըստ ին-
քեան նաեւ օգտակար և ըստ դեղեր : Դեղեր , որ զմահիծն փարելի
կ'ընեն հիւանդին , որ ամէն նոր տեսածին համար «գտայ» կ'ըսէ
դարմանս , «կատարեալ եղաւ» կ'ըսէ , սակայն մինչ շրթունք և սիրտ
կը զառանցեն այնպէս , դարման կ'աղաղակեն նորա վէրք , դարման
կը նշանակեն նորա ոճք և ահք , դարման կը կոչեն ողբք և կոծք
աշխարհի , դարման կը դուռնան ահեղաճայթ հրացանք և ահագնու-
բոտ թնդանօթք , երբ մահն , խոցն ու ցաւը կ'առնուն կը տանին եղ-
բօրէ յեղբայր . դարման կը ձայնեն մանկանց լալիւնք , երբ կը զոհուին
կամ կը չարչարին ի պատիւ կռոյց :

Ո՛հ , եթէ լսելի լինէին այս աղաղակք լուսնթաղի մէջ կամ արեւ-
դական , և անտի դար իմաստուն մի , վեհագոյնն ի փիլիսոփայից ,
ցուցնէր դարման , քանի՜ մտադիւր ի լուր կայիր խրատուցն :

Աշխարհ , աւետիս քեզ :

Այցելու մի եկաւ առ քեզ , բժիշկ գերազանց , ոչ արեգակէն ,
հապա այն աշխարհէն ուր արեգակն սև սպի մի կրնայ թուիլ , յերկ-
նից : Ոչ փիլիսոփայ մի , այլ նա , որ արեգակն է զօրութեան և ի-
մաստութեան , որոյ մէկ ճառագայթն է փիլիսոփայից հանճար : Այ-
ցելուդ Յիսուս է , բժիշկդ նոյն ինքն արարիչդ է :

Ի՞նչ , արհամարհ կը թուի քեզ Յիսուս անունն , անհնչակա՞ն է
ձայնն յունկն քո : Այո՛ , «կերպարան և վայելչութիւն չունի» սա-
կայն այն երեւոյթ յընդունելութիւն պէտք է յօժարէ դքեզ և ոչ
ի մերժումն : Աշխարհ , դու զերեւոյթ կը յարդես , արտաքին փայլ և
փողփ կը խնդրես , և Յիսուս , արեգակն փառաց , կ'առնու զանձամբ
անշուք քօղ մը , որ ուսուցանէ քեզ ներքին արժանիք նկատել , որ
վարժէ դքեզ ի խոնարհութիւն յարժանիս թէ և անշուք
երեւոյթի տակ , իւր երեւոյթը պայման մի կ'առաջարկէ . Ո՛վ որ զՅի-
սուս բժիշկ ընտրել կ'ուզէ , խոնարհիլ պարտի : Ուրեմն կը ճանաչէ
ակտոգ , և իւր առաջին հարուածն արմատին կ'ուղղէ . ուրեմն ճըշ-
մարիտ բժիշկդ է Յիսուս :

Ճմարիտ է . Յիսուս ոչ փիլիսոփայ է և ոչ փիլիսոփայի աշակեր-
տեալ , չունի այն փայլուն անուն : Այս մասին տարբեր է այն օրէնքս-
դիրներէն որ աշխարհի վերայ հռչակեցան : Սողոն , Աթենայուց օ-
րէնադիրն , փիլիսոփայ էր : Չալէկոս և Գարոնդաս օրէնադիրք մեծին
Յունաստանի , աշակերտեալ էին Պիւթագորայ : Դրակոն , Յունաց
առաջին օրէնադիրն , երեւելի մարդ մ'էր , իմաստուն համբաւեալ :
Լիզուրկոս , Սպարտայուց օրէնադիրն , նախ բազմաժամանակեայ ու-

ղևորութիւն մը ըրաւ ի կրեմէ , յԱսիա և յԵգիպտոս , որ աղգաց
օրէնքն դիտէ և իմաստնոց ու փորձառւունքու խորհուրդ հարցնէ :
Սակայն Յիսուս , Հրէաստանի մէջ գեղջուկ կեանք կը վարէ , հասա-
րակ արուեստիւ մի կ'ղբաղի ընդ երկար , քաղաքակիրթ աշխարհ-
ներ չայցելեր , Յունաց փիլիսոփայութենէն թափուր է : Ուրիշ օ-
րէնադիրք աղղին մեծամեծաց կամ թագաւորաց խնդրանօքն ու հրա-
ւիրանօքն յօրէնադրութիւն կը ձեռնարկեն , Յիսուսի աղգայնոց մե-
ծամեծքն թշնամի կը լինին և կը դիմամարտին Յիսուսի :

Սակայն այս անգէտ , աննշան , անպաշտպան արհամարհեալ Յի-
սուս միայն երեք տարուան մէջ կը սերմանէ սերմն բարեկարգու-
թեան , ոչ Հրէից համար կամ մասնաւոր ժողովրդեան մը , ինչպէս
ուրիշ օրէնադիրք , այլ բոլոր աղգաց և աղանց համար : Մշանջեաւ-
ուր և տիեզերական բարեկարգութեան հիմն կը դնէ որոյ վերայ
տասնեութ դարէ ի վեր աղղք և ժողովուրդք կը հաստատուին : Թա-
գաւորք և պետք , իշխանք և կրօնական գլուխներ , փիլիսոփայք և
գիտունք այս հիմնարկութիւնք բոլոր ուժով ջանացին տապալել , կը
կարծէին քակել սակայն , զարմանալի՜ բան , կը շինուէր . կը ծաղրէին ,
կործանումն կը գուշակէին , ինչպէս ցարդ կը գտնուին , սակայն այն
շինուած դար քան զգար մեծցաւ և հաստատուեցաւ :

Լիզուրկեան , Սողոնեան և այլ մարդադիր օրէնք թառամեցան
իրբեւ ծաղիկք դիւրաթարշամ , սակայն Յիսուսի օրինաց և բարե-
կարգութեան սերմը աշխարհի վերայ կ'ընձիւղէ և կաճի անընդհատ :
Թէպէտ դեռավիթիթ վիճակին մէջ իսկ աշխարհի համայն զօրու-
թիւնք , նիւթական և իմացական , իրբեւ փուշք ուղեցին հեղձացու-
ցանել զտունին աստուածատունկ , սակայն նա հրաշապէս կոտրեց
այն յունական փիլիսոփայութեան և հռովմէական զօրութեան փու-
շերն , և աճեցաւ . արհամարհեց սպառնալից փոթորիկներն և ահեղ
հեղեղներն , որ յարձակեցան ի վերայ , և բարդաւաճեցաւ : Չարդիս
իւր ճիւղեր լայնածաւալ կը տարածին ընդ համայն երկիր մինչև ի Հըն-
դիկս , ի Ճաբոն , յԱփրիկէ , յԱմերիկա :

Յիսուս այսպէս բոլորովին տարօրինակ բարեկարգիչ է ըստ ամե-
նայնի : Իւր կրթութեան , իւր աշակերտաց , իւր սակաւօրեայ անձ-
նական վաստակոց , իւր հզօր հակառակորդաց նայելով : Տարօրինակ
յաջողութիւն , որ կը դործուի ոչ հիւթական զօրութեամբ կամ ի-
մացական կարողութեամբ և ճարտարխօսութեամբ , այլ հզօր ճմար-
տութեամբ և սրտերու խօսող հոգւով մի :

Ուրեմն իրաւամբ կ'ըսէ Նաբօլէօն «Հնդկաց , Չինաց , Հռովմայեցւոց
և ուրիշ աղգաց օրէնադիրք զիս չեն կրնար զարմացնել . . . անոնք

լով մարդ էին: Բայց Յիսուս այնպէս չէ: Մնոր վրայ ամէն բան հիւսնայի է ըստ իս: Մնոր միտքը կ'ապշեցնէ զիս, և կամքը կ'ամօքնէ: ԶՅիսուս որ և իցէ ուրիշ մահկանացուի հետ բաղդատել անհնար է: Ես կը ճանչնամ զմարդիկ, և կը վկայեմ թէ Յիսուս լով մարդ չէր:»

Արդ, ժամ է առնուլ ի քնին թէ Յիսուս ի՞նչ զօրաւոր միջոցներ կը գործածէ ի դարման մարդկային ազգին. ի՞նչ են այն ճամարտութիւնք և այն սրտաշարժ և հզօրիչ հոգին:

1. ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Փիլիսոփայք բարոյական ճամարտութիւններ աւանդեցին աշակերտաց: Սակայն նոցա գրութիւնք, առանց բացառութեան, ամէն ալ ունէին հիմնական թերութիւններ. առանց ճամարտ հիմանց հնար չէր ճամարտ բարոյական:

Աստուած նախ քան զգալուստ Քրիստոսի յաշխարհ, տաճարանեայ օրէնքը տուած էր Հրէից ի ձեռն Մովսէսի. այն օրէնք կատարեալ էր, Աստուածային իմաստութեան գրոյմը կը տեսնուի իւրաքանչիւր պատուիրանի վերայ: Ոչ ոք յօրէնագրաց կարաց երբեք զնմանն արտադրել:

Յիսուս անձամբ այց ընելով աշխարհի, ինչ ինչ ճամարտութիւններ պարզեց, և օրէնքը իւր օրինական բացատրեց, և հաստատեց գրութիւն մի, որոյ անկեղծ աշակերտաց սրտին վերայ կը գրէ օրէնքը:

Բաղդատմամբ Յիսուսի, բոլոր փիլիսոփայք և օրէնագիրք անյատակ ստորնութեան մէջ կը մնան. որք ոչ միայն չկարացին կատարել զոր ինչ վարդապետեցին բարի, այլ և ոչ իսկ կարացին գէթ շքրութեմ ըսել և երեւակայութեամբ կազմել զկատարեալ ճամարտութիւն և զօրինակ:

Յիսուսի բանից և սկզբանց սքանչելի որակութիւններն բացատրել չունիմք, այն ընդարձակ գործոյ է: «Նայեցէք», կ'ըսէ Բուսիս, «փիլիսոփայից գրեւորքն բոլոր իրենց փառօքը, ի՞նչ ստորին են նոքա առ այնու (առ Ս. Գրովք):» Արդարեւ մարդկային փիլիսոփայութիւնը Ս. Գրոց քով իբրեւ ճրագ է առ արեգակամբ:

Սակայն զոր ինչ Յիսուս ըրաւ՝ առաւել զարմանալի են քան զոր ինչ խօսեցաւ: Զոր ինչ Նա կարաց ի տեսածել աշխարհի արդեամբք, մարդկային լեզուն և ոչ կարող է ի բան բերել: Յիսուս շատ հրաշք գործեց, սակայն այնպիսի հրաշից տեսարան եղան իւր բարք և վարք, որ բազմապատիկ առաւել սքանչելի են, այո՛, նաև անհասանելի մեր մտաց: Եւ այս վարքն ու գործք առաւել իմաստալից և լուսաւորիչ

են քան խօսք նորա և ուսուցմունք:

Ի՞նչ են այս հրաշք, ի՞նչ են այս արարք:

Յիսուսի թշնամիք ի խնդիր էին դոյզն ինչ արատոյ, որով զայն ամբաստանել կարենային, սակայն ընդունայն կը հսկէին. ոչ բանիւ և ոչ իսկ արարիւք երբեք գթեցաւ ի ճամարտութենէ և յարգարութենէ, և ոչ մաղիւ չափ: Այս անմեղութիւնը անօրինակ հրաշք է:

Թշնամիք կոչեցին զնա հայհոյիչ, գիւաշունչ, կերող և արբեցող. համարեցան ևս թէ օրէնքն ուղիղ չհասկնար Այն, որ հեղինակն և տուիչն էր այն օրինաց: Համբերեց:

Կը մատչին դառնագոյն աւուրք: Ի՞նչ աղէտալի ժամ կ'անցունէ ի Գեթսեմանի. ո՛րչափ արտասուք և քրտունք կը հեղու, և ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ արտասուեն այն աչեր սիրալիր, քաղցրահայեաց և սրբափայլ. ո՛հ, կ'արտասուեն փոխանակ անզգամ և պիղծ մարդկութեան, ի քաւութիւն մարդոյ, որ են աչք դժնեայ, նախանձալից, բծախնդիր, չահաւէտ, ցամաքալիր և թիւրահայեաց: Ի՞նչ զարմանալի մարդասիրութիւն:

Ինչո՞ւ կը հեղուն ոլոռն ոլոռն քրտունք, ի՞նչ բեռ ունէր Յիսուս, ի՞նչ խոնջութիւն: Ա՛հ, ունէ՛ր մեծ բեռ մի, մարդկային մեղաց լեռներն ստանձնած էր անմեղն և անարատ: Կը գովենք այն անձն, որ տկար ընկերին բեռն կը տանի, ի՞նչ գովեստ արժանի կրնանք ընծայել Յիսուսի հզօր մարդասիրութեան, որ աշխարհի մի լեռնահանգոյն աղէտներն յանձն կ'առնու: Ի՞նչ մարդասիրութիւն գերմարդկային:

Կուգան թշնամիք ձեռս յետս կապած կը տանին յատեան. ինչ զրպարտութիւն որ ի՛նչ կը ջանան հաստատել՝ վար կ'անկանի, ամենուստ հրացայտ հայեացք կը սեւեռին ի հեղն. կը կրճտեն զատամուշ, ծարաւի են արեանն: Մեղսալից ծառայք կը դատափետեն իրենց Տէրն: Սա ոչ ինչ կը պատասխանէ, լուի մնչիկ կը կենայ: Սակայն հզօր կը ճարտարախօսէ համբոյր դիմօք, հեղ կերպարանաւ, քաղցր աչօք և անխոնջ համբերութեամբ. սքանչելի՛ շատագովութիւն, զոր ոչ ոք ի մահկանացուաց կարաց ընել: Անհուն արդարութիւնը ծայրայեղ անիրաւութենէ կը դատուի. այս զիջման խորութեանը ո՛ր կորովամիտ կրնայ թափանցել: Արդարութեան ոլկիւնը կաթիլի մի նման կը սեղմի յանձին, առանց դոյզն ծփանաց և զեղման. աս ի՞նչ հրաշք է, ի՞նչ զօրութիւն է. և ի՞նչ օրինակ է մարդատէր զիջման և համբերութեան:

Կը ստիպեն չարամիտ խորհրդով որ ըսէ թէ ինքն ո՛վ է: Յիսուս գիտէր նոցա միտքը, ըսաւ զոր ինչ արդէն ըսած էր հրապարակաւ,

թէ ինքն Աստուածային անձն է . և ահա կը դատապարտեն զնա : «Ի խաչ հան» կը գոչէ Խորայէլեան ժողովուրդն այն անձին համար , որ իրենց անդուգական բարերարն էր և արդէն մարդասիրութեամբ լցուցած էր զիրենք : Նա իրենց կամ իրենց սիրելեաց աչեր շնորհեր է , ականջներ , լեզուներ . նաև անդամալքծներուն շարժում , և մեռելոց յարութիւն պարգևած է անօրինակ մարդասիրութեամբ . և իրենք , «Ի խաչ հան» կ'աղաղակեն սոսկալի և պժգալի ապերախտութեամբ . սակայն Յիսուս կը լռէ , ո՛վ զարմանալեացս : Որպիսի՞ գերազանց օրինակ ներողամիտ և մեծախոհ երկայնատութեան :

Տիեզերաց վեհապետին ապտակ կը հանեն ոտիցը փոշիք , ծաղրու ծանակ կ'ընեն զայն , փշապսակ կ'ընեն զլուսը , Նա կը լռէ : Նա , որոյ «Նա եմ» ասացուածն գետին տապալեց անոնք , որ եկած էին զինքը կալանելու : Նա , որոյ մէկ ակնարկ կայծակնացայտ կրնայ զտիեզերս լափել , իւր կատաղի , անօրէն և վատթար չարչարիչներն անպատիժ կը թողու : Գիմադիր շարժում մի չեն ըներ այն բազուկներ , որ տիեզերաց ահագին գունդերն կը շարժեն , կը զիջանին ի կապանա և ի բեւեռ : Աս ի՞նչ հրաշք է . լիուլի կարողութիւն , լիուլի անմեղութիւն մէկ կողմ , լիուլի տկարութիւն և լիուլի անիրաւութիւն միւս կողմ անպատիժ :

Ի վերայ խաչին , ահեղ չարչարանաց մէջէն ինչ աչօք կը հայի ի թշնամիս իւր : Զաշխարհ ջրով լեցուցած , բոլոր մարդոց առատ և անոյշ ջուր է պարգևած ձրի , սակայն նոքա քացախ կը մատուցանեն Նմա երբ կը պապակի : Այսպիսի անազորոյն թշնամեաց վերայ նոյնժամ կը նայի առանց ցասման և առանց վրէժխնդրութեան ոգւոյ : Մանաւանդ թէ , ո՛վ հրաշալեացս , կը նայի ի նոսա հեշտ , ներող և կարեկից աչօք . և կը մտղթէ առ Հայր «Թող սոցա :» Ի փրկութիւն և յերջանիկ կենդանութիւն իւր թշնամեաց կը մեռանի . որպէս զի Արդարութեան վրէժխնդիր ձեռքէն աղատէ ապստամբ մարդկութեան կեանքը , զիւրն կու տայ փրկանք : Ո՞ր միտք կրնայ այս սիրոյն բարձրութեանը հասու լինել , այս տիեզերահրաշ սքանչելեաց , թըշնամոյն բարերարելու այս վսեմ օրինակին :

Յիսուս այսպէս կը մեռնի ի խաչին անարգանաց :

Ինչ նախատինք և չարչարանք որ կրեց Յիսուս հանդերձ իւր մահուամբ՝ կ'անուանենք «խաչ Յիսուսի» : Սիրոյ այս փառաւոր և գերապանծ գործն է , որ աշխարհ յիմարութիւն կը կոչէ . ի՞նչ ճըշմարտութիւններ կը քարոզէ խաչն , ի՞նչ սէր , իմաստութիւն , զօրութիւն , ևն , կը նշանակէ նա : Այո՛ , խաչն զԱրարիչ կը ցուցնէ մարդկան իւր սիրելի և գրաւիչ ստորոգելեօքն , անհուն սիրով , խոնար-

հութեամբ , հեղութեամբ , ողորմութեամբ և իմաստութեամբ : Միանգամայն ցուցիչ է թէ հոգին մեծ արժէք ունի յաչս Աստուծոյ , թէ անդր քան զգերեզման կեանք կայ , թէ այն կենաց աղէտք կամ երանութիւնք մեծամեծ են : Ո՞վ կրնայ , ո՞ր գիտուն , ո՞ր իմաստուն , ո՞ր փիլիսոփայ կրնայ գէթ մտածել այսպիսի իմաստուն դարման : Մարդուն անդգամ , անխտահ և անհաւատ սիրան բժշկելու համար անկարելի է գտնել ազդողագոյն դարման :

Զկայ և չկայ մտածութիւն մը առաւել նպաստաւոր յուղղութիւն մարդուն քան զոր ինչ ըրաւ Յիսուս ի փրկութիւն նորա . այո՛ , նըպաստաւոր և օժանդակ մտածութիւն դառնալու առ Աստուած , իւր բոլոր մարմնական , իմացական և բարոյական ոյժն նուիրելու փրկչին , հաւատով խնդրելու ի Նմանէ ամենայն բարիք և շնորհք , վստահութեամբ հնազանդելու նորա օրինաց , հեղ լինելու , խոնարհելու , գթալու , ներելու , նեղութեանց և անիրաւութեանց տանելու վեհանձն լռութեամբ և անխոնջ համբերութեամբ :

Ոչ միայն Յիսուսի վարք , այլև նորա աւանդած սկզբանց իւրաքանչիւրը կը փայլի աստուածային իմաստութեամբ : Ամէն անոնք որ անկեղծ ճշմարտութեամբ կը կարդան Ս . Գիրքը , կը համոզուին թէ Յիսուս Քրիստոս աշխարհի լոյսն է , անկեալ մարդկութեան փրկիչն է : Ինչպէս որ ամէն նիւթ և մետաղ իւր տարբեր ճառագայթն ունի , այնպէս որ գիտունք ցոլացեալ լուսոյ ճառագայթներէն կը գիտնան թէ երկնային մարմինք ինչ նիւթերէ բաղադրեալ են . այնպէս ալ Յիսուսի և Ս . Գրոց գերազանցութիւնքն ուշիւ գիտող ո՛ւրիշ մարդու անհնար է չառնուլ ի միտ թէ նոցա ծագումն նոյն ինքն ի Հօր Աստուծոյ է :

2 . ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ Ի ԲԱՐՁԱՆՅ

Յիսուս ըսաւ աշակերտացը . «Նստարուք ի քաղաքիս յերուսաղէմ , մինչև զգենուցուր զօրութիւն ի բարձանց :» Յովհաննէս ըսաւ վասն Յիսուսի . «Նա մկրտեցէ զձեզ ի Հոգին Սուրբ :» Աւետարանաց մէջ բազում ուրեք բացայայտ ցուցուած է Ս . Հոգւոյն անհրաժեշտ կարևորութիւնը :

Յիսուս հզօր ճշմարտութիւններ աւանդեց , սակայն նաև սա ճըշմարտութիւնը աւանդեց թէ առանց Աստուծոյ մասնաւոր օգնութեան անհնար է մարդոց կանգնիլ անկմանէն : Կ'ուզէ նա որ իւր գիրքը կարդացող աշակերտներն միշտ զգան թէ աստուածային զօրութեան կարօտ են և խոնարհութեամբ խնդրեն զայն հանապա-

զոր իբրև հոգւոյ հաց կենսաւետ : Եթէ այսպէս չլինէր, մարդիկ նիւթականութեան կը յարէին և միջոցը բաւական համարելով՝ Աստուծոյ հետ պաղ յարաբերութիւն պիտի ունենային :

Որպէս զի Յիսուսի աշակերտն ոչ միայն իմացականութեամբն այլև սրտին ու կամօքը նորոգուի, պարտի Ս. Գիրքը կարդալուն հետ Աստուածաշունչ զօրութիւն խնդրէ ի Յիսուսէ, որ մարդասիրական և աստուածաշնչական զգացմամբ սիրտը մաքրուի և կամքն իւր գերութենէն տակաւ առ տակաւ ազատի :

Ըստ երկու գլխաւոր միջոցներուն զոր Յիսուս կը դործածէ ի դարման մարդոյ, երկու միջոց կայ, զոր պարտի մարդ ի կիրարկանել որպէս զի ընդունի զգարման : Այս երկու միջոցներն են ընթերցումն և աղօթք, երկու երակներ, որոց միջոցաւ հիւանդ մարդը զօրութիւն պիտի ընդունի ի հոգի իւր, և պիտի լինի ինչ որ պարտի :

Ա. ԸՆԹԵՐՅՈՒՄՆ

Արարչին կամքը կարդալ : Արարչին վեհ ու վեհ ստորոգելիքը կը պատմեն տիեզերք : Ուստի Յիսուսի աշակերտին օգտակար է պարապել յուսումն ազգի ազգի դիտութեանց : Սակայն ամէն մարդու պարագայք թոյլտու չեն այս :

Բայց տիեզերն երկու է : Կայ տիեզերք մի, զոր կրնայ մարդ իւր ձեռաց վերայ առնուլ, այնչափ փոքր է . սակայն կայ անոր մէջ անհուն ընդարձակութիւն, որում անհաս է միտք մարդկային : Այս տիեզերի մէջ կը տեսնես խորութիւն և բարձրութիւն անսահման ինչպէս միւսոյն մէջ : Այո՛, կայ Աստուածաշունչ գրոց մէջ Յիսուսի խոր զիջումը, որոյ չափն չենք կրնար ըմբռնել, ողորմութեան և սիրոյ անսահման ընդարձակութիւն, կատարելութեան անհաս բարձրութիւն : Նիւթական տիեզերին մէջ Աստուծոյ սրբութիւնն ու ողորմութիւնը չեն գար ի նշմար, այլ զօրութիւնը, իմաստութիւնը, բարութիւնը և արդարութիւնը, որոց շնորհիւ մարդ ի գոյ եկաւ, իսկ այս դարմանալի տիեզերին մէջ արեգափայլ կը փողփողեն Արարչին սրբութիւն և ողորմութիւնը որոյ շնորհիւ մարդ երկրորդ անգամ կու գայ ի գոյ, կու գայ ի կեանս ճշմարիտ :

Ահա այս քաղցր ստորոգելեաց արդիւնքը կարդալով Նոր Կտակարանի մէջ, մարդ առաւել քան զառաւել Արարչին բարեկամութեանն ու յարաբերութեանը բաղձանք կ'զգայ, իբր թէ այս յանկուցիչ ստորոգելեաց, սիրոյն և ողորմութեան ձգողութենէն քաշուելով հետզհետէ յԱրարչին և ի Հայր իւր կը մերձի : Նաև իւր

սրտին սէրն ու ողորմութիւնը կը սնանին և կը զարգանան այն ստորոգելեաց ազդեցութենէն :

Միայն թէ չ'կարծուի թէ այս ընթերցման երակէն եկող մնունդն սպառելի է . անդամ մի ընթեռնելով կամ քաշելով չառնուիր բոլոր մնունդն, սխալ է : Ուշադրութեան շրթունքով հետզհետէ որչափ աղէկ բռնէ մարդ Ս. Գրոց կաթին ստինքը, այնչափ առատ դամքան զգամ կը ծծէ անխարդախ և բանական կաթը, և այնչափ առաւել համ կ'առնու : Մարդ ամէն օր պահիկ մի այս ստեանց պարտի յարիլ, անհուն իմաստութեան ստեանց, և մնունդ առնուլ, որ անսպառ կը հեղու և կը յորդէ որչափ երկարակեաց կենօք զայն վայելէ մէկը : Մանաւանդ թէ մարդ որչափ և զարգանայ բարոյական զօրութեան մէջ տակաւին կատարեալ չլինիր, և կարօտ է միշտ այն մնունդեան : Նաբօլէօն կ'ըսէ թէ Աւետարանը «կարդալէն չեմ ձանձրանար, ամէն օր և միօրինակ հաճութեամբ կը կարդամ» : Քրիստոնէական զգացմունք և Աստուած ճանաչելու տենջն է այն համեմը որ ամենէն աւելի քաղցր կը դործէ զՍ. Գիրս . սակայն գիտնական և բանասիրական դիտմամբ իսկ զանոնք ընթեռնուլ մեծ հաճոյք կրնայ լինել ուսումնականաց . քանզի այս գրոց մէջ ամէն տեսակը կայ . պատմութիւն, բանաստեղծութիւն, խրատ, վարդապետութիւն, ատենախօսութիւն, և այնչափ սքանչելի է իւր լեզուին կողմանէ շատ տեղ, որ ոչ մէկ մարդաշունչ զիւր կրնայ ի կշիռ դալ ընդ նմա : Այս տիեզերն ըստ ամենայնի կատարեալ է :

Բ. ԱՂՈԹԵԼ

Մարդ ի պատկեր, ի նմանութիւն Աստուծոյ արարչադործեալ է, և օրինաւոր յարաբերութիւն ունենալով կրնայ նորոգիլ ի նմանութիւն Նորին, յորմէ անկեալ է : Ս. Գիրք ընթեռնուլ իբրև Արարչին խօսքերն, Արարչին հետ յարաբերութիւն ընել է . սակայն պարտ է «ստէպ կալ աղօթից» և իւր սիրտը բանալ նմա, խնդրել ի նմանէ զՍ. Հոգին, որով կարենայ մարդ Աստուծոյ հաճոյ լինել իւր բոլոր շարժմանց մէջ, և մատուցանէ նմա շնորհակալութիւն, խոստովանի իւր զանցառութիւններն :

Աղօթել, խօսիլ առ Ին դերաբուն, ի՞նչ փառաւոր դործ : Աղօթել, փառաբանութիւն մատուցանել իւր և համայն էից Արարչին և խնամակալին, Բովանդակին ամենայն կատարելութեանց . որպիսի՞ կարեւոր պարտք : Աղօթել, հոգւոյն վերքերն բանալ ամենակարող բուժիչ ներդործութեան առաջի, ի՞նչ կարեւոր դործ : Աղօթել,

տկարութիւններն, դժուարութիւններն և շուարումներն հզօր և իմաստուն Հօր յանձնել. ի՞նչ մխիթարութիւն: Աղօթել, հոգւոյն աղնիւ ցաւերն, աղնիւ ուրախութիւններն, աղնիւ իղձերն զարթուցանել և յուզել. ի՞նչ ազգու միջոց հոգին աշնուագոյն ընելու: Աղօթել, անհուն իմաստութեան նայիլ, անհուն սիրոյ և անսահման բարձրութեան յաւիլ. ի՞նչ նպաստաւոր դիրք զանձն ճանաչելոյ և հպարտութիւնը կործանելոյ: Աղօթել վերջապէս, նստիլ կատարելութեան տիպարին առջև. ի՞նչ կարեւոր և օգնական դիրք ի կենդանութիւն այն տկարացեալ նմանութեան, որով Արարչին պատկերն է մարդ:

Սակայն որովհետև մարդ տկար է, անկեալ, գերի, տղէտ և թերութեամբ վարակեալ, հնարաւոր է որ կարենայ Հզօրին, Բարձրելոյն, Ազատին, Իմաստնոյն և կատարելոյն առջև ելնել արժանաւոր խոնարհութեամբ, պատկառանք, եռանդեամբ և սիրալիր զգացմամբ. ոչ, հնարաւոր չէ: Այսպիսի գործ մի պատժոյ և ցասման Արարչին ոչ թէ շնորհացն է արժանի: Բայց Յիսուս այնպիսի իմաստուն և մարդասէր կարգադրութիւն ըրած է, որ մարդ կարենայ այնչափ ակտաւոյժ և սիրամանոյց յարաբերութիւնը վայելել. «յանուն իմ» խնդրեցէք ըսած է. իւր աշակերտաց աղօթքն, թէև անարժան, սակայն իւր ձեռքովն կը մատուցանէ ՚ի դահ Հօր. և զՍ. Հոգին կ'առաքէ սրտին հետ խօսելու և զայն յարժանաւորն համոզելու և խրախուսելու:

Ահա ասիկ այն իմաստուն եղանակն և հզօր դարմանը, որով Յիսուս, անկեալ մարդկութեան բժիշկն, կը դարմանէ զմարդ: Մարդկային ընկերութեան մէջ մի անհատը առանձինն խնամով կը դարմանէ և այսպէս բոլոր աղգերն կը կանգնէ: Անհատը անդեամբ կը զօրացնէ և ի նմանութիւն Արարչին կը բարգաւաճէ զայն, կատարելութեան և ճշմարիտ մարդկութեան կը տանի օր ըստ օրէ, և այսպիսի անդամներէ բաղկացեալ աղգ մի օր քան զօր զօրութիւն և կեանք կ'առնու:

Յիսուսի դարմանը մարդուն բարոյական ակտաւորութեանը կը վերաբերի, յորմէ կ'աղբերանան աղգաց և անհատից աղէտը. ուստի որչափ բարոյականը բարւոքի, նոյնչափ աղէտը կ'ամբըին: Յիսուսի դարմանը, կ'ըսեմ, թէև անուղղակի, սակայն իբրև առաջին աղգու միջոց, կը բարւոքէ մարդուն նաև նիւթական և իմացական վիճակն: Այս կէտը համառօտիւ պարզենք:

1. ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆ

Արդէն առիթ ունեցած ենք ըսելու թէ ակտը և տկարութիւնը մարմնոյ կը պատճառին առաւելապէս ի վատթարութենէ բարոյականի:

Յիսուսի ճշմարիտ աշակերտը կը խորշի և կը գարշի շնութենէ, քրկորածէտութենէ, անգործութենէ, որ աղբիւր են ակտից: Նա չուզէր այն փառամոլութիւնը որ զմարդ ծանրակիր մտատանջութեամբ կը չարչարէ. ոչ այն արծաթսիրութիւնը որոյ միմամբ քարէ ի քար կը զարնուին ագահք. ոչ այն ցասմնոտութիւնը որ կը լափէ մարմնոյ ոյժը. ոչ այն ոգելից ըմպելեաց մոլութիւնը որ զմարմին կը հրդեհէ և կը չարչարէ, որ զախտս և զմահ կը հրաւիրէ. ոչ այն երկիւղն և մարմնածախ կասկածներն որ իբրև որդունք կը կրծեն զսիրտ գողոց, խարդախաց, մատնչաց, սպանչաց ևն:

Ընդհակառակն Յիսուսի հաւատարիմ աշակերտաց հոգին ընդհանրապէս յանգործու կայ. խիղճը բարոյական ճշմարիտ ուրախութեանց խնձոյք կը վայելէ. ամենէն հզօր և իմաստուն էակը իւր պաշտպան և Հայր ունի. ներկայի, ապագայի և յաւիտենականութեան համար աներկիւղ և անկասկած է. երջանիկ է. և ի հարկէ այսպիսի հոգւոյ արքանեակ մարմինը առողջութիւն և զօրութիւն կը վայելէ. այս բնական է:

Ուրեմն դատարակութեան մարմնական ճիւղոյն կեանքն քրիստոնէական ոգիէն կը բղխի, առանց որոյ ազգի մի մարմնական դատարակութեան էական պայմանը կը պակսի: Իսկ որ աղգ որ է Յիսուսի աշակերտի եռանդեամբ, այն կ'ազատի այն սովորութիւններէն որ զմարմին կը մաշեն և այն մոլութիւններէն որ զայն կը հաշեն, սեռական կարողութիւններն կը կործանեն, և այլ և այլ ակտից սերմանիքը կը ցանեն յապագայս: Մոլութիւնը առաւել կոտորած կ'ըմանիքը կը ցանեն յապագայս: Մոլութիւնը անպատակութիւններն. ուստի նեն ազգի մի մէջ քան բարբարոսաց ասպատակութիւններն. ուստի երբ ազգին անհատը ազատին ի մոլութեանց և անգործ լինի իրենց ներքին կացութիւնը, արագ կ'աճի այն աղգ և կը բարգաւաճի:

2. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Որովհետև քրիստոնէական ոգին կեանք է մարմնոյն, հետեւապէս առողջութեամբ կրնայ տոկալ աշխատութեանց, մտաւորական և մարմնական վաստակոյ, որով և կը շահի:

Մոլութիւնն ու դատարակասիրութիւնը շատերու աղքատութեան

երջանկութեանը պատճառ պիտի լինէր, նաև այս աշխարհիս մէջ մեր երջանկութեանը պատճառ է:”

Յիսուսի շնորհաց օրհնեալ և երկնատուր կրօնքը ամենայն բարեաց պայման է: Այն մարդը, այն ժողովուրդը որ անձնատուր է Յիսուսի, այն Հոգի Արքային, կ’ընդունի ի նմանէ իւր ուղղութիւնը, իւր դրութիւնը, իւր կեանքն, նաև քաղաքակրթութիւնը, որ դիւրածին և ապահով պտուղ է Գրիստոնէութեան: Ճշմարիտ է թէ աշխարհի արդի լուսաւորութեան կամ քաղաքակրթութեան աղբիւրը Գրիստոնէական կրօնն է: «Կառավարութեան մէջ քաղաքական իրաւունք մի, պատերազմի մէջ ալ ազգաց իրաւունք մի է թէ կայ, պատճառը քրիստոնէութիւնն է:» Կիլզօ ևս կ’ըսէ. «Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ Գրիստոնէութիւնը լուսաւորութեան առաջնորդեղաւ . . . քանզի մարդոց զգացմունքը փոխեց, և նոցա միտքն ու բարոյականութիւնը զտեց:”

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Այլ թուի ինձ թէ որ ինչ ցայտալայր ըսուեցան՝ բաւական են սա հետեւութեան վերայ զկայ առնելու հաստատապէս թէ մեր ազգին վերականգնումը, կամ, ֆիզիզական, իմացական և բարոյական կեանքը ճշմարիտ քրիստոնէութեան մէջ է. և ուստի ով որ ազգասէր է, ով որ ի փրկութիւն ազգին բան մը ընել կ’ուզէ, կը պարտի ջանալ որ ազգին մէջ Աւետարանը և Գրիստոնէական ոգին տարածուին:

Հոս ինչ ինչ միջոցներ պիտի ցուցնեմ ի նպաստ այս գործոյն:

1. ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ Ս. ԳԻՐԳ

Աշխարհի և ազգաց վերականգնման այս գիւրքը, հիւանդութեան այս դեղազիւրը արդեօք է՞ր մինչև ցարդ աշխարհաբար հայերենի չթարգմանեց մեր ազգը:

Ոմանք կ’ըսեն թէ Հայ կղերքը Հաւանիւր այսօր, առահի մի գուցէ ժողովուրդը լուսաւորի: Ես կ’ըսեմ, պատճառն այն է, որ դեռ եկեղեցականք և ոչ-եկեղեցականք զգացած չեն թէ այս գիւրքը ժողովրդեան մարմնոյն, խելքին և սրտին կենսաւորիչ հայն է:

Կիսոց պատճառանքն ալ գրաբարի սէրն է, կ’ըսուի: Կը խիթան թէ գրաբարն ի սպառ կը խափանի և կը թաղուի, եթէ եկեղեցւոյ

աղաղամանց մէջէն ելնէ, իբրև իւր վերջին ապաստանարանէն: Իբրև թէ գրաբարն վաղ կամ յապաղ ազգին լեզուն ընելու համար՝ պէտք է որ եկեղեցեաց մէջ լսելի լինի:

Արդեօք այս սխալ խորհուրդն ունեցող շատեր՞ կան:

Այն չէ այժմ խնդիր թէ գրաբարն ժողովրդական կարելի՞ է ընել թէ ոչ, պէ՞տք է ընել թէ ոչ, կամ ինչ աստիճանաւ և փոփոխմամբ լաւ է ընել: Խնդիրն սա է թէ Ս. Գրոց աշխարհաբար թարգմանութիւնը արդեւք չէ այնպիսի նպատակի:

Վասն զի գրաբարն միայն Ս. Գրոց մէջ չգտնուիր, մեր ոսկի դարուն մատենագրութիւնը, զոր Հայը միշտ պիտի մեծարէ ի սրտէ, գրաբար է, և ոչ ոք պիտի հաւանի որ նախնիք իրենց լեզուան չըխօսին իրենց ազգին և զաւակաց: Դարձեալ, թէև Աստուածաշունչ գրոց աշխարհաբարն կարդացուի, գրաբար թարգմանութիւնը ձեռքէ չանկանիր, գրաբարին տեղեակներն զայն կը գործածեն, և միշտ գրաբարի հարստութիւնն ու փառքը կը լինի:

Միթէ նոր մատենագրութիւնը պատուականագոյն մասամբ գրաբարի գրկաց մէջ չէ՞: Միթէ արեւմտեան Հարբ, մեր մատենագրութեան սոյն վերկենցաղոյն պատճառք, գրաբարը չգործածեցի՞ն ընդհանրապէս: Հ. Բագրատունի, Հ. Հիւրմիւզ ևն քաջ մատենագիրք դրաբարին այնպիսի կենդանութիւն մի տուին, յայն բարձրութիւն վերացուցին զայն, որ ոչ ոք կարող է ուշիւ դիտել զայն առանց ըզմայլման:

Թող Աստուածաշունչը աշխարհաբար թարգմանուի, և եկեղեցւոյ մէջ աշխարհաբարը կարդացուի, որ ժողովուրդը շինութիւն առնու. յայնժամ գրաբարին կեանքը չվերջանար: Գրաբարը թաղելու որոշում խիստ դժուար է, օգուտ, փառք, ազգասիրութիւն և կատարեալ լեզուի մի կարևորութեան զգացումն համապէս կը ջատագովեն գրաբարն. վախ չկայ կորստեան:

Ս. Գրոց աշխարհաբարն ոչ միայն գրաբարին մահաբեր չէ, այլ և, ընդհակառակն ինձ կը թուի թէ, նորա վերականգնման այնչափ նպաստաւոր է որչափ կարևոր է ազգին կանգնմանը:

Ա. Վասն զի չկայ գիւրք մի, որ ազգի մէջ լեզու տարածելու այն տրամագրութիւնն ունենայ, զոր ունին Ս. Գիւրք. քանզի անիկայ կարգ մի մարդոց գիւրք է, ինչպէս ուրիշ գրքեր են, այլ ազնայն հաբէ: Փիլիսոփայն և ռամիկն, ուսեայն և ոչն, ընչեղն և անինչն, տէրն ու գերին, իշխանն և իշխեցեալն, մանուկն և ծեր, արուն և էգ առ հասարակ զայն ընթերցող պէտս ունին, և պիտի կարդան վաղիւ, եթէ այսօր ոչ: Ուրեմն Ս. Գիւրքն, այնու զի իւրաքանչիւրի

սերտ և յատուկ վերաբերութիւն ունի, յարմար է ամէն դասու մէջ լեզուի մասին ընդհանուր օրինակ լինելու, և ազդեցութիւն տարածելու:

Աստուածաշունչն այնպիսի գիրք է, զոր ոչ միայն ամէն ոք պիտի ընթերցու, այլ և յաճախ պիտի ընթերցու, այնու դի նորա խորհուրդք անսպառ են, իմաստք նորանոր կը բխեն, քաղցրութիւնն անհրաժեշտ է, և մարդ ցկեանս կարօտ է զայն կարդալու: Շատ յարմար է ուրեմն լեզուի բարեկարգութիւն գործելու ազդի մէջ՝ սրտի բարեկարգութեան հետ:

Ս. Գրոց խորհուրդք և խնդիրք այնպիսի են, որոց վերայ ժողովուրդն առաջ պիտի բանալի: Շատ հետաքրքրական և ջերմ վիճաբանութեանց առիթ կու տան Ս. Գիրք, նաև մեծամեծ պատճառներ կ'ընծայեն լուրջ խորհրդակցութեանց այն ծանր խնդրոց վերայ՝ որ մարդկան աստի և անտի կենաց որպիսութեանը կը վերաբերին: Այն խնդրոց վերայ պիտի խօսի երբ եկեղեցւոյ մէջ դաս առնու, երբ բարեկամաց հետ խօսակցի, երբ ընտանեաց մէջ աշխատի ի բարոյական շինութիւն նոցա: Եւ քանզի այս խօսակցութեանց նիւթերն Ս. Գրոց պատմութիւնք, վարդապետութիւնք և սկզբունքն են, բնական է որ նոյն Գրքին բառերն և ձևերն գործածեն, որով Ս. Գրոց քերականական ոճն ու լեզուն կը լինին ժողովրդական:

Երանի՜ թէ անյապաղ աշխարհաբարի թարգմանուէին Աստուածաշունչ Գիրք. երանի՜ թէ Ս. Պատրիարք Հայրն և կրօնական ժողով այս խնդրոյն ուշ ընծայէին. երանի՜ թէ Հայ երիտասարդք, քաջեր, բողոքէին եթէ անհոգութիւնը դեռ շարունակէր:

2. ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԳՆ ՀԻՄՆ ԼԻՆԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

Ձիք դաստիարակութիւն առանց Ս. Գրոց: Համարձակ կ'ազդակեն մի յունկն ամենայն Հայոց, բարձրաձայն կը գոչեմ ասիկայ ազգիս երիտասարդաց, վարժապետաց, խմբագիրներուն, վարժարանից տեսչութեանց և հոգաբարձուաց:

Առանց Աւետարանի ոգին ի սիրտս ուսանողաց մտածանելու ջանից թերի են ամենայն ջանք. առանց Աստուածաշունչը ուսուցանելու աշակերտաց անհիմն են ամենայն ուսմունք, վրաստակար և կործանիչ իսկ են: Քրիստոնէական ոգին է կեանք մարմնոյ, իմացականութեան և կամաց. ապա առանց Քրիստոսի Գրքին ճշմարտութիւններն իբրև աղ, իբրև համ, իբրև մեղք խառնելու մարմ-

նական և իմացական դիտութեանց հետ, նոքա ամենայն թափուր կը մնան ի զօրութենէ և ի մենդենէ, նոցա զօրութիւնը թունաւոր կը լինի Հայ կեանքին:

Այս ճշմարտութիւններն դառն թէ քաղցր, ինչպէս ալ թուին, ճշմարտութիւն են, ցուցինք ասիկայ. վերստին հաստատելու պէտք չկայ:

Ս. Գիրքը բոլոր Հայ վարժարանաց մէջ անհրաժեշտ դասագիրք պէտք է լինի. այո՛, նոյն իսկ Ս. Գիրքը, թէև ուրիշ կրօնական գրեան գտնուին: Կրօնական կամ բարոյական դաստիարակութեան բուն աղբիւրը Ս. Գիրքն է, զայն աշակերտաց ուսուցանել պարտ է հանապազօրեայ և կանոնաւոր դասատուութեամբ, և այն ոչ իբր վերացեալ դիտութիւն, այլ իբրև գործնական առաւել քան զայլ ուսմունս:

Սուրբ Գրքէն դաս պատրաստել պարտին աշակերտք, դասատուն հարցաքննէ, բացատրութիւն ընէ, յորդոր կարդայ, վարուց սկզբունքն պարզէ, տայ ի միտ առնուլ, և երբեմն ճառի նիւթ տայ Ս. Գրքէն, որ առիթ լինի Ս. Գիրք քննելու: Դասատուք պարտին յատուկ խնամով տալաւորել ի միտս աշակերտաց Ս. Գրոց հիմնական վարդապետութիւններն և սկզբունքներն, թէ մարդ անկեալ է, թէ նորա կանգնումն ինչ զօրութեանց կարօտ է, թէ այն զօրութիւններն ստանալու ինչ միջոցներ կան, թէ ո՛վ է մարդկային ազգին բարեբարն և փրկիչ, ո՛վ է մարդկային կատարելութեան աւելար և օրինակ գերազանց, որում պարտին հետևիլ:

Երբ, ո՛վ անկեալ հայութիւն, քո դասերը և ուստերը Աստուածաշունչ ճշմարտութեամբ և ոգւով պարարեալ եղան են վարժաւորանի գրկէն, այն նախակրթարանէն, և մտնեն կրթութեան բուն հրապարակն ու դպրոցը, յաշխարհ, դիտցիր որ նոքա ճշմարիտ մարդ-բարոյն համար, օգնել ընկերաց, սիրել զիրար, բարեբարել ազգին, գործել ժիր գործունէութեամբ: Նոքա պիտի կարող լինին համաշունչ և համակիր լինել, յարատեւել յաշխատութիւնս, յաղթել դժուարութեանց, տոկալ նեղութեանց, տանել աղիտից ի սէր ընկերին, զոհել զժամ, զգրամ և զկեանս յօգուտ ազգի և աշխարհի. քանզի Նա, որում կը հետևին, Յիսուս, որում կը նային, սիրալիր և անձնանուէր էր, կատարեալ էր:

Բա՛րէ, ո՛ր էր որ մեր վարժապետք երկնէին վարժարանաց ուրովայնէն ծնանել առողջ, կորովամիտ և մանաւանդ Քրիստոնէայ Հայեր:

3. ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՔ

Կիրակնօրեայ վարժարանը ևս գլխաւոր միջոց են ֆրիստոնէական ուսմունքն և ողին աղգին մէջ տարածելու : Սակայն մի լիցի կարծել այն կիրակնօրեայ վարժարաններն , ուր թուաբանութիւն , ֆերականութիւն , Տրամաբանութիւն և նման դասեր կը տրուին : Կիրակնօրեայ վարժարանի նպատակն պիտի լինի Աստուածաշունչ ուսուցանել :

Այս ուսումը պիտի աւանդուի նախ եկեղեցւոյ մէջ : Եկեղեցին ոչ միայն միասնական փառաբանութեան տեղի է , այլ և կրօնի ճշմարտութեանց սեղան մի հոն պէտք է դանէ ժողովուրդն , որ անկէ վայելելով սնունդ ընդունի : Ուստի կիրակնօրեայ պաշտաման մէկ մասն պէտք է լինի : Եկեղեցականը Աստուածաշունչէն կանոնաւոր դաս տալու են :

Նաև ցերեկը դեռահասից համար դաս լինի նոյնպէս Աստուածաշունչէն , և դասատուք լինին դպրոցաց վարժապետներն կամ եկեղեցականք :

Եւրոպական աղգաց ոմանց և Միացեալ Նահանգաց մէջ կիրակնօրեայ վարժարանաց մեծ կարեւորութիւն կը տրուի . քանի՜ մեծադանձ վաճառականք և նշանաւոր գիտունք այսպիսի վարժարանաց մէջ կը դաստարեն մեծ եռանդեամբ : Եւ կիրակի օրեր ամէն քաղքի մէջ հաղարաւորք կը փութան ի լուր կիրակնօրեայ դասուց :

Ճշմարիտ է որ յոյժ սակաւաթիւ են Հայ եկեղեցականք որ կարող լինին օգտակար կերպով ժողովրդեան դաս տալ յեկեղեցւոյ . սակայն կան վարժապետներ , որ կրնան կիրակնօրեայ վարժարան հաստատել և դասատուել . երանի՜ թէ դոնէ այս վերջինք փութային ի դործ :

4. ԺԱՌԱՆԳԱԴՈՐԱՅ ՎԱՐժԱՐԱՆՔ

Ինչ թանձր խաւար կը ծածկէ Հայ կղերն , հաղուադիւտ բացառութեամբ : Ժողովուրդը եկեղեցւոյ մէջ ուրիշ բանէ ոչ , այլ միայն պաշտօնէից քարոզէն և դասէն կրնայ օգտիլ . վասն զի երգոց և աղօթից լեզուն գրաբար է , և շատ տեղ գրաբարէն անգին բան մի , զոր ժողովուրդն չէ կարող հասկնալ . և ոչ յոյս կայ որ ժամանակ մի յետոյ հասկնայ : Ի փորձոյ գիտեմ զայս . ոչ սակաւ տարիներ քերականութիւն ուսած և գրականութեան մէջ բաւական յառաջագիմած պատանեաց խօսքեր հարցած եմ շարականներէ , չեն կա-

բացած թարգմանել քանի մի ժամ խորհելով : Քանի՞ քահանայ կըրնանք գտնել որ կարենայ այն խրթին համարներն թարգմանել : Ո՛ր կը մնայ հասարակ ժողովուրդը , որ ոչ ուսած է , ոչ ժամանակ ունի լսածին վերայ մտածելու , և ոչ իսկ յստակ լսել եղանակին պատճառաւ :

Ուրեմն քարոզութենէ շինութիւն պիտի ընդունի ժողովուրդը , բայց քարոզիչը սակաւաթիւ են , և օրինաւոր քարոզիչք բոլոր աղգին մէջ քանի մի հատ : Կու տան վարդապետներ և քահանայք ոմանք քարոզ , սակայն զնոյն կը յեղյեղեն ամ ըստ ամէ . լսելիք կը խոնջին , իսկ սիրտը և միտք անզգայ և անպտուղ կը մնան :

Այս պատճառաւ ժառանգաւորաց լաւ վարժարաններ պէտք են աղգին , որպէս զի եկեղեցական օրինաւոր պաշտօնեաներ պատրաստուին , կարենան քարոզել և դասեր տալ եկեղեցեաց մէջ օգտակար եղանակաւ :

5. ԾՆՈՂՔ ԻՐԵՆՅ ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԸ ԿԱՏԱՐԵՆ ԸՆՏԱՆԵԱՅ ՄԷՁ

Քանի՜ սակաւաթիւ են այն հայրեր , որ իրենց պարտուց ընդարձակ սահմանը կը ճանաչեն : Հարք , ընդհանրապէս , այնպէս կ'ընթանան , իբր թէ իրենց պարտքը լինէր ընտանեաց մարմնական պիտոյքը ընուլ , պահել ի մերկութենէ և յանօթութենէ : Կը թուին նըկատել զոուն իբր պանդուկ կամ իջեան , ուր իրենց հաճոյքն ու պիտոյք կրնան գտնել դիւրագին :

Ո՛րչափ կարեւոր է որ ճանաչեն ծնողք թէ ընտանեկան կազմակերպութիւնն առաւել բարձր ու վեհ նպատակ ունի , թէ ընտանիք որովայն է ուր աշխարհի ապագայն ի յղութիւն , ի ծնունդ և ի զարգացումն կու գայ . թէ ծնողաց վարուց աղգեցութիւն զաւակաց միջոցաւ կանցնին այր յընկեր և կը ծաւալի բոլոր աշխարհ ներկայ և ապագայ . թէ ժողովրդեան և աղգի անկումն ու կանգնումը նոյն իսկ յընտանեաց կ'առնու սկիզբն . թէ , հետեւապէս , մինչև որ ընտանիք չբարեկարգուին՝ Աղգային բարեկարգութիւն մտածել այլանդակ երազ է :

Չէ ինչ դժուարին նկատել թէ աղգի մը առողջութեան կամ ֆիզիկական շինութեան , հարստութեան , աճման , ևն , վիճակը ընտանեկանէն կախեալ է : Ընտանեկան անմաքրութիւնը , անբարեխառնութիւնը , վաղակատար ամուսնութիւնը , նորասիրութիւնը , պճնասիրութիւնը , վատթար ընտանեւարութիւնը , գժտութիւն ընտանեկան , տարածած բաժանմունք , ահա այսպիսի են պատճառք

վատառողջութեան և աղքատութեան . ընտանեաց ծոցին մէջ են այս պատճառներ , ոչ թէ կառավարութեան մէջ . ուրեմն ընտանեկան կացութիւնը բարւոքել պէտք է : Ամէն մարդ իւր բնաւորութեան հաստագոյն գծերն ընտանեկան յարաբերութեանց մէջ կ'ընդունի ի տղայ տիս , վարժարանի աղգեցութիւնը երկրորդ է :

Արդ , ճշմարիտ ընտանիք կազմելու համար Աւետարանի դաստիարակութիւնը հիմն դնել պէտք է , ուրիշ միջոց չկայ : Քան զԱւետարան , ուր ցիտուս կը հրամայէ ձրի և առատ հացի նշխարներն ժողովել որ չկորնչին , ի՞նչ կայ աղքատագոյն ի դարման շուայութեան : Ի՞նչ լաւագոյն դեղ պճնասիրութեան և ճոխածանութեան ընտանեաց քան ճանաչել տանուտէր իրենց զցիտուս , որ չունէր սեպհական տեղ ուր դնէր իւր գլուխ : Ո՞ր այր այնպէս եռանդագին և անձնուրաց սիրով կրնայ սիրել զկին , ինչպէս եթէ օրինակ իւր սիրոյն ունենայ զցիտուսին , որ դրաւ զանձն ի վերկութիւն աշխարհի : Ո՞ր կին այնպէս կրնայ հնազանդիլ , որպէս այն որ կը ջանայ օրինակ առնել ինքեան եկեղեցւոյն առ Քրիստոս հնազանդութիւնը : Արդարեւ ընտանիք մի , որ Աւետարանի լոյսը կը վայելէ և զայն իւր օրինադիրքն ըրած է , երիցս երջանիկ և դրախտի ընտանիք է :

Եւ ո՞վ է այն , որ զընտանիս պիտի հովուէ Ս. Աւետարանի մարդաց և մարմանդից վերայ : Ծնողք , և մանաւանդ հայրը : Ծնողք որչափ մեծ և կարեւոր դործ կը դործեն յօգուտ զաւակաց , եթէ նոցա միտքը կանուխ պարարեն Աւետարանի սկզբամբք : Եթէ կըթեն զնոսա յաղօթս և շարժիլ ի ներկայութեան Երկնաւոր Հօր :

« Ծնողական դաստիարակութեան մէջ , » կ'ըսէ Խրիսեան Հայրիկ , « առաջին մեծ դաս և առաջին մեծ դիտութիւնը կրօն և Աստուածպաշտութիւնն է , և սորա միակ դասագիրքն է Աստուածաշունչ մատենանք » : Պէտք է որ հայրն իւր ընտանիք հաւաքէ իւր շուրջ կարգաց Աստուածաշունչէն մաս մի , խօսի և խօսակցի ընտանեաց հետ , հարցանէ մանկուոյն , բացատրէ , և ի դիմաց ընտանեաց աղօթիւք շնորհակալութիւն , խոստովանութիւն և խնդիրք մատուցանէ Աստուծոյ : Կըթէ նաև զմանկտիւն ի թոթովել աղօթս առ Հայրն երկնաւոր : Այս է հօր քահանայական պաշտօն : Որպիսի՞ օրհնութիւն պիտի լինի այս թէ՛ ընտանեաց և թէ՛ ազգին :

« Ես » կ'ըսէ , Հայր Հիսսէնթ անուանի Գաղիացի քարոզիչը , « երկու անգամ Անդղիա դանուած լինելով , այս եղբակացութեան եկած եմ թէ այն երկրին զօրութիւնն Աստուածաշունչէն է : Հոն տեսած եմ թէ արհեստաւոր և վաճառական մարդոցմէ շատերն , երբ

իրենց դործերէն կամ առուտուրէն տուն կը դառնան , իրենց կանայք ու զաւակունքն առնելով կրակարանին գլուխը կը նստին և անոնց Ս. Գիրքը կը կարդան , և անկէ իրենց պարտականութիւններն կ'ուսանին : Ես այնպէս կը հաւատամ թէ այն ազգին և ուրիշ Բողոքական ազգաց զօրութիւնն ըստ մեծի մասին այս բանէն է : Գիտէ՞ք , ինչու համար Բրուսիացիք յաղթող կը լինին ի պատերազմի . ոչ վասն զի նոցա զէնք լաւագոյն են , այլ այնու զի նոցա դաստիարակութիւն լաւագոյն է քան զհակառակորդացն . նոցա կրօնական կըթութիւնն ալ գերազանց է քան զմիւսներունը : Վասն զի ամէն Բրուսիացի զինուոր իւր ծոցը Ս. Գիրքը մը ունի և կը կարդայ : » Ուրեմն ոչ միայն բանը այլ և փորձը կը հաստատէ թէ Աւետարանի դաստիարակութիւնը զօրութիւն է ընտանեաց և ժողովրդոց . ուստի մեր ազգը պարտի այս միջոցն ալ ձեռք առնուլ ի զօրութիւն և ի կենդանութիւն իւր , և ի դարման ընտանեկան զեղծմանց :

« Ընտանեաց հիւանդութեան դեղը կը փնտռէք , » կ'ըսէ դարձեալ Հ. Հիսսէնթ , « կանգնեցէք նորա սեղանը , սկսեցէք ձեր քահանայութիւնը , զօրացէք ի հաւատս , կըթեցէք , սեղանին շուրջը ժողվեցէք ձեր զաւակունքն և կինը և աղօթեցէք որ ձեր այդ տան գլուխ լինեն յայտնուի երկնից և երկրի : »

ՎԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

« ԳՐԵՑԻ ՁԵՁ , ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ , ԶԻ ԷՔ ԴՈՒՔ ՀԶՕՐԱՅԵԱԼԻ : »

ԱՆՔԻ Եղբայրներ ,

Կը յուսած թէ ձենէ իւրաքանչիւրն նկատեց անձին մասնաւոր վերաբերութիւնը ճառիս բոլոր ընթացից մէջ : Եթէ կային դիտողութիւններ որ դպրոցական ուսմանց և կարգաց վերաբերելով վարժապետաց անկ թուեցան , և ձեզ անկ են նորա , զի և դուք կամ վարժապետ էք , կամ վարժապետի բարեկամ , կամ դպրոցաց հոգաբարձու , կամ հոն ձեր եղբայրներ կ'ուսանին : Եթէ ծնողական պարտք ցուցի , և դուք ծնող պիտի լինիք կամ էք . և ծնողաց բան հասկցնել կարող էք : Եթէ ուրիշ միջոցներ ցուցի բարեկարգութեան որ միաբանութեամբ կամ պաշտօնապէս դործուելու բաներ են , այն

մասին կրնաք առանձինն և հրապարակաւ խօսիլ, համոզել, պահանջել:

Եթէ կը համոզուիք թէ իբարեկենդանութիւն ազդին այս կամ այն միջոցն անհրաժեշտ կամ նպաստաւոր է, ժրութեամբ և եռանդեամբ աշխատեցէք. զգոնութեամբ խորհեցէք. անհոգ լինել վտանգաւոր է: Թէև ընկեր չդնէք, կրնաք իւրաքանչիւր դործել առանձինն ի սկզբան. յիշեցէք աշխարհի պատմութիւններն. Բէ մարդ ինչեր կրնայ ընել, և անձնիւր ոք ի ձէնջ Կառլէ մեծամեծս դործել:

Սակայն սկզբունք ըրէք ձեզ յանձնէ՝ սկսանիլ բարեկարգութիւնը. մի մոռնաք դուք զձեզ: Ձեր համոզումն նախ ի ձեզ իւր պըտուղներն արտադրէ: Նախ դուք խմեցէք այն աղբիւրէն, ուստի ըմպել կը հրաւիրէք զայս: Նախ ձեր վիրաց վերայ դրէք այն սպեղանին, զոր դնել կը պատուիրէք ձեր եղբայր. յայնժամ պիտի հաւատ ընծայեն ձեր բանից և պիտի հետեւին: Այո՛, եղբայրներ, բացէք, կ'ըսեմ, Սուրբ Գիրքը. ձեր քսանեւորս ժամուն մին չեմ ըսեր, այլ մէկ քառորդ ժամը գոնէ տուէք այն վսեմ գրքին, այն մեծաքանակ տիեզերն զննելու, այն աստուածային իմաստութեան գեղափայլ ճառագայթիւք ձեր միտքը լուսազարդելու. այն աստուածային կենսաբուլիս ստեանց կաթը ծծելու: Եւ բացէք ձեր ձեռքերն, բացէք ձեր սրտերն, ձեր տարակոյսներն ու հոգերն, ձեր իղձերն ու մոլութիւններն, թափեցէք հզօր և բազմազուլթ Հօր առջև, և պաւարեցէք նորա օրհնութեամբ ձեր հոգին և ձեր մարմին:

Եթէ այսպէս պատրաստուիք հանապազորդ կրթութեամբ, եթէ վերին ճշմարտութեամբ զինեալ՝ վերին զօրութեամբ զրահիք, ձեր պիտի լինի յաղթութիւն, եղբայրներ, ձեր պիտի լինի յաղթութիւն, Հայ զինուորներ:

ՅԱՆԿ

Յառաջաբան	Երես 5
Գլ. Ա. Մարմնական զօրութիւն	8
1. Մարմնամարդութիւն	12
2. Մարդակազմութիւն	14
Գլ. Բ. Իմացական զօրութիւն	18
1. Մտաւորական փիլիսոփայութիւն	23
2. Բանաստեղծութիւն	27
Գլ. Գ. Բարոյական զօրութիւն	32
Դարմանք ախտից	44
Նախ, անդոր դարմանք	" "
1. Փիլիսոփայութիւն	" "
2. Ուսմունք եւ գիտութիւնք	50
Երկրորդ, լիազօր դարմանք ախտից	56
1. ձշմարտութիւն	" "
2. Զօրութիւն ի բարձանց	59
Ա. Ընթերցումն	60
Բ. Աղօթք	61
Յիսուսի դարմանին արդիւնք	62
1. Առողջութիւն	63
2. Հարստութիւն	" "
Եզրակացութիւն երկից գլխոց	66
Միջոցք ժամանելոյ առ վախճանն	" "
1. Աշխարհաբար Ա. Գիրք	" "
2. Ս. Գիրք հիմն լինել դաստիարակութեան	68
3. Կիրակնօրեայ վարժարանք	70
4. Ժառանգաւորաց վարժարանք	" "
5. Ծնողք իրենց քահանայական պաշտօնը կատարեն ընտանեաց մէջ	71
Վերջաբանութիւն	73

14 June 1864
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb

Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb

Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb
Bb & Rb & Rb & Rb & Rb

Հայոց ազգի ընդհանուր
[804.]

1

ՀԱՆ Հիմնարկի Հիմ. Գրադ.
FL0394708

268
748